

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૯૪૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ 'સાહિત્ય'

વિષય ૬ - ૧૨

કાન્તા.

(નાટક.)

રચનાર

દ્વિવેદિ મણિલાલ નલુભાઈ, ખી. એ.

દ્વિતિયાવૃત્તિ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

માધવલાલ નલુભાઈ દ્વિવેદિ.

સંવત્ ૧૯૧૩. સન ૧૯૦૭.

ચુનાઈટડ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ—અમદાવાદ.

(મૂલ્ય ૦-૮-૦)

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
૨૧. ૧૧. ૫૪
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૯૪૭
૬-૧૨

(સર્વ હક રચનારને સ્વાધિન છે.)

પ્રસ્તાવના.

જો આવડે તો, કેવલ જનસ્વભાવજ સ્વાધ્યાયનો નાનો સુનો વિષય નથી. એ અભ્યાસને આરંભે વિકટતા છે; મધ્યે આનંદ છે; પરિણામે મોક્ષ છે. જેમ સર્વ વસ્તુ કુમાર્ગે ને સન્માર્ગે ઉભયથા વાપરી શકાય છે, તેમ આતુ' પણ સમજવું. પ્રથમથી સંસ્કાર પામી વસ્તુસ્વભાવનું 'યાથાર્થ્ય' ગ્રહણ કરવાને તત્પર થયેલા તટસ્થ મનમાંજ ખરો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે; તેજ આવા અભ્યાસમાંથી શિક્ષા અને સહચાર પકડી લે છે. અન્યથા અર્ધદગ્ધ મનનાં માણસો વસ્તુનો સ્વભાવ પોતાની ચિત્તવૃત્તિદ્વારા જોઈ, તેમાંથી પોતાને અસન્માર્ગે વર્તવાના વિચારને પુષ્ટિ મળે એવો ભાસ પણ કદપી લે છે; તેથી પણ અધમ જનો પ્રતિવસ્તુની માત્ર કાળીજ બાજુ તપાસી તેમાંથી દુરાચરણ અને લુચ્યાઈ શી-એ છે. આટલા સાડુ ઉચિત છે કે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરી શુદ્ધરૂપે જે જનસ્વભાવનાં ચિત્ર અનુભવની કલમથી નીકળે તેજ સુચિંક્ષણ આપનાર છે એમ જાણી, તેનોજ અભ્યાસ કરવો. નાટકો આવાં જનસ્વભાવનાં ચિત્ર છે; ન્હીતિની પ્રનાલિકા છે. નાટકો ભાષાની વિચિત્રતા બતાવીને, કે અસંભવિત રમુજની વાતો ઉપજાવીને, જુઠી ગંભીર ઉપજાવવાનાં સાધન નથી, તેમ નથી પૈસો કમાવાનો કે આબરૂ મેળવવાનોજ રસ્તો.

આ નાટકનું વૃત્તાન્ત ઘણાં કાળાં કાવતરાંથી ભરેલું તથા પ્રેમ અને નીતિની સુચેષ્ટાથી શોભિતું છે. તેનો સહુ-પયોગ થવાનો સંભવ અને આશા છે. નાટકની કથા કાંઈક કલ્પિત ભાસે છે. ગુજરાતના રાજા જયશિખરીનું મરણ તથા વનરાજનો જન્મ એ નાટક રૂપે ગોઠવવાં એવી પ્રશ્ન

કલ્પના હતી. શા. સા. મહિપતરામનો “વનરાજ આવડો” વાંચતાં જીવડના પુત્ર કરજે સુરપાલની પત્ની વિમલાને તેના ઘરમાંથી બહારકારે પકડી લેઈ પોતાને ઘેર રાખી, તથા કોઈકનું માથું કાપી લાવીને તે સુરસેનનું છે એમ કહી, પોતે પરજીવાની આશાથી દેખાડ્યું. તેથી તે સતી થઈ; એવી ભાગી તુટી કલ્પિત વાતનું ખીજ રોપાયું. વિમલા જેવી પતિવ્રતા સ્ત્રી પરપુરૂષના મરતકને સુરપાલનું ભણી છેતરાય એ વાત બરાબર બેઠી નહી, તેથી ફેરફારો ગોઠવતાં મેત્રીની ખરી ખોટી હાલતનું વર્ણન કરવાના, તથા સેવકની અધમતા દર્શાવવાના હેતુથી હરદાસ, રત્નદાસ, અને તરલા એવાં ત્રણ ખીજાં પાત્ર ઉભાં થયાં. આવી રીતે આ નાટક ન કલ્પિત રહ્યું ને ન ઐતિહાસિક રહ્યું, તેથી પાત્રાનાં નામ ફેરવી નાંખ્યાં અને ઐતિહાસિક વૃત્તાંતમાં પણ જેવો ઘટે તેવો ફેરફાર કરી નાંખ્યો. અર્થાત્ આ નાટક ઐતિહાસિક છે એમ નજ ધારવું પણ એ એક કલ્પિત પ્રકરણ છે એમ સમજવું, નહિ તો યૌવનશ્રી પોતાના ગર્ભ સમિત મરણ પામે એ વાતથી ઐતિહાસિક કથામાં, કલ્પિત કરી નાંખ્યા છતાં પણ, મહા બાધ આવી જાય.

નાટક કથાંથી શુરૂ થાય છે તે અત્રે સમજાવવાની જરૂર છે, જીવનાદિત્યને એકવાર હરાવી કાઢીને સુરસેન થોડા દિવસથી પોતાને ઘેર પાછો આવેલો છે. તેના બલથી જય પ્રાપ્ત થયો માટે જયચંદ્રરાજ તેને માન આપવાને તેને ઘેર પધારવાનો વિચાર રાખે છે. સુરસેન રાજદરબારમાંથી પાછો આવી પોતાની પત્ની કાન્તાએ રાજનો સત્કાર કરવા જે સન્માનકંડક રચાવ્યો છે તે જોતો ને વખાણતો રાત્રીના આરંભમાં જીવનાદિત્ય સજ્જનો આગળ રજુ થાય છે. જયચંદ્રરાજ તેને ત્યાંથી પોતાની પાસે બોલાવી લે છે, અને

ભુવનાદિત્ય પ્રાતઃકાલેજ ચઢી આવનાર છે એવી પોતા-
ને મળેલો ખબર તેને કહે છે. પછી ગર્ભવંતી રાણી યૌવ-
નશ્રીને રાજના કહેવાથી સુરસેન વનમાં બીલ લોકોને સોં-
પી આવે છે, તથા પોતાની પત્ની કાન્તા અને રાણીની દા-
સી તરલાને પણ જોડે મુકતો આવે છે. વગડામાંથી પાછા
વળતાં તેને કાન્તા વગેરે અટકાવે છે ત્યારે પોતાના ગળા-
માંથી મોતીનો ગંઠો કાઢીને કાન્તાના ગળામાં પેહેરાવે છે,
ને એમ કહે છે કે “ જ્યાં સુધી આ દિવ્ય હારનાં મોતી
વિષ્ણુનાં ન પડે ત્યાં સુધી હું તથા જયચંદ્રરાજ ભુવતા
છીએ એમ જાણજો. ” આવાં કારણથી સુરસેનને પાછા વ-
ળતાં વાર થાય છે, ને તે પાછો આવે છે તે પેહેલાં તો ભુ-
વનાદિત્ય જોડે સુદમાં જયચંદ્ર મરાય છે, તથા ભુવનાદિ-
ત્ય અને તેનો દીકરો કરણ પાટણમાં પેસે છે. હરદાસ ના-
મનો સુરસેનનો મિત્ર, જેને હાલ સુરસેનથી ઉંચાં મન હ-
તાં, તેને કરણરાજ મોટો અધિકાર આપવાની લાલચ બતા-
વી પોતાની પક્ષમાં લે છે; ને એવી સરત કરે છે કે સુરસેનને
તમારે પકડી આપવો. હરદાસ ઉપરથી એટલી હા કહી ને
સુરસેનની પાછળ જાય છે, કેમકે સુરસેનના વનમાં ગયાની
વાત એના જાણવામાં આવી હતી. સુરસેન એને રસ્તામાં
મળે છે; તેને સમજાવીને, થોડી સુદમાં છુટો કરી દેવાનું
વચન આપી, બંદીખાનામાં પુરે છે. હરદાસ બંદો બલો
માણસ હતો, તેથી એના દીલમાં કરણરાજનો વિશ્વાસ મે-
ળીને પછી સુરસેનને ગાદી અપાવવાનો વિચાર હતો.

અંક ૨. કરણની સાથે રત્નદાસ નામનો બુદ્ધો અને
કપટી મિત્ર હતો. તેની મરણ કરણનું કાટકું કાઢવાની હ-
તી, પણ ઉપરથી મિત્રભાવ બતાવતો. આ માણસ જોડે હ-
રદાસને ઠોરતી થઈ. હરદાસે રત્નદાસને ખબર કહી કે સુ-

રસેનની પત્ની કાન્તાની બેઠે સહજ કાવતરામાં ફસાઈ જવાથી મારે સુરસેન સાથે જિંયાં મન છે, તથાપિ પણ એ ભલો માણસ માફ કહેવું માનીને ફસાયો છે, એની સાથે મારી મૈત્રીનું પુનરુજ્જીવન ક્યમ કરીને થાય ! રત્નદાસ સૂચવે છે કે એના ઉપર તમે એને છોડાવવાનો ઉપકાર કરશો એટલે તે તરતજ થશે, પણ વળી કાન્તાનું સતીપણું કેટલામાં છે તે સાળીત કરી આપો તો તો વારજ ન લાગે. આ ઉપરથી કરણ જે વિષયી અને અવિચારી પુરૂષ હતો તેને લલચાવીને, હરદાસ તથા રત્નદાસ, કાન્તાને પકડવા સાફ વનમાં લેઈ ગયા. વનમાં એક સરોવરમાં કાન્તા તથા યૌવનશ્રી અને તરલા નહાતાં હતાં. ત્યાંથી તરલા ને કાન્તા અને કાન્તાને યૌવનશ્રી જાણીને કરણ અને રત્નદાસ ઉચકી ગયા. યૌવનશ્રી જે જરા આઘી હતી, તે તો હળકથી પાણીમાં બેશુદ્ધ થઈ ગઈ અને મરણ પામી.

અંક ૩. સુરસેનને ખંદીખાનામાંથી હરદાસ વેહેલો મુક્ત ન કરી શક્યો તેથી તે અધીરો થઈ ગયો અને યુક્તિથી છુટી નાઠો. હરદાસને આ વાત જાણવાથી બહુ પશ્ચાત્તાપ થયો. કાન્તાને એણે પકડાવી હતી ખરી, પણ એનું પતિવ્રત જો સાચું હોય તો તે લાગે તેમાં એનો સ્વાર્થ ન હતો. એણે એમ ધાર્યું હતું જે એની કસોટી નીકળ્યા બાદ કાન્તાને છોડાવીને ઉપકૃત કરીશ, તથા સુરસેનને તેડી લાવી પાટણની ગાદી એને અપાવી મારી મૈત્રી કરી જોડીશ. પણ સુરસેન ક્યાં હશે તેની ખબર મળવી હવે દોહલી થઈ ગઈ તેથી હરદાસ બહુ ગભરાયો. રત્નદાસ તો હરદાસની ધારણા ફાકટ જેવી થઈ ગઈ તેથી રાજી થયો. એણે ઠરાવ કર્યો જે કરણરાજ તો હવે કાન્તાનીજ સોડમાં ભરાઈ રહેશે, એટલે રાજનો કારભાર મારે હાથ રહેશે. આવા વૈભવમાંથી હરદાસ જેવા ભાગીયાને ઝટ્ટૂ ફર કરવો જો-

ઇએ. સુરસેનના નાસી જવાનો લાલ લેઇને એણે કરણરા-
જાને ભમાવ્યો અને હરદાસે નસાડી મુક્યો એવું કહી, હ-
રદાસને ઝેર દેવાનું ઠરાવ્યું. સુરસેન નાસીને વનમાં જઇ
લીલલોકોને પુછવા લાગ્યો, જે યૌવનશ્રી વગેરે કયાં છે ?
તેઓએ કહ્યું સરોવર ઉપર નહાંવા ગયાં છે ત્યાંથી આવ્યાં
નથી. સુરસેન સરોવર પાસે ગયો અને તેમને જોળતો ગાં-
ઠો થઇ ગયો, ગાંઠાખળમાં તે સરોવરમાં પડ્યો અને ત્યાં-
થી એની બેઠેનનું મડદું એને હાથ આવ્યું તેથી બેશુદ્ધ
થઇ ગયો.

અંક ૪. તરલા અને કાન્તાને કરણે પકડી આણીને છુ-
પાં રાખ્યાં હતાં; તેઓ એકદલ દિવસ સુધી બેશુદ્ધ રહ્યાં.
કરણે પેહેલી તરલા, જેને એ કાન્તા સમજતો હતો તેને
જગાડી. એ દાસી પોતાના સ્વામીનો પરાજય દેખીને વૈ-
ભવની લાલચથી ચળી, એણે કરણને પરણવાનું સ્વીકાર્યું;
તથા કાન્તાને પણ જેમ તેમ કરી કસાવવાનું વચન આપ્યું,
હરદાસ કરણના મિત્ર મંડલમાં હતો તેની તરલાને આવાં
બેશરમ કર્મ કરતાં કરતાં પણ શરમ આવી, તેથી કરણને
કહ્યું કે એને ખસતો કરો. કરણનો વિચાર એને ખસેડવાનો
થઇ ચુકેલોજ હતો ને તેમાં આ પુછી મળી એટલે એક
રાત્રીએ એને ઝેરદેવા રત્નદાસ વગેરે સર્વે લેગા થયા.
રત્નદાસ અને કરણ દારૂના ઘેનમાં ચકચુર હતા તેથી,
કરણે હરદાસને પાવાનો ખ્યાલો રત્નદાસને ભુલથી આ-
પ્યો, અને તેણે પણ ગફલતમાં તે પીધો; ને બીજે દિ-
વસે મરણ પામ્યો. હરદાસને પુરો કર્યો એવી ધારણાથી
હરખાતા, કરણરાજ કાન્તાની પાસે દિવસે ગયા. તર-
લાએ તે પેહેલાં તો કાન્તાને જગાડી હતી, અને તેને
પણ પતિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. પરિણામે કા-
ન્તાએ ક્રોધિત થઇ તરલાને પોતાની પાસેથી હાકી કાઢી

હતી તે કરણુરાબના મહાલયમાં જઈ ભરાઈ. તેણે મનમાં નિર્ણય કર્યો કે એના ગળાનો હાર તોડી નાંખી, એનો નાશ કરવો. કરણુ કાન્તા પાસે ગયો, પણ ત્યાં કાંઈ વળગું નહિ, તેથી ંહીલે મ્હોડે તરલા પાસે આવ્યો. તરલાએ કાન્તાને વશ કરવાનું માથે લીધું. તરલાએ તેજ રાત્રીએ કાન્તાની માલા કાપી નાંખી, પણ એનાથી પાપનો તાપ છુટવાયો નહિ. ગાભરી ગાભરી રસ્તે દોડી કરણુ પાસે જતી હતી એવામાં હરદાસ સામે મળ્યો તેથી ઘણીજ ગભરાઈ. જેને સુવો જાણતી હતી તેને જીવતો જોઈને એને ખાતરી થઈ જે કપટ ત્યાંજ ચપટ છે. એનું હૃદય પીગળી ગયું અને તાપ ન છુટવાયો એણે હરદાસને બધો વૃત્તાન્ત કહી દીધો; હરદાસે તરલાને સમજાવ્યું કે તું કરણુને વચમાંથી ખસતો કર, ને હું સુરસેનને તરતજ તેડી લાવી (સુરસેન ક્યાં છે તેની ખબર એને તેજ સાંજે પડી હતી.) કાન્તાને સતી થતી અટકાવું. તરલાએ હા કહી, હરદાસ સુરસેનને લેવા ગયો, અને તરલાએ કરણુને ઝેર દીધું; અને પોતાથી આટલાં બધાં કુકર્મનો તાપ ન ખમાયો પોતે પણ પીધું. હરદાસને સુરસેનને ખોળી કહાડતાં વાર થઈ, એટલામાં પાટણમાં તો પ્રાતઃકાલ થઈ ગયો; કાન્તા, માલા તુટેલી દેખીને બળી મરવા સાડું ચિતા ઉપર ચઢી ચિતા સળગવા માંડી એટલામાં હરદાસ અને સુરસેન આવ્યા, તેમને કરણુ સુવાની ખબર કહીને તરલા પણ મરી ગઈ, પોતાની પ્રિયાની “ રે પ્રાણનાથ ! ” એવી ચીસ સાંભળતાંજ ગાભરો થઈ ગયેલો સુરસેન ચિતામાં ધસી પડ્યો અને પોતાની બ્હાલી અર્ધાગના જોડે મરણ પામ્યો. હરદાસ પણ બેથુદ થઈ જમીનપર પડ્યો, ને એકલોજ જીવતો રહી ગયો.

પાત્રવર્ગ.

૨૭૫ ૧૭૨

જયચંદ્ર.....	પાટણનો રાજા.
સુરસેન.....	{ જયચંદ્રનો મિત્ર, સાળો, અને સેના; ધિપતિ તથા મંત્રી.
કરણ.....	કલ્યાણના રાજાનો પુત્ર.
હરદાસ.....	સુરસેનનો મિત્ર.
રત્નદાસ.....	કરણનો અપકૃત મિત્ર.
ઐવનશ્રી.....	જયચંદ્રની રાણી.
કાન્તા.....	સુરસેનની પત્ની.
તરલા.....	ઐવનશ્રીની દાસી.

બીલ, ચોદ્દા, નગરવાસી જનો, સેવક, પ્રતીકાર કલ્યાદિ.

સૂચિતપાત્ર.

ભુવનાદિત્ય..... કલ્યાણનો રાજા.

કાન્તા.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—સુરસેનના અનાસનો સભામંડપ.

કાન્તા—સુરસેન.

સુરસેન—વાહ પ્રિયે ! સભામંડપની રચના તો અદ્ભુતકિંક્રીધી જણાય છે.

કાન્તા—સ્વામિનાથ ! તમારા વિચક્ષણ આદેશને અનુસરીને કરેલી એટલે શી ખામી !!

સુર.—એ માત્ર તારી સુશીલતા બોલે છે, તું નથી બોલતી. વાહ ! સ્ત્રીવિના તે આવાં મનોરમણીય ચિત્રાદિકતું કેાણુ નિર્માણુ કરે ? મંડપમાં પેસતાંજ. (અતાવતો.)

વસંતતિલકા.

દીસે ઝીણી, ચકિત, આંખ ગયેલો જેની,

નાના કરે સ્મરપ્રહાર નિવારો લેતી;

નાસે શી ! આ સુભગયોવનદુઃખઘ્રોહા,

ચાપે ચઢાવો શર, કામ પડયો પુઠે આ ! ૧

કાન્તા—(મનમાં) ઠીક છે. ધારેલા ચિત્રઉપરજ પ્રિયતમની દૃષ્ટિ બેઠી ખરી. એમના મનમાં સમજતાજ હશે જે એ મારીજ અવસ્થાનું વર્ણન છે; નહિ તો ખીલાં આટલાં સુંદર ચિત્ર મુકી એતુંજ વર્ણન શીદ કરે ? (બહેર) પ્રાણેશ્વર ! એવિના વળી આ મહાધિરાજ જયચંદ્રરાજનું સૈન્ય એમને મંગલશબ્દે પુષ્પથી વધાવતું આ એમને ખીરાજવાના આ-સનની સામેજ કાઢ્યું છે તે તમને રૂચે છે કે કેમ ?

સુર.—ખરેખર, પેલા દુષ્ટનીઉપર જે વિજય થયાની ખુશાલીમાં
આ બધો આરંભ થયો છે તેને દીપાવી, મહારાજને હર્ષમાં
ગરકાવ કરી નાંખે એવુંજ એ ચિત્ર છે. (ળીછ તરફ જોતો)
અહો પ્રિયે ! આ કેાણ ?

કાન્તા—(લજવાતી) મહારાજના પાઘમાંથી લટકતો મુક્તા-
ફલનો આ તોરો કેવો દીપે છે !

સુર.—(હાથે આલી, કાન્તાના ગળાનો હાર ચિત્રમાં બતાવતો)
તોરો તો પછી; પણ આ ગળાનો તોરો તો જો. વાહ !
તે લક્ષ્મીના પ્રસંગે જ્યારે,

વસંતતિલકા.

આડી કરી નજર, જોઈ, નીચું નિહાળે,
ને અંશુલી મૃદુથી, હાથ મિપે તું ડાળે;
જેતાં પિતા હસિ, નિહાળીં ડબાઈ જાતી,
આ હાર હાલોં વદતો—ધડકંતો છાતી. ૨

કાન્તા—તમને તો એવી ટેવજ છે. અન્યકાર્યાર્થ કરેલી એણી
પણ તમે તમારા હૃદયની પ્રકૃતિ પ્રમાણેજ સમજવાના.
(સેવક પ્રવેશ કરે છે.)

સેવક—મહારાજ ! લોજનને માટે પધારશો.

સુર.—હા. પ્રિયે ચાલ. અથવા આ અગાશીની ખુશકારક ચાં-
દનીમાંજ આજે આનંદ થશે, માટે જારે, લોજનસામગ્રી
અહિંયાંજ અણાવ.

સેવક—જેવી મહારાજની આજ્ઞા. (જાય છે.)

કાન્તા—એ વાત ખરી. પણ તમે આટલા દિવસ થયાં પાછા
આવ્યા છો ને મેં હજીસુધી મારા વ્રતનું ઉદ્ધાપન કર્યું નથી;
તેથી મારે જે એ, ભગવાન ચંદ્રનું વ્રત છે તેની સમક્ષીનો
દિવસ આજેજ શુભ છે, માટે તે કર્યાવિના લોજન થાય નહિ.

સુર.—(જરા હસતો) એવું તે શું વ્રત છે ?

કાન્તા—ભગવાન શીતરશ્મિ શીતલતા વિરતારે માટે માનેલું.

સુર.—તોપણ એની યોગ્યતા મારા કળ્યામાં આવતી નથી.
કાન્તા—તમારો યુદ્ધને માટે દીર્ઘકાલનો, અતિશય સંકટપ
વિકટ અને રનેહને લીધે અનિદ્રના કુતર્ક કરાવતો
વિયોગજ વિચારી જીઓ એટલે સમજાશે.

સુર.—ત્યારે તો તારા વ્રતના બલેજ અમે ભુવનાદિલ્યને જીતી
આવ્યા ?

કાન્તા—તમારા બાહુ-બલે. અમારાં અળલાનાં થરથરતાં હૈયાં
યુદ્ધમાં શું સમજે ? (કંપેછે.)

સુર.—જે થયું તે સર્વ સારાનેજ માટે છે એમ જાણી એવી
તને ભય કરનાર વાત પડતી મુકી ભગવાન દુમ્બનાથની
પૂજા કરીઓ. (અવશોકન કરીને.)

વૈતાલિય.

ઉદયાચલમસ્તકે ચઢ્યો, શશિ જો આ સણિ ! દૃષ્ટિ માંડતો;
ઉજળી કર્ણ સૃષ્ટિ બાધીને, વિરહીને ઝટ શોધિ બાળતો. ૩
કાન્તા—જય જય કલાનાથ ! તમે મારું દુઃખ ટાળી મને
સનાથ કરી માટે આ મારા રોહિણીવ્રતની સમાપ્તિ વેળે
તમને પિનતિ કઈં છું કે:—

અનુષ્ટુપ.

પ્રેમના રંગીલા અંશ, નવલા, સુખદા હજે;

શુકલપક્ષકલાપેરે, સદા સર્વત્ર વાધજે. ૪

સુર.—વાહ કાન્તે ! યોગ્ય આરાધના કરી ભગવાન શીતરશ્મિની.
પ્રેમનેજ આધીન બધું જગત્ છે. ભિન્નરૂપે, ભિન્નભાવે, જણાતો
પણ એ સર્વવ્યાપી પ્રેમજ-તેનો વિજય સદા સર્વદા થાઓ.
(સેવક પ્રવેશ કરે છે.)

સે.—મહારાજ ! આપના આદેશપ્રમાણે લોજનસામગ્રી તૈયાર છે.

સુર.—પ્રિયે ! ચાલ.

કાન્તા—નાલો, પ્રાણનાથ ! (સેવક આગળ ચાલે છે.)

સુર.--કાન્તે ! આજે તો એમજ ઇચ્છા છે કે આપણા લગ્નદિવસે
આપણે જમ્યાં હતાં તેમજ ફરી જમીએ.

કાન્તા.

उपजाति.

યાહ પૌંએ, ને સુખો થાય સે'જે;
જમે, જમાડે રમો રોજ રોજે;
મીઠી પ્રોતે ટોળનોં બાજુ ખેલે,
તે ધન્ય હોં, ધન્ય પતિપ્રિયાને.

૫

સુર.--ખરેખાત એવા દિવસનેએ ધન્યજ છે.

કાન્તા--કેમકે તેવા બહુ થોડા મળી આવે છે.

સુર.--

शिक्षरिणी.

ખરે ! સંસારીની સ્થિતિ, ઉજડ વેરાન સરખી,
ન તેમાં છે કાંઈ રસ, મુખ પડયે ધૂલજ સમી;
મળે તેમાં પ્રેમી, પ્રોતિનોં લઘુ દૈવી મધુપુરી,
અરે ત્યારે ત્યારે, અમરસુખનોં ધન્ય સુઘડી. ૬
(સેવક પ્રવેશ કરે છે.)

સેવક--મહારાજ ! મહારાજાધિરાજનો અનુચર આવ્યો છે.

સુર.--સત્વર પ્રવેશ કરાવ. (સેવક જાય છે.)

કાન્તા--શું મહારાજ જયચંદ્ર અત્યારેજ. રાત્રિએ. ૭

ય ચંદ્રવત્ અહીં પ્રકાસશે ?

સુર.--એમ થાય તો આનંદની ઘડી. પ્રભાતને બદલે અત્યંત
રથીજ આનંદની રેલારેલ થઈ રહે.

કાન્તા--આ અનુચર આવ્યો. (કાન્તા જાય છે.)

(અનુચર પ્રવેશ કરે છે.)

મનુ.--અલિવંદન કડું છું શ્રેષ્ઠ સામંતને.

સુર.--કેમ મહારાજાધિરાજ જયચંદ્રદેવની શી આજ્ઞા છે ?

મનુ.--આપને સત્વર પોતાની સમીપ બોલાવે છે.

સુર.—આનંદની વાર્તા. આ આંખો, જા મહારાજાધિરાજને સમાચાર નિવેદન કર. (નમન કરીને અનુચર જાય છે.)

સુર.—પ્રિયે ! આમ આવ. (કાન્તા પ્રવેશ કરે છે.)

કાન્તા—આજ્ઞા સ્વામિનાથ !

સુર.—વિદિત થયું હશે કે મારે મહારાજ પાસે સત્વર જવું છે.

કાન્તા—યોગ્ય છે પરંતુ ભોજન કર્યાવિના જશો અને પછી ત્યાં વધારેવાર રોકાયા તો તમારાથી કેમ રહેવાશે ?

સુર. — શિશ્વરિણિ.

તૃષા ત્યાં ના પીડે : મિહું પિયૂષ વાણીતણુ પિધે;

ક્ષુધા પીડે શ્વની ? શરૌર ભરૌયુ' ભક્તિવિષયે;

ગમે ત્યાંથી અન્યસ્થલભણું જવું કેમજ કદી ?

પ્રિયે ! જ્યાં વેર્તિ છે સતતપ્રૌતિહાસ્યામૃતનદી. ૭

કાન્તા—(સ્વગત) આ રાત્રીના પ્રારંભમાંજ પ્રાણુપ્રિયનો વિ-
યોગ ! ! (જાહેર) જો એમ હોય તો અહીંથીજો શીદ જાઓ!

સુર.—મા બોલ એમ, પ્રાણુધાર !

દ્વંદ્વવજ્રા.

છે પ્રાણુ આધાર કરી તું મારી,

એ સ્વામિ છે પ્રાણુતણેય, ખ્યારી !

ને છે વળી બંધન પ્રેમ બાંધ્યો,

ત્યાં જાગે તેમાં નવ હોય વાંધો.

કાન્તા—યોગ્ય કહ્યું પ્રાણુનાથ ! તોપણ થોડીવાર બેસીને જા-
ઓ કેમકે તમારા જવા વેળે મારાથી ભોજનનું અશુભ
નામ દેવાઈ ગયું છે.

સુર.—અરે જારે ઘેલિ ! (કાન્તાનું મોહું કરથી જયું કરીને.)

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

પ્રીતીપાન કર્યું ઘણું પ્રતિદિને તેથી ક્ષુધા ના રહી,

પ્રીતીવારિતરંગ સર્વદિલમાં રે'છે સદાથે વહી;

તોયે આ કરું પાન હું અધરતું, ચાણું સુધા પ્રેમથી;
કે હે પ્રાણુ ! રહે ક્ષુધા ન જરીયે, જાયે વ્યથા આવતી. ૯
(તેમ કરે છે.)

કાન્તા—(લજ્જા પામતી) ત્યારે શું ખીચું ? જાઓ. પરંતુ
સત્વર પધારજો; કેમકે,

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

ક્રીડાના ઉપલોગ યાગ્ય નભમાં છે અંદ્રકાન્તી ખીલી,
ને, આ શીતલ દીર્ઘજામિનિ વળી એકાકિને કાલશી;
થંડા મંદ સમીર, ગંધ વિખરે, ચોપાસ આકાશમાં,
તે જાયે નહિ વ્યર્થ પ્રાણુપ્રિયરે ! મીઠા મધુમાસમાં. ૧૦

પાછા વળતાં વળી મહારાજને અત્રે પધારવાની પણ
પુનઃ સૂચના કરતા આવજો.

સુર.—તે હું વિસરનાર નથી. એવી આનંદકર્તાવાત તે કેાણુ
વિસરે ? લેહવે, વાતમાં વળત વીતે છે; કેમકે આવા પ્રેમ
વિનોદમાં જતો વળત નિમિષમાત્રપણુ લાગતો નથી.

વસંતતિલકા.

જો પ્રેમમાં જુગ વહે, પણ અલ્પ દીસે,
ઉઠે પળે પળ ખુબી નવલી વિસેષે,
પ્રેમી સમીપથી જતાં ચિતડું ચિરાય,
ને માત્ર એક પલ તે, પછી વર્ષ થાય ! ૧૧

માટે મારે જવું જોઈએ. (ગય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રાજનું ગુલાગાર.

રાજા—સુરસેન.

જયચંદ્ર—હૂતને મોકલ્યાને વારતો આઝી થઈ ! શત્રુઓ આવે છે!
ફિકર નહિ; દેવીને ગર્ભ છે ખરો, ને, વાહ ! (વાહ આવતું)

હોય એમ) તે ગર્ભમાં વળી પુત્રજ છે એવું પેલા
યોગેશ્વરનું કહેવું હતું, બધું સુરસેન આવે તો તેની
ગોઠવણ કરીએ; જો કે યુદ્ધમાં જય તો આપણોજ છે, ત-
થાપિ પ્રથમથીજ સુચિન્હ થાય છે:—

વસંતતિલકા.

બાહુ ધૂંજે વર્ણો સુણું રણતુર કાને,
ને આ ઉલો ધરો ગણું રૌપુશીશ પાયે;
ઉત્સાહ માય નહિ, વિસ્તૃત ચિત્ત થાય,
ને તે ધ્વજ વિજયની સમ ફર્ફરાય. ૧૨
(અનુચર પ્રવેશ કરે છે.)

અનુચર—અમરરાંજ તપો મહારાજાધિરાજ શ્રીજયચંદ્રરાજને
પ્રણામ. સવશુણસંપન્ન સખલશર સુરસેન સત્ત્વર પધારે છે.
(અનુચર નમન કરીને જાય છે.)

જય.—(હર્ષથી) બહુ ફડું થયું; વિજયમાં શાનો સંશય ?

વસંતતિલકા.

લાખો હુણ્યા સખલશર ગણી ગણીને,
મુક્તાતણાં-ગુર્મો રહ્યો શિર ગુચ્છ જેને;
બફે વસે યશ, કરે રૌપુપ્રાણ લક્ષ્મી,
તે સુરસેન જહિં પાલન, સર્વશક્તિ. ૧૩

(ઉલો થઇને) લાવ બંધુ સુરને આવવાને માર્ગે જોજાં.

(શરીર તરફ જોતો)

ઓહો !

શિશ્નરિણી.

કરો મારા કંપે : અરિ સરવ સંહાર કરવા,
ચહું ચક્ષુ મારાં, અરિફિરથી તૃપ્ત કરવા;
બધે-અંગે અંગે, પુલક પુલકે,—આગ સળગી,
સ્થિતિ એકે આજે, નથી રણવિના અન્ય ગમતી. ૧૪

(સ્વગત) પણ હજુ સુધી શત્રુની કંઈ પક્ષી ખખર મળી નથી; કે તે જ્યાં હોય ત્યાં જઈ, હાથનો ને હેયાનો રસ ઉતારીએ, તેમજ સુરને વળી અન્ય માર્ગે જવું થનાર છે એટલે તમને સુકીને પણ કયમ જવાય ? સૂર્યોદય થતે પાતાલમાંથી પણ એમને ખોળી કાઢી આ એ મૂર્ખ લોકોની ભીતિ જે લોકોમાં પેશી ગઈ છે તે ભાંગી નાંખીશું. કલ્યાણુરાજનું આ દેશતરફ કંઈ કલ્યાણ થનાર નથી. ગુર્જરસિંહ શું એની આગળ નમે ? બકરીઓને સિંહ નમે નહિ પણ કચડી નાંખે. બીજાં સુકદાસ પુતલાંની જીતથી મત્સર થઈ ગયો છે તોય એનો નાદ આજ પાટણની પરાક્રમી ભૂમિઉપર ઉતરશે. આજનો પ્રસંગ જરા અણચિંતવ્યો અને વિપરીત છે તોય શું ? યુદ્ધમાં ક્ષત્રિએ પાછી પાની કાઢવાની છે ?

(પ્રતીહાર પ્રવેશ કરે છે.)

પ્રતી.—મહારાજાધિરાજ ઘણીખંભા, સામંત શ્રીસુરસેન પધારેછે.

જય.—(સામું બોધ) કેવો દીસે છે એ,

મંદાકાન્તા.

ચાલતો એ સળલ ધસતો સિંહ જેવો ગભીર,
દૃષ્ટિ દેખી થરર થથરે વીરના હોય વીર;
જેણે એના બુજબલતણે એકવારે પ્રહાર,
આજ્યો, તેને પુનરપિ નહિ વીર્યનો રે' પ્રમાદ. ૧૫

(પ્રતીહાર જાય છે.)

(સુરસેન પ્રવેશ કરે છે.)

સુર.—જયજયકાર વર્તો મહારાજ શ્રીજયચંદ્રરાજ બંધુનો.

જય.—આવો રાજ્ય-સ્તાંભ, હૃદયાધાર, સામંતમિત્ર, બંધુ સુરસેન ! આ આસને બિરાજો. (સુરસેન બેસે છે.)

સુર.—મહારાજ ! આપના મુખારવિંદ ઉપરથી આજ કંઈક જી-દોજ તર્ક થાય છે.

જય.—(હસતો) એજ તમારી બુદ્ધિનો પ્રભાવ છે. વારૂં કહો બોધએ શું છે.

સુર.—

ચસંતતિલકા.

ક્યારે હણી રીંપુતણાં શિર રૌળીં નાંખું,

ક્યારે ચઢી સમરસન્મુખ, શસ્ત્ર ફેંકું;

ફેડું કદા સરવ કંટકરૂપ શત્રૂ,

એવું વદે કુટિલ એવું વિકાસતી બૂ.

૧૬

જય.—ધન્ય છે. એ વાતનાં ચિન્હને ન સમજનાર શું જાણે.

તમને ખબર હશે કે આજ આપણે કોઈ દૂત પેલા ભુવડના કોઈ સિપાઈ ગામમાં અન્યવેષે આવ્યા હશે તેમને ઓળખી સાંભળી લાગ્યો કે કાલસવારે મહાયુદ્ધ થનાર છે.

સુર.—તેથીજ આપની મુખમુદ્રા ઉપર આટલો બધો હર્ષ આજ વરસી રહ્યો છે, પણ કંઈ ફીકર નહિ. મહારાજની છાયામાં રહી સેવકે જે વીર્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે તે જોવાનો કાલે ખીજે પ્રસંગ છે. એકવાર તો તેમને નસાડનાર આપનો દાસજ હોતો; તો વળી ફરીથી પણ ઈશ્વરેચ્છાએ શું થાયછે જોઈએ. (મુછપર હાથ દઢ) પાટણની તરશી ભૂમિને કાલે શત્રુના રૂધિરથી ખૂબ તૃપ્ત કરૂં, અને એનો વિજયનો વાવટો ચીરી નાંખીને નગરમાં તાણી લાવું તોજ હું ખરો. ખીચારી પ્રજાને આ વગર લેવાદેવા દુઃખ દેનાર એ કોણ ?

જય.—ખરેખાત તમારાજ ભુજવજના બલે આ રાજ્યનો ટકાવ થયાં જાય છે તેમ થશે. તોપણ તમારે એક ખીજું કાર્ય તે પેહેલાં સાધવાનું છે. આ ખબર જાણવાથી આપણને આપણા પગ નીચેજ એક મોટી સુરંગ માલમ પડીછે. આપણી આંખોપરથી અજ્ઞાનની અંધારી, મોટા પર્વતની આપણે છેક કારઉપર આવી ખીજેજ ડગલે ખોમાં ગડી પડવાની તૈયારીમાં હતા તે વેળે ઈશ્વરેચ્છાથી મહાદેવે દૂર કરી છે; ને આપણને વાત આટલે સુધી ગયા પછી પણ ખબર પડી એ શુભ ચિન્હ છે, તોયે સાવધાન રહેવું વધારે ઠીક છે.

સુર.—મહારાજ ! કરવાનું શું તે કહોને.

જય.—એટલું જ કે તમારે તમારી ખેડેન ચૌવનશ્રીને વનમાં નિર્ભયસ્થલે મુકી આવવી, કે તેના ગર્ભનો પુત્ર ન ઇચ્છવા લાયક અહિતને અવસરે આપણું વેર વાળે.

સુર.—એ વાત મારા ધ્યાનમાં ઉતરતી નથી. યુદ્ધમાં આપણો પરાજય થશે એવા માનશુકન તમે અત્યારથી જ કર્યા. મને લય થાય છે કે, જે મહારાજ યુદ્ધની વાર્તા લાવનારને પણ મોટું ઇનામ આપવા ઉભા થતા તેજ આજ ક્ષત્રિધર્મ મુકી દઇ વાણીયાની પેઠે જય અજયનો નફો તોટો કાઢવા બેઠા છે ત્યારે ગુજરાતની શીએ દશા હશે. હે ભૂમિ !

સોરઠો.

તુજને પાલનહાર, હૈયામાં હારી હઠે;

કેવી થઇશ ખુવાર, તારે ચંદ્ર ગ્રહો દિસે. ૧૭

જય.—(હસતો) એમ નથી. તારાથી તે વળી ચંદ્રગ્રહણ થયાં સાંભળ્યાં છે? હું જે જે કહું છું તે આપણી ગુર્જરભૂમિના મુખને અર્થેજ. જય અજયનું વિશેષકરીને આવા પ્રસંગે શાશ્વત કહેવાય નહિ, માટે પાણી પેહેલી પાળ બાંધવી એ પણ એક નીતિ છે.

સુર.—મેં પ્રથમથી કહ્યું છે તેમ મહારાજના મહોની વાણીજ આજ માનશુકન ભરેલી છે. હે સરસ્વતિ !

દ્વંદ્વિજય.

રામતણે મુખ વાસવસી ન અનર્થ કદા અનુવાદ કરાવ્યો,
ભારતમાં વસી પાંડવને મુખ ક્ષત્રિવિરુદ્ધ ન બોલ વદાવ્યો;
રાજતણે પણ તેં મુખડે વસી યુદ્ધવિનોદ સદાય કરાવ્યો,
આજ અચાનકરે ધિક્કરે ધિક્કર આ કયમ બોલ ગિરાઉચ્ચરાવ્યો. ૧૮

જય.—તમે તમારી ભગિનીની વ્યવસ્થા કરી આવો, હું યુદ્ધમાં અગ્રણી થઇ બહિષ્કૃત. આમ તકરારમાં વખત ખોવા કરતાં કામમાં પડ્યા હો તો અત્યારે કેટલો રસ્તો કાપ્યો હોય ને

પ્રભાતે આવી પહોચા શનો છે.
 નથી તેથી હવે વખત ત્ય. છા યુદ્ધસમયે મારે ફર
 સુર.--(દાંત કચડતો) જેવી ઇશ્વરે નક છે. તોય તમારી
 થયું!! એ પ્રસંગને આજ કંઈક લયા. ગા. (નય છે.)
 ને ઇશ્વરની ઇચ્છા બલવાન છે! આ આદ્ય
 જય.--(મનમાં) એ વગર કારણ કચવાય છે. જેમ થાય તેમ
 ખડ. મને ભરોસો છે કે થોડીવારમાં એ પાછા આવી શકશે.
 વનમાં બીલલોકોનાં ઝુપડાં ક્યાં ફર છે. એટલામાં હું
 સૈન્ય તત્પર કરાવું. (નય છે.)

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ--નયથંદ્રું શયનગૃહ.

ચૌવનશ્રી, તરલા, (પછીથી) સુરસેન, અને કાન્તા.
 ચૌવ.--(ગબકી ઉઠીને)

દેશી.

તમે આમ રીસાવી શું બચ્ચો, ઘટે નહિ આવડું,
 મારા સમ, રે સ્વામિનાથ! તમારે પાયે પડું. ૧૬
 ભુલી હું ભુલી, મહારાજ! ખોટીજ બહેમાઇ છું;
 એવી વાત ન માનું કદાચ, બોળીછું ભમાઇ છું. ૨૦
 હું ગઈ હસવાઃ જોવા પ્રેમ, થયું ખસવું હવે;
 ના, ના હું વિના કોણ હોય, તમારે બહાલા! દિલે. ૨૧
 તમે કાંચન સરખા સ્વચ્છ, છો હૃદયથી બિજળા;
 મારા હૈકાકેરા હાર, મૃણાલથી કુમળા. ૨૨
 મેં તો આવડું બણ્યું ન, નાથાં બોલો એકવારરે,
 તમે દષ્ટિ કરોને પ્રેમાલ, જીવું હું આશરે. ૨૩
 (એમ કહી રૂદન કરેછે, ભેટવા બાથોડીયાં મારેછે, પશુ

જડતાં) અરે શું જતાજ રહ્યા । । અથવા હું મારાં
આંસુને લીધે દેખતી નથી. (ઉભી આમ છે.)

(દાસી તરલા પ્રવેશ કરે છે.)

તર.—બા સાહેબ ! તમે શું ગાતાં હતાં ? આ શું કરો
છો ? ક્યાં જાઓ છો ?

ચૌવ.—કોણ ? તરલા.

તર.—હા બા.

ચૌવ.—આવ તરલા તારૂંજ કામ હતું. આજ સ્વામિનાથ મેહેલ
પધાર્યા પછી સહજમાં રીસાઇને કોણ જાણે ક્યાં સંતાકુકડી
રમે છે. તારી તરલતાથી પકડી કાઢ જોઇએ મહારાજને ।

તર.—બા તમને સ્વપ્ન લાધું હશે. મહારાજ તો આજ અહીં
આવ્યાજ નથી. આજ કાંઇ ખોટી રાજકાજની વાતમાં
રોકાણ છે.

ચૌવ.—હેં । શું મારી નજરે દેખી, જાતે અનુભવેલી વાત
ખોટી ? ના ના, તુંજ કંઈક સ્વપ્નવશ દિસે છે કે ખરી
વાતને ખોટી માને છે.

તર.—બા સાહેબ ! તમે એમ શાથી માને છો ?

ચૌવ.—ન કેમ માનું ? મારી પાસે હાલ બેઠેલા હવા તે
સહજ વિનોદમાં રીસાઇને કોણ જાણે ક્યાંએ જતા રહ્યા ।

તર.—એ વાત સ્વપ્નમાંજ બનેલી છે.

(સુરસેન પ્રવેશ કરે છે.)

ચૌવ.—(વિચારમાં પડીને) સંભવે તો નહિ. પછી....કોણ
જાણે. પણ નહિ.....નજ હોય.

સુર.—(મનમાં) અરેરે એના ઉપર થનાર ભુંડી આક્રતની
વાત એને કાને આવી દીસે છે.

તર.—ત્યારે હવે જો ખાત્રી કરવી હોય તો કોઇને મારી સાથે
મેકલો, હું મહારાજને ગુઢાગૃહમાં બિરાજેલા ઢાખવું.

સુર.—(મનમાં)નહીં એમજ છે. આ દાસીએ વાત આણી આપેલ છે.

યૌવ.—(વિચારીને) વારૂં ત્યાં બીજી કોણ છે ?

સુર.—(ગભરાતો, મનમાં) અરે હવે મારા ઉપર બધા વર-
સાદ વરસશે.

તર.—તમારા ભાઈ ત્યાં છે તેની સાથે મહારાજ બિરાજેલા છે.

સુર.—(મનમાં) હવે આ હું શયનગૃહની પાસે આવ્યોજ છું,
અને આટલે સુધી વાત આવેલી છે, ત્યારે મારે માથે
આવતો ભાર શા માટે દૂર ન કરું ? (પ્રવેશ કરે છે.)

ઉપજાતિ.

તેં છે ન દીઠાં દુખડાં કદાપિ, તું સંવશે શું વનવાસ પાપી !

તને જણાશે ફૂર બોલ મારા, શિરીષપુષ્પે જ્યમ વજ્રધારા. ૨૪

યૌવ.—(ઉભી થઈ, પોતાના ભાઈને ગભરાયેલી આંખોથી જોતી

તથા દાસીની વાત જરી હશે એમ માનતી) અરે સુરસેન !

ભાઈ ! આ શું ? તમે ક્યાંથી ?

સુર.—જણ્યા પછી શું પુછવાનું છે. (એકાન્તે દાસીને) જા
પ્રાણાધાર કાન્તાને અરે તેડી લાવ. (દાસી જાય છે.)

યૌવ.—શું જણ્યા પછી ?

સુર.—અબધડી તરલા ને તું વાત કરો છો તેજ.

યૌવ.—તે વાતને ને તમારા આવવાને શો સંબંધ છે ?

સુર.—એજ કે હવે સત્વર ચાલવું.

યૌવ.—ચાલવું શું ? એ તમે બોલ્યા તે કવિતા શી ? વનવાસ

શો ? તમારા મીઠા બોલ દૂર શા ? એ બધું અવળું

સાંભળી મારો જીવ બહુ ગભરાય છે, ને વિસ્મયથી જડ

થયેલું હૈયું તમારો ભાવ સમજી શકતું નથી.

સુર.—બધો મારો ભાવ ને અવતાર. પણ લાચાર, એમ ક્યારે

વિના મિદ્ધિ નથી.

યૌવ.—(રડતી) પણ શું ? (સુરસેનની છાતીઉપર હાથ મુકતી)

ભાઈ તમે પણ બહુ પીડાતા હો એમ લાગે છે.

સુર.—વળી ફરીથી શીઠ કહેવરાવે છે ? કલ્યાણનો ભુવનાદિત્ય

પ્રાતઃકાલે ચઢી આવી પડે એવી ધાસ્તીથી, તને કેઈ નિર્ભય સ્થલે પોચાડવી એવી મહારાજની ઇચ્છા છે, ને તે કાર્ય મને સોંપ્યું છે. વખત થોડોજ છે તેથી પ્રાતઃકાલ પેહેલાં એ કામ પતી બચ તો ઠીક.

(નેપથ્યે) વૈતાલિકો ગાય છે:—

(શાર્દૂલ વિકીરિત.)

અંધારૂં થયું પાતળું નભવિપે તારાદ્યુતિ નીતરી
વીણા તાલ, મૃદંગ રાગ, તરોને કાનેપડે આ ધડી; -
રાત્રી આઝણુણાટ જેમ કરતી, વેગે ઉડીબચ છે,
નીદ્રાની મોઠોપાંખમાં જન બધાં જ'પે પ્રશાન્તિવિષે. રૂપ
અહો મધ્યરાત્રિ પંથુ વીતી ગઈ. હવે બહુજ ત્વરા થવી જોઈએ.
યૌવ.—આજ પ્રાણનાથની બુદ્ધિ એવી કેમ થઈ? અરે! ઇશ્વર ન
કરે ને અશુભ થાય તો મારી શી ગતિ? મને એમની સાથે....
(રોઈ પડે છે.)

સુર.—એ વાત થતી દૂર કરવાનેજ મહારાજ આટલું કરે છે. સહગમન ન થવાથી અલગત મારા કુલને એણ લાગે ખરીજ.
યૌવ.—ત્યારે આપણો કુલધર્મ કેમ તબચ? માટે જાઓ, સ્વામિ-
નાથને પ્રાર્થના કરી કહો કે દાસી હુકંમને તાણે છે, પણ કુલ-
ધર્મવિરૂદ્ધ વાત થાય નહિ. સ્વામિથી સ્ત્રીએ જુદાં થવાય નહિ.
જે સ્ત્રીઓ આવે પ્રસંગે તેમ કરે છે તે નરકવાસ પામે છે
માટે આવા સંસારના સુખને સાડું હું પરલોકના સુખને
હાની પોચાડનારી નથી.

સુર.—એ સર્વ વાતનું મેં વિચાર કરી સમાધાન કર્યું છે.

યૌવ.—અરે! તમે પણ એમનાજ વિચારમાં! મોટાની પેહેલમાં
સૌ બેસે. ત્યારે હવે અમ અળલાથી શું થનાર છે?

સુર.—બેઠેનાં એમ નથી કે સર્વદા સહગમનજ કરવું. તારા જેવી
સ્થિતિમાં સ્ત્રીઓને સહગમન કરવાથી બાલહત્યાનું પાપ

લાગે છે માંટે શાએ તેમ કરવાની મના કરેલી છે. વળી અશુ-
ભની આશા રાખવી એજ ખોટી છે. આતો મહારાજે માત્ર
દીર્ઘદૃષ્ટિથી લવિષ્યપર તર્ક કર્યો છે, માટે એમને સંતોષવા તું
નિરાંતે ચાલ. કાલે સવારે હું તને ગડગડતે નિશાને રણવાસમાં
પાછી લાવીશ. કદાપિ ન કરે નારાયણ ને અનિષ્ટજ નિપજ્યું
તો અમારું વેરવાળી શત્રુના હોમથી અમને તૃપ્ત કરનાર તને
સોંપેલો છે એટલે તારે સહગમનનું તો નામ દેવુંજ નહિ.
ચૌવ.—એવી નોધારી વાત ઉપર વિશ્વાસ શાનો? તમારું વેર
વાળનાર પુત્રીજ હોય તો કેમ?

સુર.—જેનોએ પુત્ર થાય. જો બેહેન તું આમ કૂર થશે તો
અમારા આત્મા શ્રાદ્ધની અંજલિવિના નરકમાં રખડશે
માટે કહ્યું માન.

ચૌવ.—ક્ષત્રિયોને તો કેશરીયાં કરવાં ઘટે. બ્રહ્મબુદ્ધિનો વિચાર
ન હોય; ડરતાં હો તો અમને અગ્નિદેવને સ્વાધીન કરી ઉઘા-
ડે ખડ્ગે તુટી પડો, ને રણમાં સન્મુખ પડી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરો.

સુર.—(ત્વરાથી) ગીતિ.

બાણું ભેદ બધાં હું, બાણું મનમાં બધી ચિકિત્સાઓ,
મનુષ્યધર્મા છું હું; વેરવળ્યાવિણુ મળે નહિ લહાવો. ૨૬
તેથી બુદ્ધિ વિચારી, વનમાં તુજને વિદાય કરવાને,
કાલ ઘણો વીત્યો છે, ઢંઢં ધરિ હીંમત તું હૈયે. ૨૭

ચૌવ.—હીંમત તે કેઇ પેરે ધરીએ.

વસંતતિલકા.

અગ્નિ તણી ભડભડાટ ચિતા બળે જે,
તે મધ્યે નારી કુમળો જઇ ન્હાય સે'જે;
ત્યાં પ્રેમ હીંમત ચઢે હૃદયે વિશેષે,
કહે આથ કોણનો વિષે રહું એ વનાન્તે ? ૨૮

સુર.—એમ છેક પાતળું દીલ રાણે ક્ષત્રાણીને પરવડે નહિ. તારે

તો અમને આજ કેટલી હીંમત આપીને સંતાપ દૂર કરવો ઘટે. તને વિનોદ થાય માટે કાન્તાને તારી સાથે મોકલવાનો મેં વિચાર કર્યો છે. માટે તૈયાર થા.

યૌવ.—કદાપિ તમને भारी ચાલ ન રૂચતી હોય તો હું તમને આજ આડી આવવા ખુશી નથી. ઇશ્વરની મરજીને તાબે થઈશજ.

સુર.—વાહ એ વાક્ય તે તું તારા જેવુંજ બોલી. (ઉઠોત્યારે.)
(કાન્તા તથા તરલા પ્રવેશ કરેછે.)

કાન્તા.—નમન કડુંછું સ્વામિનાથ ! શી આજ્ઞા છે? (યૌવનશ્રીને) બેન અવાર.

યૌવ.—આવો બેન કાન્તા, બેસો. (પાસે બેસારે છે.)

સુર.—ભુવનાદિત્યનો અકસ્માત હુમલો થવાનો વખત આવ્યા-થી બેન યૌવનશ્રીને કોઈ નિર્ભય સ્થલે પોઆડવાં છે. ત્યાં તારે કાન્તે ! સાથે જુદું યથાશક્તિ ભક્તિ કરવાની છે.

કાન્તા.—એ વાતમાં વધારે શું કેહેવાનું છે.

યૌવ.—ના બેન તમે શીઠ હુઃખ વેઠો છો.

કાન્તા.—અમારે તો તમારે સુખે સુખ ને હુઃખે હુઃખ, અહીંયાં કે દૂર પણ બે તમે હુઃખી તો અમારે સુખ શાનું!
તર.—માળાપ, મને ત્યારે અહીંયાં શીઠ મુકોછો ? જે મારાથી નળળી પાતળી થશે તે ચાકરી કરી, મળશે તે મુઠીભાર ખાઈને બેસી રહીશ. મને જોડે આવવા દો.

યૌવ.—સુર—ધન્ય છે તરલા, તારી મરજી પ્રમાણે થશે, જ દોડા તૈયાર કરાવ. (જાયછે.)

યૌવ.—ત્યારે આજ આ મંદિર મેહેલને જો ન આવીએ તો છેલાજ અવાર. (રૂંપે છે.)

કાન્તા.—એમ ધારવાનું કારણ શું છે? જય, તે વળી કોનો થનાર છે?

સુર.—ચાલો, ચાલો વાર ન કરો.

યૌવ.—ત્યારે અન્તે એટલુંજ ઇચ્છીએ છીએ કે,—

ઈંદ્રવંશા.

હે ચણિડ ! સર્વે પ્રભુઅંગમાં વસો,
ચૌ.—કા.—હે ઉગ્ર શંભો ! પ્રભુ અંગમાં વસો;
હે ઇન્દ્ર ! તારૂં પ્રભુમાં હોને બળ,
સંહાર થાને સઘળું રીપુ-દળ. ૨૬

—૦૦૦૦૦—

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—વન,

કેટલાક મીલ, (પછીથી) સુરસેન, ચૌવનશ્રી, કાન્તા, તરલા.
૧ લો મીલ—અલે ! આગીયોડે ? સાલ ને ખોડનો ભારો વા.
ઢી લીચે ડગરાં હું ખાહે !
૨ જો મીલ—આગતો હાંરે ! હેલા હમારા ભાટના ગાણુંથી
તાઝી નીંદર આવે.
૩ જો મીલ—મેં મારો ભારો વાંઢીને મેલી સાંડયો સે. મને
ખેહવા લીચે.
૪ થો મીલ—અરે તું ભાળ તો ખરો કી આ સુમાહાની લીલો-
તરીમાં ખોડ લલ્લું સે. ડગરાં ખાઈ ખાઈને તાઝાં થાહે.
૩ જો—(આંખો ચોળતો) ચોરો આવ કાંચ વતાડું ! હેલા
ખાડને શીળે અંધારામાં દેહરાં રમે.
૨ જો—આવની લો હવારમાં દેવ બાપજીને પોગે તો લાગ.
(સર્વે ભુંચે છે.)
વધા—હે મહારાજ ! હે મહારાજ ! દેવ મહારાજ હેલાડે.
૧ લો—સાલો, દેહરાંજ હે.
૨ જો—એ બાપરે ખાઈ બચ તો !
૪ થો—તને ખબર હાની ! એતો મહેરે જધચે તો દેહરાં
પરગટ થાય.

૧ લો—પરગટ તે હું કામજ કાઢી નાંખે તે, હોલા!

વધા.—સાલો સાલો રોહડી કાઢો. (સંતાતા સંતાતા દોડે છે.)

(નજીક આવતાં ડરીને,)

૧ લો—અલે! સાનો રીચે નહિ તો હરાપ દેહે.

૨ જો—તારો વૈશ જાહે લે સાનો રીચે.

૩ થો—એ કંઈ થો બોલે. ભાળું હાંભળ.

(એક જાડ પાછળ સંતાઈને સાંભળે છે.)

(સુરસેન, ચૌવનશ્રી, કાન્તા, તરલા પ્રવેશ કરે છે.)

સુર.—ઘોડેથી ઉતરી આ જાડતળે આપણે મુકામ કર્યો. પેલો આપણો સેવક અશ્વને પણ લેઈ ગયો તે ઠીક થયું, ફક્ત મારો ઘોડો રહ્યો છે તે તો મારે જોઈશુંજ.

ચૌવ.—શું ત્યારે અહીંયાંજ અમને મુકી દેવાનાં છે કે ?

સુર.—ના, ના.

કાન્તા.—બેન, આ વનનાં પ્રદેશપણુખરેખરા મનને હરી લે એવા છે.

ચૌવ.—હજી વિકટ વેદનાથી વીધાતાં એમને જીલી જવાશે. હાલ તો જીઓ.

તર.—ખરી કહી બા, જગમાં તો એમજ છે.

સુર.—મને તો, બેડેના આજસ્થળ નિર્ભય તથા નિકટ લાગે છે.

કાન્તા.—વળી બેન, આ વનમાં વિવિધપ્રકારનાં મનોરંજક ઠેકાણાં છે તથા પક્ષી, પશુ, ઝાડ, જનાવરની ઘણી બલીહારી છે, તે સૌથી આપણું દુઃખ હળવું થશે. તેથી જો તમને ગમતું હોય તો અહીંજ આપણે મુકામ કરીએ.

ચૌવ.—ગમવા ન ગમવાના દિવસ, તો રાઈના પાડ રાતે વહી ગયા. હવે તો ન ગમતી ચીજોને પણ બેબેબેબે ગમતી કરવા વારો આવ્યો છે.

સુર.—ત્યારે આપણે થોડેક આગળ ચાલો એટલે આ વનના કોઈ માયાળુ વાસીઓને હું તમને સોંપીને બાંધી.

૨ જો મીલ.—(છાને માને) એ મારા બાપ ! આ વગડો દેહ-
રાંને હું પે, હગળાંને ખાઈ બાહે

(એકદમ જઇને પગે પડેછે; બીજાં લીલ પણુ તેમ કરેછે.)

વધા.—મહારાજ અમોને જાવા દો, જાવાદો; હમું તમારાં પો-
રીયાં સીએ. (સર્વે આશ્ચર્ય પામે છે.)

સુર.—અરે ઠાકેડાઓ, ક્ષમા શાની માગો છો ?

૪ થો.—આઈબા તું દેહરાંને હું પેસે તીમ ન કર.

તર.—અરે નાદાનો ! એશું ? તમે તમારા રાજાનું હુણુ હરામ કરશો ?

૩ જો.—રાજેજીનો શેર તે રાજેજીની સાકરીને હાલ, પણુ
કાંયદેહરાંના ભોગ હાડ ?

કાન્તા.—(હસતી) નહિ, નહિ, ઠાકોરો હું તમારી વાત સ-
મજીધું. ગભરાશો નહિ.

સુર.—હાં, સમજયા.

ચૌવ.—પુત્રો ! મારા પેટમાં તો દુઃખનો દવ બળે છે પણ તમારું
આ વેળાનું અજ્ઞાન જોઈ મહો મલકયાવિના રહેતું નથી.

વધા.—હેં અમે તમારાં પોરાં ! !

તર.—હા. એ આપણા રાજાધિરાજ જયચંદ્રરાજનાં માનવંતા
રાણી ચૌવનશ્રી છે, આ એમના ભાઈ સુરસેનછે, ને આ
સુરસેનનાં પત્ની કાન્તા છે. હું એ સર્વની દાસી છું.

મીલ.—અરેરે એમને અહીં આવ્યાનું હું ?

ચૌવ.—આજ વાંકો દિવસ આવતાં વળાનાં માર્યાં અમે તમારે
ઘેર પરોણાં છિયે. તમારાં લુખાં પાકાં લાડને મોટાં
માની દવસ ગાળીશું.

૨ જો.—બા હમારા લોક રે'સે ત'ઈ સાલો, હમારો મોટેરો
તડવી તમારી સાકરી કરહે.

કાન્તા.—હીક છે. (સુરસેનને) સ્વામિનાથ ચાલીશું ?

સુર.—હીક ભાઈઓ ચાલો ત્યારે. (મનમાં) કાલક્ષેપ બહુ થયો.
ઇશ્વરેચ્છાએ શું થાય છે તે જોઈ (જિંચુ જોઈ) અહો કુલદે-
વતા સૂર્યનારાયણ પણ સહજ જણાવા લાગ્યા. (પ્રકાશ.)

માલિની.

દલથોં તમહણુ'તો, ચંદ્રનું તેજ હતો,
કમલ કરોં વિકાંસી, ભૃંગને મુક્તકર્તો;
અતિશય થઈ તાતો, વિશ્વમાં પ્રેરોં પ્રાણુ,
નરપતિસમ અથ્ર, જો ચઢે લવ્યભાણુ. ૩૦

માટે ઉતાવળ કરવી જોઈએ. ચાલો.

(સર્વે ચાલવા માંડેછે.)

કાન્તા.—(સ્વગત) સૂર્યવંદન કરતાં કરતાં પણ, જે તરફ એ-
મનન વિચારનું પૂર વહેછે તેનુંજ લાન થઈ આંવ્યું.

ઘૌઘ.—ભાઈ! આ ઘોરરાનમાં, આવા લોકોને આધીન મને
મુકીને તું જઈશ? ના ના, એ વાત માફ મન માનતું નથી.

સુર.—જે કર્યાવિના ચાલે નહિ તેમાં માણસજાત નિરૂપાય છે.

એમ ન કરવાથી તારે ભાઈ કેહેવા વારો પણ નહિ રહે.

કાન્તા.—સ્વામિની ભકિતમાં અમારે તો સદાય તત્પર રે-
હેવુંજ ધટે.

તત્ત.—બા સાહેબ એ ખરી વાત છે. મુલગા કાન્તા તથા
શ્રીમુરસેન જેવા રાજભક્તો થોડાજ હશે.

૧ લો મીલ.—હેલાં અમારાં સાપરાં ભળાય; આપણું હો આગ્યાસે.

સુર.—સાફ થયું કે આપણે આજું ચાલવું પડ્યું નહિ.
ખેડેન ચૌવનશ્રીના કોમળ પગની મને ભીતિ હતી.

ઘૌઘ.—જેને મારા ચીરાઈ જતા હૃદયની દરકાર નથી તેને મારા
તુચ્છ પગની હોય એ ન સંભવે.

સુર.—અરરર ! આટલું કરતાં પણ હું આવું સાંભળું છું? છેલ્લે
આજ વેળા ! શિવ શિવ શિવ, જો પૃથ્વી માગ આપે તો
આ વેળે તેમાં સમાઈ, પણ જો તારા બોલ મેં સહેવાતા
નથી. પણ.....

(બીજા કેટલાએક બીલસોડો પ્રવેશ કરે છે.)

મીલ.—રામરામ બાબા હુરહેન.

હુર.—રામગમ ઠાકેડાઓ. (યૌવનશ્રી અને કાન્તા લાજ તાણે છે.)

મીલ.—બોહાન્યો ! તમું હું કરવા લજવાઓ સે, બાબો હુરહેન હુધળાંના બા સે. તમો હમારી બોહોન સેં.

સુર.—(કરડેબોલે) આ મહાધિરાજ જયચંદ્રરાજનાં રાણી યૌવનશ્રી છે !

મીલ.—ને તારી બોહોન !

સુર.—હા ભાઈ.

તર.—ને આ સૌભાગ્યવતી કાન્તા મહારાજ સુરસેનયાં પત્ની તેમનાં સખી છે.

મીલ.—હમારાં ધોરધન કે એવાં તાઝાં આઇબા હમારે સાપરે આવે.

સુર.—વખત બહુ ગયો છે; તેથી હું બહુ ઉતાવળમાં છું માટે તમને ટુંકમાં કહી લેજી તે સાંભળી લો. તમે તમારો ધર્મ સારી પેઠે સમજો છો તેનો મને ભરોસો ન હોત તો આ રાજાનીજયુક્ત રાણીને હું અહીંયાં લાવતજ નહિ, એટલે તે વિષે તો કાંઈ કેહેવાનું નથી. ભુવનાદિત્ય ત્રીઠી આવ્યો છે, તેથી મહારાજે એમને અહીં મોકલી દીધાં છે. વિશેષ વાત હવે તમને આ દાસી તરફા કહેશે. હું જાજીં છું તે જય પ્રાપ્ત કરી એ બદ્ધાંને ફરીથી લેઈ જઈશ.

મીલ.—હી ફકરસે, આઇબા ! હરું હારનારા ન હોય. જીવ ઝાય તોય હું થનારસેં. હમો તારી હારે આવીએ તો કેવું તાઝું.

સુર.—તમે અહીંયાં રહી તમારો ધર્મ બજાવશે એટલે, ત્યાં આવ્યા બરાબરજ થશે.

મીલ.—જેવી તારી મરઝી

સુર.—રામરામ ઠાકેડાઓ.

(જાય છે; ભીલલોકો વળાવવા સાથે ચાલે છે.)

સુર.—સર્વે વનવાસી જનો ! તમે અહીંજ ઉભા રહો વિવેકનો આ વખત નથી, મારે થોડો મારી મુકી પવનવેગે જવું છે, ને

(યૌવનશ્રી તરફ જોતો) હજી રાણીસાહેબ વગેરેને કેટલુંક કેહેવાનું છે. (બીલલોકો અટકે છે.)

(યૌવનશ્રીને.) (આગળ ચાલતાં)

ત્યારે તે મને એવો કૂરજ ધાર્યો કેમ ?

યૌવ.—ભાઈ મારી અવસ્થામાં આવેલી ગમે તેમ લવે લેથી તારે ખોટું લગાડવું નહિ. જો ને, મારા કેવા હાલ થયા છે:—

શિસ્તરિણી.

મને છાંડી આજે કઠણ દિલથી પ્રાણપતિએ,
ડુખાવી છે દુઃખે અતિકૂર થઈ કૂર વિધિએ;
પડી આ વેરાને, ઉપર નહીં ભૂમિ રહ્યો તણે,
સુકી તું એ ત્યાં ને, લગિની રડતી સત્વર પળે ! ૩૧

મુર.—(ગદ્ગદિત થઈ) કાલ દહારો વળશે. બધા દિવસ એક સરખા જતા નથી. આજ અવદશા છે તેને તાબે થવું એ આપણા ક્ષત્રીયનો ધર્મ છે. તને દુઃખી દેખી માફ મન હવે કહ્યું કરતું નથી માટે છાની રહે. (જરા હર્ષથી) જ્યારે ગડગડતે નિશાને ફરીથી તને પુરમાં પ્રવેશ કરાવું ત્યારેજ હું તારો ભાઈ ખરો, નહિ તો નહિ તું ધીરજ ધાર અને....

કાન્તા.—એહન, તમે શીદ આકળાઓ છો, કાલે સવારેજ મોટો ફેરફાર તમે જોશો.

યૌવ—

(ગરબી.)

“ વળતાં બહાલમાં, નયાબ્યાં લલચાબ્યાં લોચન ”—એ રાગ.

છાંડી રાજનેરે, આવી પાટ બધું વનમાંય,
તેથી દીલડુંરે, નવદાઝે, નવ કરમાય. ૩૨
પણ આ રાનમાંરે, દુખીઆરો છું એથ નકોય,
ટોળાર્યો છુટીરે હરણી, મિનવિણુવારી હોય. ૩૩
પ્યારા નાથનીરે, તારી બ્રાત થશે ગત કોણ,
હવું અભાગણીરે, શિવ! શિવ! નાથર્યો જીદી અબાણ. ૩૪

જા. તા—એવું મા વહારે, એવું છાજે ન વહવું વેણ,
શંભુને ભાજે, ફેડે દુઃખને રાખે એન. ૩૫

ધીરજ ધારજે, દેખી ધીરજ તમ સરકંત,
દીલ વીંછાય છેરે, મુજ દુખનો પણ નવ અંત. ૩૬

યૌવ.— (ત્યારે) હિના આંસુધીરે, આશા પ્રેમથી ભીનાભાઈ,
કે'જે નાથનેરે, પ્રેમઝવાર તું શીશ નમાવી. ૩૭

સુર.— (યૌવનશ્રીની પીઠે હાથ મુકી) છાની બેન છાની,

વસંતતિલકા.

આંખોવિષે લગિનિ ! લેશ ન અશ્રુ આણુ,
માટે કિધું ઘટિત મંગલથી પ્રયાણુ;
અશ્રુતણા કણસહે તુજ આંખમાંથી,
સર્વે ગરે ધિરજ જે મુજ અંગમાંથી. ૩૮

ને ખાત્રી રાખજે કે, (ખડ્ગપર હાથ મુકી.)

દ્વંદ્વજ્ઞા.

આ. ખડ્ગ શત્રુવધૂ-કેશ છેદીને,
આંખો થકી અંજન સ્યામ ફેદીને;
સંહારી શત્રુ યંધ રક્ત આવશે,
રાણ વિલું તો પ્રભુપાય લાગશે. ૩૯

યૌવ.—ત્યારે શું કહું.....(જમીનપર ઢળી જાય છે.)

સુર.—અરેરે, તરલા! તું એને સાચવીને શુદ્ધિમાં લાવ. કા-
ન્તે ! તને યૌવનશ્રી માટે શું વધારે કહું ?

(તરલા સંભાળે છે; કાન્તા પણ રૂવે છે.)

કાન્તા—એમાં તમારે શું કહેવું પડે તેમ છે ?

સુર.—કાન્તા ! તારા મનમાં જે હોય તે કાઢી નાખ, રૂવે છે કેમ ?

કાન્તા—તમારા ધર્મમાં વિઘ્ન થવા હું રાણ નથી.

સુર.—અરે ! અનુકુળ.

પ્રેમ ને ધર્મ બેવચ્ચે, હીંદોલો હું બની રહો;
ધર્મ સ્વામિભણી તાણે, પ્રેમથી અટકી પડ્યો. ૪૦

કાન્તા.—ના ના, પણ હું તેમ વિદ્ય થવા નથીજ ઇચ્છતી.
તમે સુખે જાઓ.

સુર.—

ઉપજાતિ.

મોહું વદે બોલ બધા રૂપાળા, ન તે દિસે અંતરનીજ વાંચા;
જે અંતરે ગાલત પ્રેમકહાણી, તે બોલતી આંખથી અશ્રુવાણી! ૪૧

કાન્તા—ત્યારે ખરું કહેવરાવો તો, મારા મનમાં ભાતભાતનાં
સંકટ ને આપત્તિઓના ભય થાયછે; તેથી હું કહું છું. મને
તમારી સહીસલામતીની ખાત્રી કેમ ને ક્યારે મળશે ?

(યૌવનશ્રી હેઠે.)

યૌવ.—અહો ભાઈ ! હજી તું છે! લાંબ તને એકવાર ભેટી લેઉં.
(તેમ કરે છે.)

સુર.—(પોતાને ગળેથી મોતીનો હાર કાઢતો) અમારા એકપત્ની
વ્રતના સત્યથી સંધાયલો આ હાર, કુલદેવતા સૂર્યનારાયણ
તથા સર્વ વનદેવતાની સમક્ષ, કાન્તે! તારા કંઠમાં આરોપું છું
જ્યાં સુધી એ દીવ્ય હારનાં મોતી વિખુટાં ન પડે ત્યાં સુધી
જાણજે કે હું તારી માસેજ છું. બેઠેન યૌવનશ્રી ! તારે પણ
એ હાર કામનો છે, કેમકે જ્યાં સુધી મારામાં જીવ હશે
ત્યાં સુધી મહારાજનો વાંકો વાળ થનાર નથી.

યૌવ.—કાન્તા.—(હર્ષથી) તમારો સર્વ રીતે જય થાઓ, આ
તમારા શબ્દોથી અમારા મનમાં શીતલતા વળે છે, ને અ-
મને એકાએક વિશ્વાસ આવેછે. તમે સુખે જાઓ.

સુર.—તમે પાછાં વળો. તરલા ! કાન્તા ! શું કહું છું ?

(થોડો મારી મુકે છે, યૌવનશ્રી, કાન્તા તરલા,
બીજા લોકોના બધી જાયછે)

તરલા.—ખાસાડેજ ! તમે બહુ બહુ ગભરાટમાં આવી ગયાં છો,
માટે ચાલો આમ; આ કુલગાડોની ઘટ્ટામાં થઈને પેલા
લલા લાયાતોને મળીએ.

યૌવ.—કાન્તા—

ઉપજાતિ.

સંયોગમાં જે સુખ વસ્તુ દેતી, વિયોગમાં નાખતી તેજ શેકી;
સૃષ્ટિલિલા, વાડી, કુલો, કુવારા, અંગારકેરી કરી અંગધારા. ૪૨
(એક લીધ પ્રવેશ કરેછે.)

મીલ.—બોહોનસાળ! અહીં હુધળાં ઘોડું તમારાં સે', આઘોરમાં
સાલોતહાં તમુને હમારી બધ્યરો મળહે ને હવાશે. (નયછે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—રણભૂમિ.

હરવાસ.

હરવાસ—સુરસેન કયાં હશે, એ તરફની તો કાંઈ અડચણ નથી.
જરૂર એ એની બેન વગેરેને મુકવા ગયેલો હશે. ઇશ્વરે આજ
એવો યોગ આણ્યો કે હુંજ કરણરાબની નજરે ચડ્યો; ને મ-
ને આવી સારી એમણે પદ્ધતિ આપવાનું કહ્યું છે. તેની સરત,
પણ બહુ વિકટ કરી છે. કોઈ રીતે બળથી તો એ સિંહ
જેવો સુરસેન પકડાય નહિ. કદી કલથી માને ખરો. પણ
હું જો એવી સુકિત કરું, કે મારું કામ પણ થાય ને પાટ-
ણનું પણ થાય, તો ઠીક, ડાહ્યા પુરૂષો એજ કહેવાય કે જે
પોતાની સ્થિતિનો સારામાં સારો ઉપયોગ સ્વાર્થે ને પરમાર્થે
કરે. સુરસેન મારો મિત્ર છે, ને આગળઉપર એકવાર એની
જીને લીધે મારે જીત્યાં મન થયાં હતાં, તોય આવા સાંકડા
પ્રસંગે એનો વિશ્વાસ મારા ઉપર બેઠા વગર રહેશેજ નહિ;
જે કલંક એણે મને લગાડવું ધાર્યું હતું તેનું વેર વાળવાનો પણ
આ ભલો પ્રસંગ છે. એના વનમાં ગયાની વાત મારાવિના બીજું
કોણ જાણે છે, ને જો હું પણ એની જીને મધ્યરાત્રે કોઈ
હલકી જી જોડે જતાં દેખી, એનું પતિવ્રત કેટલું સાચું છે
તે જોવા પાછળ ન ગયો હોત, તો એ મારા પંજામાં પણ નજ
આવત. વનમાં એનું તમામ કુટુંબ છે એ વાત ફસાવું કે

તરત એનું માથું ધડઉપર રહી શકે નહિ. એની સ્ત્રીએ મારા ઉપર, જે પોતાને લલચાવવાનો અપવાદ ચુકી જાયાં મન કરાવ્યાં હતાં, તેનું વેર એ પ્રમાણે વળે તેમ છે. તોયે નહિ ! સુરસેન જેવો નિખાલસ મનનો માણસ ખીજે કંઈ નહિ હોય, એનો શો વાંક ? આપણે એના ઉપર કંઈ ધારવું એ ખોટું છે; એનો પ્રેમ ને વિશ્વાસ, અહા ! કેવાં દીવ્ય હતાં ને. ત્યારે મેં ધાર્યું છે તેમ આ પ્રસંગનો સારામાં સારો ઉપયોગ શી રીતે કરવો ? (વિચારતો) પાટણ તો પાયમાલ થઈ ગયું એનો પ્રતાપ આજ ધુળમાં રગદોળાયો, એ માતાને માટે શું મને ન લાગવું જોઈએ ? વળી એ કરણ જેવા વિષયી તથા અસ્થિર ને હુમ્મણ મનવાલા માણસનું શું ઠેકાણું ? એને માટે આપણે કંઈ કરીએ ને પરિણામ કંઈક નીકળે. માટે એના વિષયમાં જ એનો નાશ કરાવવો ને પાટણનો પુનરુદ્ધાર થાય તેમ કરવું. એજ ત્યારે, હવે હઠવું નહિ; મારો નિર્ણય થઈ ચુક્યો. ઠીક છે, સર્વ રીતે એ તો ચોકડું બેસશે જ; માટે ફીકર નહિ. સુરસેનને હવે બધું સમજાવી દેવું જોઈએ, માટે સુરસેનને જઈને મળું. (આગળ ચાલે છે) અહો વિચારમાં ને વિચારમાં નગરના દરવાજાથી તો હું બહુ દૂર આવ્યો છું. સુરસેન ધણું કરીને આજ દરવાજે આવશે, માટે આગળ ચાલું. (ચાલે છે) (દૂરથી કંઈ અવાજ સંભળાય છે.) જોઈ એ કોણ છે.

(ગય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠા.

સ્થળ—રણભૂમિ.

સુરસેન—દરવાજા.

સુર.—અહો હવે સંગ્રામભૂમિ પાસે આવ્યાનાં શુભચિન્હ શરીર ઉપર થવા માંડ્યાં ! અંગઉપર પુલકેપુલક ઉભાં થઈ જાય છે,

કાળજી' ફડફડે છે, ને લોહીનો ધમધમાટ, તો આમ સંભળાય છે. દિવસ ચલી ગયો તેથી શંકા થાય છે જે શા સમાચાર હશે. મહારાજને મળું ને પછી એમના ચરણઆગળ માફ મૃત્યુ થાય તોય શું ? સંઆમનાજ ભણકારા વાગે છે. બહે રણતૂરનો ટેંટેકાર મચી રહ્યો હોય-ઝળક ઝળક કરતાં ખાંડાં છદ્છદ્ શરીરમાં પેસતાં હોય-ડંકા ગડગડતા હોય-એમ લાગે છે. ધન્ય છે એ માતાને કે,--

વસંતતિલકા.

જેનાં જીએ નયન અંતરથી ઉભાસી,
ધારા કળ-ધથકી લોહોની પૂર્ણ બેઠી;
ખોતાં ન મસ્તક ડગે, નવ દીલ ચોરે,
એવો જણ્યો સમરભૂષણૂત્ર જોણે.

૪૩

અહો હુંહુભિ સંભળાય છે:--

શાર્દૂલવિક્રીદિત.

મોટા મત્તગજેંદ્રત્રાડસરખો કંપાવતો કાચને,
બહે મેઘવિઘટનારૂંવ રહ્યો વ્યાપિ બધે કાનને;
વૃક્ષોની ઘટ કુંજથી પ્રતિધ્વનિ જેનો પડે કાનમાં,
વાગે હુંહુભિનાક ધૂલ, વધતો શું સૈન્ય સંઆમમાં ! ૪૪
અહો સંઆમ ચાલ્યું (ઉતાવળો દોડે છે.)
અસ્થિમાં અટક્યા થકી ખખડતું ખાંડાંતણું જોખરું;
ભાલા ને બરછી લઇ, રિપુપુઠે સામન્તતું દોડવું;
ઝાઝા શસ્ત્રમહારથી ગજતણું પીડાઇ ને ત્રાડવું;
વાળતું હણણાટથી અહીં તહીં વેગે કુદી દોડવું; ૪૫
વાગે હુંહુભિ ધૂલ છાય નભને, શસ્ત્રો ઘણાં ઉછળે,
બહે ગડગડતા ધનાઘવયમાં વિદ્યુત્રમલા નીકળે;
ધારા શોષિતની વહે, મળી ઝીલે પક્ષીપિશાચો ઘણાં;
એ સર્વે નજરે રહ્યું તરવરી, આ શબ્દ કાને જતાં. ૪૬

પણ હજી સંગ્રામભૂમિ આવી નથી. અહો આકાશમાં
આ શું જણાય છે ?

મંદાકાન્તા.

ભાસે ભાનું રૂધિરકણથી છાયલો રક્તઅંગે,
કાલાં અબ્રો, રૂધિરથકિ શું સે'જ રાતાશ મારે !
ચક્રે હેડે સમળો, કકળે કાગડા, રથેન પુઠે,
ઝાલી પંજે, મુખર્થો કરડે જોપરી જોતરીને. ૪૭
ખરેખર એ ચિન્હ સંગ્રામ થતું હોય તે કરતાં, થઈ રહ્યું
હોય તેનાં છે. અહો ! મુજવિના સંગ્રામ થઈ રહ્યું ? મહારાજ
કેવા હર્ષમાં વિજયથી ખુશ થતા બેઠા હશે ! જ્યજ્યકાર
ચૈકાર થઈ રહ્યો હશે, વિજયશ્રીથી શોભી રહેલા ઠરખાર-
માં. પણ અરે ! વળી આ શું ! ! (વિસ્મયથી.)

સંગ્રહરા.

ઘાલી મોઢાવિષે ને, ટપકતો રૂધિરે, જોપરી ચોટલીથી,
નાસે મોઢોથી બહેતી, ટપટપ ગળતી લાળ સ્વાદે થયેલી;
કેડે બીજાં કુલાવી પુછડી, ધરધરે 'જે'સને તાણુ કર્તા.
એવાં દોડે શિયાળો સિમપર સઘળે, જોળવા જોળી લેતાં. ૪૮
ઓ ઇશ્વર ! આ બધાં ચિન્હ સંગ્રામ સંપૂર્ણ થયાનાં છે. પણ
કોણુ જાણે શા કારણથી, મારા અંતરમાં હર્ષ છલકાઈ જવો
બેઠો, તે છેક ટાઢો પડી ગયો છે. કદાપિ એ સંગ્રામમાં
જયનો સાધન હું ન થઈ પડ્યો તેછીજ એમ થતું હશે.
(હરદાસ પ્રવેશ કરે છે.)

હર.—મહારાજ ! સુરસેન ! એમજ છે.

સુર.—(વિસ્મયથી) અહો ! એ કેનો અવાજ ! એ બોલ સાંભ-
ળતાંજ મારી નજર આગળથી સઘળો સંગ્રામનો ચિતાર ઉડી
ગયો અને આ કોણુ ? (બેઠને) મારી પાસે કોણુ ઉભું છે ? હરદાસ !

હર.—હા પ્રિયમિત્ર ! તમારી સામોજ આવતો હતો.

સુર.—શી વધામણી લાંબા છે, બાઈ?

હર.—વધામણી તો શાની ?

સુર.—અરે એટલોજ તમારો બોલ મારા માથામાં બંધે મોટો
સોટો વાગ્યો હોય એમ જ્ઞાનેન્દ્રિયને ખડેરી કરી નાંખેછે.
(આંખે હાથ દેખ રહેછે.)

હર.—જેને માટે આપણે ઉપાય નથી તેમાટે હવે તમે શૂરાથઈને
શું હડી બઝોછો. તમારે તો હવે જે નઠારામાં નઠારો પણ
કાલ હોય તેની સામાં છાતી કાઢી ઉભા રહેવું બેઠવું.
તમારાઉપર આ ખબરથી ઘણી અસર થશે એમ બહુનેજ
હું તમારા સામે આવ્યો છું. ને વળી મારા મનમાંએ
વેર વાળવાના ખીબ ઉપાય રમીજ રહ્યા છે.

સુર.—(બગીને) પ્રિય હરદાસ ! તમારા છેલ્લા બોલરૂપી અમૃત-
થી મારું દીલ પુનરપિ જીવતું થયું. પણ તે પેહેલાં શું
થયું તે સવિસ્તર કહી બઝો.

હર.—બાઈ જરા આગળ ચાલતાં હું તમને સર્વ સમજાવીશ.

સુર.—આગળ ને પાછળ, હવે આપણે લગભગ સંગ્રામભૂમિના
છેડાઉપર ઉભેલા છીએ ને અહીંયાંજ મને બધું કહી દો.

હર.—તમારી સઘળી ખીરજ એકત્ર કરી સાંભળવા તત્પર થાઓ
કે ભુવનાદિત્ય તમે આમ નગરબહાર થોડે દૂર પહોંચ્યા હ-
શે ને ચઢી આવ્યો. મહારાજ જયચંદ્રદેવ થોડાં ઘણાં અ-
ર્ધાં સજ્જ થયેલાં માણસો લેઈ સામા થયા પણ તેમનો
આત્મા સ્વર્ગવાસ પામ્યો.

સુર.—(નિસાસો નાખતો) અને એ ભુવનાદિત્ય અત્યારે નગરમાં છે?

હર.—હા મહારાજ.

સુર.—ત્યારે હું ખરો સામંત ક્યારે કેહેવાઈ કે મારા મિત્ર તથા
બનેવીનું વેર, એ ભુવનાદિત્ય બેડેતુ મુલયુદ્ધ કરી, વાળું ત્યારેજ.
માટે ચાલો હરદાસ આગળ થાઓ. (ચાલવા માંડે છે)

હર.—તમારા શૂરમાં કાંઈ ખામી નથીજ, તમે બલવાન છો એટલે

તમારે કશું અસાધ્ય નથી. પણ એ રાજધર્મયુદ્ધના નિયમ પાળતો નથી. એ તમારી સાથે યુદ્ધ પોતે બંતે ન કરતાં તમને તરત પકડાવી લેશે. ને કદાચિ વેર વાળવાનો વિચાર તમારા મનમાં ને મનમાં રહીજ બાધ.

સુર.—ત્યારે શું મારે ન જવું ?

હર.—મને તો એમજ લાગે છે કે તમારે જવું નહિ. પણ આ પાટણની ભૂમિ હવે તમારેજ આશ્રયે છે તેની સંભાળ અન્ય રીતે લેવી.

સુર.—અરેરે ખીચારી ભૂમિ !

શાર્ફલવિક્રીડિત્.

તારી આંખ અબાણી ફેડ, દુઃખથી રે'તી સદાયે હસી,
તું ઝાઝા પતિ-ભૂપ-ને વરો તથા નિત્યે કુમારી રહી;
તે તું આજ ઉપાર્ણ કેશ રડતી રે ! ચંદ્રકેરે જવે,
ફાટે દીલ રડી રડી પણ કહે છાની ખમા કે હવે ? ૪૬

(અશ્રુપાત કરે છે.)

હર.—એમ મા બોલો મહારાજ, તમે બેઠાછો ત્યાંસુધી એ ભૂમિ સનાથજ છે. એનું દુઃખ ભાંગનાર હવે તમેજ છો. એ માતા તમારીજ આશા રાખે છે.

સુર.—અરે દુષ્ટ દેવ ! તે મને મારા કર્તવ્યકર્મથી જુદો પાડવાનો પ્રસંગ આણી, આ દશાએ પોચાડયો, ત્યારે તે પેહેલાં મારું મૃત્યુજ શે' ના આશ્રયું ? જયચંદ્રરાજ સન્મુખ પડી સ્વર્ગલોક પામ્યા તેથી હું નારાજ નથી પણ આ ખીચારી ભૂમિની શી વલો ! અરેરે મહારાજ તમારા મ્હોની વાણી સફલ થઈ ! ખરેખર તમે દેવની પેઠેજે ભવિષ્ય ભાખ્યું હતું તેજ થયું ! હવે શું કરવું તે પણ સમજણ પડતી નથી.

હર.—મહારાજ ! હાલ તો તમારા વિચાર બધા અસ્તબ્યસ્ત થઈ ગયેલા છે, ને આ ચોકનો ધાવળી તાબે છે એટલે તમે એમ ધારો છો કે હું કંઈ કરવાને શક્તિવાન નથી; પણ હું તમનેધીમે

ધીમે જે વાત કહું તેપર લક્ષ આપવા કૃપા કરો તો વેર
વાળવાનો સરલ ઉપાય હું તમને બતાવું.

સુર.—હા ભાઈ તમે હમણાંજ એવી સૂચના કરી હતી મારી.
અમારાં દીલ તો ખરું બેતાં રીડાં થઈ ગયેલાં છે. અમને
મરણથી થોડોજ શોક થાય છે. પણ આ તો આવો નિકટ ઘા
લાગવાથી મન કહ્યું કરતું નથી. મારી બેહેન તો સાંભળશે
ત્યારે શુંએ કરશે ? તેનું મન શી રીતે મનાવવું તેની મને
મોટી ફીકર છે. હું જનાર જયચંદ્રરાજ જે મોટું નામ
મુકી સ્વર્ગવાસ પામ્યા તેમને રડતો નથી; હું રડુછું પા-
ટણને, એમની પટ્ટશાણીને, ને મારી એમની સાથે ન
જવાઈ શકાયानी દુર્ભાગ્યતાને.

હર.—સત્ય છે. પણ તમે હવે પાછળ રહ્યા છો તે સારાનેજ
માટે. મેં તમે તમારા રહી ગયાનો સારો ઉપયોગ કેમ
કરી શકો તે માર્ગ બોળી કાઢ્યો છે.

સુર.—અહો આપણે છેક રણભૂમિ ઉપરજ આવી પડ્યા !
અરે આ બોપરી. (દિખાડતો)

• શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જેમાં તર્કવિતર્ક રાજ્ય રણના વાંકા ચુંકા મ્હાલતા,
સંસારી સુખ પ્રાપ્ત થાય જગમાં તેની હતી જ્યાં સિમા;
રાતા, ચેત, કદાપિ ક્યામ નિપજે ગોળી ઉડી ભય જ્યાં,
તે આજે વરૂ બ્યાળ હંત કરડે, છે ધૂળ દુર્ગંધમાં. ૫૦

અરેરે,—

સોરઠો.

ચઢતા જે શિરતાજ, ઝગ ઝગ ઝગ જ્યોતે થતા;
તેપર રે પ્રભુ ! આજ, ધૂલ ન અપટી ઢાંકવા. ૫૧

હર.—મહારાજ ! જગત્તુ તંત્ર એવુંજ અસ્થિર છે આજહસવું
તો કાલ રડવું એમ ઉત્તરોત્તર આલ્યાંજ ભય છે. એટલાજ

માટે આપને કહેવાનું કે નિરાશ ન થતાં જો ઉપાયમાં તત્પર રહેશો તો આજ અવગોછે તે વળી કોઇ કાળે સવળો થઇ જશે.
 સુર.—યોગ્ય કહ્યું. પણ પેહેલાં મને એક વાત કહો કે મહારાજનું શવ પણ આવીજ દશામાં હશે માટે આપણે તેને કંઈ નહિ તો ભૂમિદાહ પણ દેઇએ.

હર.—એમના શવને સંભાળીને શત્રુઓ લેઇ ગયા છે, એટલે આપણે નિરૂપાય છીએ. સાંભળ્યું છે કે તેમનો વિચાર એ શવને કોઇ રીતે અપમાન પોચાડવાનો નથી એટલે આપ નચિંત રહો.

સુર.—પણ તેઓ કયાં હશે ?

હર.—એ ખબર હોત તો હું આપને ત્યાં ન તેડીજ જાત ?

સુર.—ફીકર નહિ; એમનો આત્મા સ્વર્ગવાસ પામ્યો એટલે પછી શરીરને જે થાય તેની થોડીજ દરકાર છે. ખરેખર પણ આ ભૂમિને ડાકિની કહીએ તોય ચાલે, કેમકે—(તિરસ્કાર કરતો.)

શાર્દૂલચિકીઝિત.

ખાધા અર્જુન કર્ણ લક્ષ્મણસખા રામાદિ ઝાઝા જંનો,

ખાધા ન્યાયસભાસુભૂષણ વળી, દાતા અદાતાગણો;

ખાધા વંશ ઉબળનાર સુતને, તોયે રહી ભૂખડી,

એયે હાથ પસારી રોજ જનને, પામે જીવાની નથી. પર.

હર.—મહારાજ એનો શો વાંક છે ? કાળક્રમે કરી નામ તેનો નાશ છેજ; એતો તમારા જેવા મહાત્માના હાથમાં આવતાં સુખી થાય છે નહિ તો એના જેવું ખીજું કોઇ દુઃખી નથી. તમારે એનો તિરસ્કાર કરવો ઘટે નહિ. જીઓ.

વસંતતિલકા.

હાથે કુટે શિષ રડે મુકો પોક પોતે,

ને ત્રાહિ, ત્રાહિ, વહતિ જયચંદ્ર જાતે;

કયાં રોડી દુઃખ, સુણ્યે સુજવાત કોણ ?

ને ખાંડિ મુજ પકડે નહિ કો સુપૂત. ૫૩

સુર.—નહિ શા વાસ્તે ? મુજસરખા એના સેવક તૈયારજ છે. એને માટે શું કરવું તે કહો હરદાસ.

હર.—સાંભળો રાજ, આમ વનમાં પધાર્યા એ વાતનો સાક્ષી થવા મને દૈવે મોકલ્યો હતો.

સુર.—હે, શી રીતે ? (જરાક ગભરાય છે.)

હર.—મહારાજ ! તમે ગભરાશો નહિ. તમારાં ભગિની વગેરે ક્યાં છે તે હું જાણું છું. નગરની બહાર હું ચર્ચા બોલા ફરતો હતો તેવામાં તમને જતાં બોલા, પણ તમારી એ વાત મારા અંતઃકરણમાં તાળાકુચીમાં છે એમ સમજી ફીકર કરતા નહિ.

સુર.—(મનમાં) બરેખાત બે આ માણસનો વિચાર મને ફસાવવાનો હોત, તો એ તેમ સેહેલાઇથી કરી શક્યો હોત; માટે નહિ મારા દિલમાં એના ઉપર જે અણવિશ્વાસ આવે છે તે ન આણવો. (બહાર) તમારી વર્તણૂકજ કહી આપે છે કે તમારું કેહેવું યથાર્થ છે. હરદાસ ! તમસરખા ભિન્ન થોડાજ હશે.

હર.—એમાં મહારાજ ! મેં કાંઈ કર્યું નથી અમથા બોલી સેવકના ઉપર થાડ ચઢાવશે નહિ.

સુર.—હાં આગળ ચાલો.

હર.—હું તમારો મિત્ર છું એ વાત કરણરાજાએ જાણી; તે ઉપરથી મને બોલાવી તેમણે મોટી પદવિ આપવાનું કહ્યું.

સુર.—ને તેની સરત શી કરી ?

હર.—કે મારે તમને પકડી લાવી કેદ કરાવવા. ધિધાર છે, એ દુષ્ટની જીભ કાપવી ઘટે. પણ વખત એવો છે.

સુર.—ત્યારે તો તમે મને પકડવા આવ્યા હશે ?

હર.—મહારાજ ! તમનું મન શાન્ત રાખો, જરા પણ વિશ્વાસ ધાતનો મારાં મનમાં હેતુ નથી. મારા મિત્રની, મારા રાજાની, ને મારી જન્મભૂમિની સેવા કરવાનેજ હું તત્પર થયેલો છું. શત્રુનો નાશ દરાવી પાટણનો વિજય તમારે હાથે કરાવવો એજ મારો હેતુ છે. તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે અત્યારે પણ

વાલ્યા બાઓ. હું એકલો તમને શી રીતે પકડી શકનાર છું ? પણ જો મારી સલાહ માનતા હો તો સાંભળો.

હર.—મને તમારા ઉપર કંઈ શંકા નથી, જે વાત હોય તે ખુલાસેથી કહો.

હર.—મારો વિચાર એવો છે કે તમે મારી સાથે આવો, બંદીખાનામાં ખેસો ને હું તમને એકાદ બે દિવસમાં અનુકૂલ પકડે વિદાય કરી દેઈશ, આમ થવાથી હું નિરપરાધી રહીશ અને જે સરત હતી તે પુરી કરી આપવાને લીધે કરણનો વિશ્વાસસ્થાન મિત્ર થઈશ. બળી કરણના પોતાનાજ ઘરમાં એક રત્નદાસ કરીને છે તે પણ કંઈકારણસર આપણી પક્ષમાં લાગે છે. પણ તેને કારે સુકીને વાત કરીએ તોયે કાંઈ ભય જેવું નથી.

હર.—એમ કરવામાં ભય તો શાનો ? રખેને તમે છેતરાયા નહો.

હર.—હૃદયાધાર ! તેમ નથી તમને સુક્ત કરવાનો વિચાર મારા દિલ શિવાય કોઈ બીજું અઘાપિ બાણતું નથી. ને એ બંદીખાનાની જંગીયા પણ મારી બાણીતી છે એટલે તેમાં સર્વ યુક્તિ થશે.

હર.—ત્યારે તો ઠીક, પણ કદાપિ એકાએક મારું કાટલું જ કંઈ તો ?

હર.—તેવો પણ વિચાર છે નહિ. ને કદાપિ હોય તોયે તે થતા પેહેલાં તો તમે પાટણથી પચાસ કોશ વેગળા હશો. તમે મને તમારો મિત્ર બાણી મળવા આવો ને ત્યાં તમને પકડી લેવા એવી જોઈવણ છે; ને મારે બહાર જતા રહી તાળાં કુંચી કરી લેઈ પેહેરો સુકવો.

હર.—બસ છે ત્યારે હવે મારો નિર્ણય થઈ ચુક્યો. આ ભૂમિને અર્થે જે થાય તે ખરું. તમે જે કરવાનું ધાર્યું છે તે અત્યંત સૂક્ષ્મદષ્ટિનું કામ છે. તમારા જેવાકુશલભેદુ શત્રુની પાસે રહેશે એટલે અમારી સિદ્ધિમાં શંકા શાની ? મારે યથેચ્છા કરે. સર્વ રીતે તપાસતાં તત્કાલ કરવાના સર્વમાં આજે ભય લાગતો.

નથી, ને હશે તોયે અમારે ક્ષત્રિયોને ક્યાં અમારી તરવાર જતી રહી છે ? જે—

(વસંતતિલકા.)

મોટા મહારથી, ગણી તૃણ કાર્યો દેતી,
જે લોહવજ્ર, સહુ લેઈ સદાય બહેતી;
જે દક્ષિણાંગ મુજ, રહાય વિપત્તિકાલ,
તે સર્વશત્રુ દમશે રહી મુજ હાથ. પર
હર.—ત્યારે મહારાજ ! સત્વર ચાલો. (નય છે.)

॥ इति प्रथमोऽङ्कःसमाप्तः ॥

દ્વિતીયોઢ્કઃ

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ.—કરણુરાજની ઢાવણી.

રત્નદાસ—હરદાસ.

રત્નદાસ—હરદાસને વળીકરણે પોતાની પક્ષમાં લેવાની યુક્તિયો ચલાવવા માંડી છે. એ હરદાસ એના મહે ઉપરથી ઘણો લાલા દીલનો માણસ લાગે છે. તેથી કરણુરાજથી છેતરાઈ જશે. જેમ હજારો ખીબ માણસો એની ઉદારતાથી ને બડીબડી વાતોથી મોહી પડી એને દેવ જેવો માની અંદર છુપાયલા રાક્ષસી ઢૂયાને ઓળખ્યાવિના કસાઈ પડેલા છે; તેમ એને પણ થશે. કરણે એને સુરસેનને પકડી લાવવાનું કામ સોંપ્યું છે, તે એ સ્વાર્થનો માર્યો કરશે તો ખરો; પણ એ બાણુતો હોત કે કરણુરાજ પોતાનો સ્વાર્થ થયા પછી એનાં ઉપર ભાવ રાખનાર નથી તો એ એવું કામ કદી કરત નહિ.
(હરદાસ પ્રવેશ કરે છે.)

હર.—નમસ્કાર ભાઈ રત્નદાસ !

રત્ન.—આવો હરદાસજી. શા સમાચાર છે ?

હર.—સારા. આપણે તો મોઢેથી ખંધાયા તેના ગુલામ. મહારાજ કરણરાજે જે આજ્ઞા કરી તે કરવી એમ નિર્ણયજી હતો.

રત્ન.—હરદાસ ! તમારું કામ અને મન મારાથી ક્યાં અબાધ્યું છે ?

હર.—ખરી વાત, તમે ને હું કંઈ આજીજ મળ્યા છીએ તેમ નથી. ભાઈ આપણે આગળ કોઈ કોઈવાર મળેલા પણ તે કક્ષા રાજકાર્યના પ્રસંગેજ.

રત્ન.—હા એ વાત ખરી છે કે એવા પ્રસંગમાં સહજ અતડા રહેવું પડે છે, ને મન સુકીને વાત થતી નથી.

હર.—હું પણ એજ કહેવા જતો હતો. પણ હવે આપણે એકજ રાજાના સેવકવા મિત્ર છીએ એટલે આપણે વધારે સંખંધ થશે.

રત્ન.—હરદાસ ! તમારા પાટણનો પાયો આજ ઉખડી પડ્યો. જયચંદ્રરાજનો મુકુટ આજ ધૂળમાં રગદોળાયો. એ વૃત્તાન્તથી તમને કંઈ લાગતું નથી ?

હર.—લાગતું હોય તેને શું કરીએ, લાગે નો ધણું એ છે, પણ બલવાન આગળ શું ચાલે ? વાઙ્ રત્નદાસ ! કરણરાજ વચમાંના બધા દેશ જીતીને આવ્યા છે ?

રત્ન.—જ્યાં પોચું લાગ્યું ત્યાં સપાટો મારેલો; ને નહિતો સામ દામ દંડ લેઈ સૌએ વાપરેલાં. એ પણ રાજા છે એટલે રાજનીતિ પ્રમાણે વર્તે.

હર.—ત્યારે અમારા નગરમાં તો એમ સંભળાતું હતું કે બધા આસપાસના દેશના રાજાઓને ખંડીઆ બનાવી પોતે હવે પાટણપર ચઢે છે.

રત્ન.—હા. પાટણ આગળ એકવાર માનભંગ થયેલું એટલે તે તરફ એમના કરતાં એમના પિતા ભુવનાદિત્યનો બહુ આગ્રહ હતો, ને લાગ તાકી રહેલા હતા.

હર.—પણ શા કામનું દગલખાજીથી ખેલ રમ્યા.

રત્ન.—તમે જાણોજ છો કે ભુવનાદિત્ય અને કરણ જેવા પોતાની ઇચ્છા પ્રાપ્ત કરવામાં તે ઇચ્છા સારે માર્ગે સંપાદન થશે કે નહારે તે વિચારતા નથી.

હર.—વાહ ! ત્યારે ક્યાં જયચંદ્ર ને ક્યાં ભુવનાદિત્ય !

રત્ન.—તમારા રાજાનાં પરાક્રમ અમે બહુ સાંભળેલાં ને તે સંભળાવી સંભળાવીને ભુવનાદિત્યને સહુએ ઉશકેરેલા.

હર.—અરેરે ! પણ એમણે અવિચારમાં બહુ ખોટું કર્યું:—

શિશ્વરિણી.

અમારી ભૂમિનો, ધરણુ ધરતા શેષ સરખો,
પ્રભ સર્વે કેરો, જીવન સુખ આધાર સઘળો;
કુટુંબી બંધુનો સુહૃદજનનો જીવજ વળી,
મહાયુદ્ધોકેરો વીરરસ હણ્યો ચંદ મસળી. ૧

(અશ્રુપાત કરે છે.)

રત્ન.—ચોખેચોખું કેહેવરાવો તો, તમે જ્યારે આટલી વિશ્વાસ-થી વાત કરો છો ત્યારે હું પણ કહું કે અમે ભુવનાદિત્યને અહીંયાં આવું ક્ષણ પામવાની આશાએ લાગ્યા ન હતા.

હર.—નજ હો, તેમાં શી નવાઇ:—

(હંદ્રવજ્રા.)

જે યુદ્ધમાં રૈદ્રસ પ્રવીણ, જે યુદ્ધમાં વીરકૃપે પ્રસિદ્ધ;
જેનો સુણી શબ્દ પડે પ્રલંગ, શું ચંદ્રને જીવશે દિનેશ !! ૨
રત્ન.—ખરેખર એમજ અમે ધારતા હતા. અમે નિર્માણ કર્યું હતું કે આ યુદ્ધમાંથી પાછા જવાનું નથી. ને તેથી કેટલાએક તો,

(હરિણી.)

વિરહ દુખથી વિંધાતી જે યુવાનવર પીડિતા,
મુકતી નહિ જે બાંધ્યો પ્રેમે, પતિ રણમાં જવા;
અહહ સહુના તેના ત્યારે સુકેશ તળવોને,
નયન ગળતે છેલા ભેટી, અલ્યા મરવા રણે. ૩

હર.—પણ આજ દૈવયોગે તમે કરેલી ક્રિયા અમને પેઢી, અને આ પાટણમાં આજ ઘેરેઘેર, રડારોળ થઈ કકળાણ થઈ રહ્યું છે; કેાઈને માથે રાતી પાઘડી તો જણાતી નથી. સ્ત્રીઓએ શણગાર તબ્યા છે, દુકાનદારોએ ધંધો મુક્યો છે ને સર્વે હા જયચંદ્રદેવ ! હા પિતા ! હા પુત્ર ! હા પ્રિયપતિ ! એવા દુઃખાર્ત શબ્દે શોક આરંભેલો છે.

રત્ન.—બહુ થયું હરદાસ મારાથી એ વાત ઝાઝી સાંભળી શકાતી નથી.

હર.—પણ ભાઈ મારું દુઃખ હું કયાં રડું. વળી હોંકો રૈયૌવનશ્રી ! રૈ કાન્તા ! રૈ સુરસેન ! એવાપણ પોકાર કરેછે, ને એ બધા તું શું થયું તે ન જાણવાથી ભાતભાતના તર્ક વિતર્ક કરે છે. મેં આજ રસ્તે જતાં એમ સાંભળ્યું કે કાન્તા તથા ચૌવનશ્રીને તો કરણરાજાએ પકડીને રાખી મુકેલાં છે.

રત્ન.—હાં, એમપણ હોય. એ કરણવિષે સૌ સંભવે તેમ છે.

હર.—શું કરણરાજા એવા ખરાબ ચાલના ? નહિ નહિ નહિજ હોય.

રત્ન.—તમે અચકાઓ છો શા માટે ? સૂર્ય ઉગે તે કાંઈ ઢાંકે રહેતો નથી. તેમ મહાન્ પુરૂષોની ચાલ સારી કે નરતી સર્વ ઠામ પ્રસિદ્ધ થયાવિના રહેતી નથી.

હર.—અરેરે ત્યારે મારાં રાણી-માતા એવી અવસ્થામાં છે ?

(અશ્રુપાતનો ડોલ ધામે છે)

રત્ન.—ના તેમ નથી. આ નગરમાં આવતાંજ ચૌવનશ્રી ને વિશેષ કરી કાન્તાની શોધ પ્રથમ કરી હતી. પણ તેમાં કાંઈ વળ્યું નથી. સુરસેનવિષે ભાળ કાઢતાં તમારું નામ સાંભળવામાં આંખું કે એ જાણતા હશે.

હર.—પણ હું તો ખરું એતાં કાંઈ જાણતો નથી.

રત્ન.—ત્યારે તો તમે એમને એમ પાછા આંખ્યા હશે. અને બધો ખેલ કથળી જશે.

હર.—શે ખેલ તે તો કહો,

રત્ન.—મારા મનમાં જે વાત છે તે તમને કેહેતાં મારી હીંમત ચાલતી નથી. (મનમાં-) પણ એવા નવા માણસની ઉપર કરણરાબ કાંય ભરૂંસો મુકનાર નથી, ને જે હું કહીશ તે બે એ ક્ષણે દેશે તો ઉલટો એજ મરશે. માટે એને બેઊં તો ખરો જે કેટલામાં છે.

હર.—તમને મારા ઉપર અણવિશ્વાસ આવે છે? તમે મને ગમે તે કહો પણ બે વિશ્વાસથીજ ચાળી વાત કહી તો પછી હું કોઈ પણ કાલે તે વાત મારા હોઠની બહાર લાવનાર નહિ.

રત્ન.—ગમે તેમ હોય, તોય હું તમારું કેહેવું ખરું મારી લેજી છું.

હર.—ત્યારે કહો કે તમારા મનમાં શો ઘાટ ઘોળાય છે. તમે મારી સાથે પેહેલાં કેટલીક વાતચિત કરતા તે ઉપરથી તથા હાલના તમારા કેટલાએક બોલવા ઉપરથી પણ મને બહુ શંકા ઉત્પન્ન થાય છે.

રત્ન.—તે શી ?

હર.—એવી જે તમે કરણરાબના મિત્ર છો કે નથી.

રત્ન.—બહારથી તો મિત્ર ખરા. પણ અંદરથી નહિ.

હર.—ત્યારે તમારો શો વિચાર છે તે કહો.

રત્ન.—મેં તમને કહ્યું તેમ એ કરણરાબ વિષયી છે, તેથી મારે ને એને ગુપ્ત વૈર છે, ને તમે પણ માત્ર દેશકાળ પ્રમાણે વર્તી અંદરના છેક ઊંડા હેતુથી કરણરાબની સરત કબુલ કરીને એનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરવા તૈયાર થયેલા છો.

હર.—હા. જેમ તમે ધારો છો તેમજ છે રત્નદાસ ! ત્યારે હવે આપણા બંનેના હેતુ એકજ હોય એમ મને લાગે છે.

રત્ન.—હા. કરણનું મૃત્યુ સાધવું એટલું તો નહિ પણ એનું તમામ રાજ્યપાટ ખોવરાવવું એ મારો હેતુ. પછી એ રાજ્યપાટ લેનાર ગમે તે હોય. પણ હવે તમે મારા મિત્ર થયા તેથી અલબત્ત જ્યવંદ્રનાં વંશનું કોઈ ગાદીએ આવવું બેઘએ.

હર.—યથાર્થ. પણ લાઈ તમારે ને કરણરાજને આટલે સુધી ક્યારથી આવી ગઈ છે.

રત્ન.—તમને ખબરજ હશે કે કરણરાજએ આગળ એક સ્ત્રી ઉપર બલાત્કાર કરવા માંડેલો અને તે અબલાયે એનાથી ખીડાઈને પોતાનો અંત આણ્યો.

હર.—શિવ ! શિવ ! શિવ ! (મનમાં) ત્યારે મારી ધારણામાં પણ કેમ થશે ?

રત્ન.—એ રતિની ખરોખરી કરનાર અનુપમ અંગનાને ને મારે શુદ્ધપ્રેમ હતો ને તે એટલો બધો કે હૃદ. (અશ્રુપાત કરે છે.)

હર.—લાઈ તમે એવી વાત સંભારી અમથા દલગીર ન થશો.

રત્ન.—મારી દલગીરી આજ બે ત્રણ વર્ષ થયાં તોય એક તલપૂર પણ ઘસાઈ ગઈ નથી.

હર.—આવા પ્રકારનો શોક કાલાન્તરે ઘસાતો નથી, પણ વારં-વાર શોચ્ય વસ્તુનું મનન થવાથી વૃદ્ધિ પામે છે.

રત્ન.—એટલુંજ નહિ પણ એ પ્રેમરૂપી કેમળ અંશમાંથી મારા દીલમાં ઘણી કૂરમાં કૂર વૈર વાળવાની ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થઈ છે.

હર.—હવે હું સર્વ સમજ્યો. તમે હવે શું ધારો છો તે કહો.

રત્ન.—એટલુંજ કે તમ સરખા મિત્રની મદદનો હવે સારો ઉપયોગ કરવો.

હર.—હું તમને સર્વ રીતે મદદ કરવા તત્પર છું. અરેરે ! તમે જે પેહેલાં કરણરાજના મિત્ર હતા તે આમ એના શત્રુ થઈ બેઠા એ કેવું કેહેવાય !

રત્ન.—સંસારમાં ખરો મિત્ર મળવો બહુ દુર્લભ છે. ને તેમાં વળી રાજા તે મિત્ર કેહેવાયજ નહિ. માંકડાની કોટે હાર રહે તેટલી ઘડી રાજાના દીલમાં મૈત્રીનો અંશ રહે.

હર.—પણ એ સંબંધ તોડાવનાર માત્ર એક સ્ત્રીજ નીકળી. જ્યાં ત્યાં એવા ને એવા સ્ત્રીઓને લીધે બહુ બહુ વિરોધ પડે છે.

(વિચારમાં પડી જાય છે.)

રત્ન.—કેમ હરદાસ ! શા વિચારમાં પડી ગયા ?

હર.—એવા કે,

(મંદાક્રાન્તા.)

ખાંધેલી જે કપટ કુડની પેટી સુવર્ણ કેરી,
જુહી વાણી તણ્યો નહોં સદા પૂરથી ઉભરાતી;
રૂપે રંગે કપટ પ્રીતિથી સત્ય જુહા ગુણેથી,
નારી નારી સકલ જનમાં કલેશકારી નહારી. ૪

રત્ન.—એમ મા બોલો, ભાઈ,

(મંદાક્રાન્તા.)

સંસારીનું જીવન સુખ છે; સ્વર્ગઅંશી પુરી છે,
લેદાએલા હૃદયતણ્યોએ ઔષધી પાધરી છે;
નાની નાની મૃદુ રમતની વાડોં વિશ્રામકાલ,
રાસી એ છે ધર ધરતણ્યો માનિની સર્વ કાલ. ૫

હર.—ત્યારે તમારા ને મારા અનુભવમાં જે ફરક છે તેને લીધે
તે અનુભવના સંસ્કાર પણ જુદાજ પડ્યા છે.

રત્ન.—એ તફાવત કેવા પ્રકારનો છે, હરદાસ ?

હર.—તમને એવી સ્ત્રી મળી કે જેની પ્રીતિમાં તમે તમારા એક-
વારના ખરેખરા મિત્રના પણ શત્રુ થઈ ગયા; ને મને એવી સ્ત્રીનો
પ્રસંગ પડ્યો કે જેણે મને મારા મિત્રથી એકવાર દૂર કરાવ્યો.

રત્ન.—એવી તે કોણ સ્ત્રી હતી ?

હર.—મારા પ્રિય મિત્ર સુરસેનની પત્નિ કાન્તા.

રત્ન.—વાહ ! શું એ તે સંભવે !

હર.—ન કેમ સંભવે. મારા એવી શ્રેષ્ઠ ગણાતી સ્ત્રીના અવળા
અનુભવને લીધેજ મેં તમને સ્ત્રીનું રૂપ એવું કહી બતાવ્યું.

રત્ન.—ત્યારે કહો ભો ખરા કે તમારી વાતમાંથી અમે પણ
ગાંઠ વાળીએ.

હર.—અમારે, એટલે મારે ને સુરસેનને વિશેષ પ્રસંગ થતાં કાન્તા

નો પણ સમાગમ થવા માંડ્યો; અમારા સુખની સીમા પણ રહી નહિ. તમ સરખા અનુભવીજ પ્રીતિ સુખનો રસ સારી રીતે સમજી શકે. એટલામાં મારા દુભાગ્યે, કે પછી મારા દુષ્ટ ગૃહે કે પછી અમારી પ્રીતિના અદેખા માણસોની શિખવણીથી કે કોણ જાણે શા કારણે મને અવળી ખુદ્ધિ સુઝી. કાન્તાની કાન્તી, તથા ગુણથી હું બહુ પ્રસન્ન થતો. એનામાં જે એની સાથે સંબંધમાં આવે તેને ખુશી કરવાનો મોટો ગુણ છે. તે પ્રમાણે એણે મારા ઉપર સર્વ રીતે પ્રેમ દર્શાવવા માંડ્યો. દાલાન્તરે એ પ્રેમ એટલો બધો વધી ગયો કે મારો વિચાર મલિન થયો; ને હું જાનમાં કસાવની તૈયારીમાં આવ્યો. મેં કાન્તાને ખુદ્ધે દીલે મારો અંતરનો હેતુ કહી દીધો. મારા બીજા સંબંધીઓ મને કાન્તાનો ઠહાલો મિત્ર ગણવા લાગ્યા, ને ધાકું છું કે મારી પ્રીતિ તોડાવવાને સાડું મને મારા કાર્યમાં ઉશ્કેરવા લાગ્યા. કાન્તાના પતિવ્રત વિષે મારા મનમાં બહુ બહુ શંકાઓ હતી તે દઢ થવા લાગી. એટલામાં બધી વાત પેલા મને ઉશ્કેરનાર દુષ્ટ મિત્રોએ સુરસેનને કહી દીધી. સુરસેને કાન્તાને ધમધમાવીને પુછ્યું તો કાન્તાએ સર્વ માની દીધું; ને વાંક મારે માથે ઢાળી પાડ્યો. વિશેષ વાર્તા બનેલી નહિ તેથી એનું પતિવ્રત સચવાયું.

જ્ઞાન.—અરેરે, માણસ જાતની નબળાઈ કેવડી મોટી છે ! તમે પણ આમ અવળે માર્ગે ચઢી ગયા.

હર.—ખરે હું તે વેળે તો એટલો દલગિર થઈ ગયો કે સુરસેનને મ્હો પણ ન બતાવી શક્યો. મેં સુરસેન આગળ સર્વ વાત કબુલ કરી સત્ય વાત એને તો સમજાવી. મોઢેથી એણે મને માફી બક્ષી, પણ એના અંતરનો વળ ઉતર્યો નહિ.

રાત્ન.—પ્રીતિ રેશમના દોર જેવી છે, તુટે તો સંધાય ખરી પણ વચમાં ગાંઠ રહી જાય.

હર.—હા ભાઈ, ને અહીં પણ તેમજ થયું. પછી ધીમે ધીમે

હું સુરસેનથી એટલો જુદો પડ્યો કે મારે હાલ તો એની સાથે માત્ર લટકસલામીઓ વ્યવહાર છે. પણ એટલું તો મારા મનમાં નહીંજ છે, કે મને મારા કર્મનો ખરો પશ્ચાત્તાપ થયો છે ને થાય છે એ હું સુરસેનને કોઈવાર બતાવી આપીશ. રત્ન.—ત્યારે તો તમે હાલ જે કામ માથે લીધું છે તેનો મર્મ સમજાઇ ગયો.

હર,—સુરસેનને મેં અત્યારે તો બંદીખાનામાં બેસાડેલો છે પણ એને એમ વચન આપીને લાવ્યો છું કે હું તને એ-કાદ બે દિવસમાં અભિશુદ્ધ છોડાવીશ.

રત્ન.—હાં! સુરસેન અત્યારે નગરમાંજ છે? ઠીક થયું. હવે ત-મારાઉપર કરણનો વિશ્વાસ કેવો થાય છે તે તમે કાલેજ જોશો.

હર,—હું એટલુંજ ઇચ્છું છું.

રત્ન,—પણ તમે સુરસેનને કેમ કરીને છોડાવશો ?

હર,—એ વાતમાં તમારે પ્રીત કરવી નહિ.

રત્ન,—તમારી બુદ્ધિ ઘણી કુશળ દીસે છે. જુઓને હરદાસ ! એજ બુદ્ધિથી આ વેળે શત્રુવત્ થઇ ગયેલો સુરસેન પણ વિશ્વાસથી બંધાયો.

હર.—ન બંધાય તો. એ શે કામે ગયો હતો, ક્યાં હતો, ને એનાં કુટુંબી ક્યાં છે તે વાત હું જાણતો હતો, તેથી હું એને ધારૂં તે તુકશાન કરી શકું એમ છે એમ વિચારીને, તથા મેં તમારૂં નામ દેખ કહ્યું કે અમે કરણરાજનો નાશ હરેક પ્રકારે કરીશુંજ તે વાતઉપર વિશ્વાસ રાખીને એ આ-વ્યો. અને અઘાપિએ મારે કેહેવું ઘટે કે સુરસેન પ્રકૃતિથી તો ઘણો ભોળો, તથા વિશ્વાસુ માણસ છે.

રત્ન.—ત્યારે તો બહુ સારૂં. તમે મને સુરસેનનો મેળાપ ક-રાવો તો ઠીક.

હર,—ઠીક છે, હું લાગ જોઇને તેમ કરીશ.

રત્ન.—એમનાં કુટુંબી કેણુ છે ને ક્યાં છે તે હવે કહો તો હું તમને બીજી યુક્તિ બતાવું.

હર.—એ વાત હવે તમારાથી છાની રાખવામાં મને શો લાભ છે? એની બહેન યૌવનશ્રી, તથા એની પત્નિ કાન્તા બન્ને વનવાસમાં છે. તેને સુકીને સુરસેન આબેયો ત્યારે તો સુદ્ધ થઈ રહ્યું હતું ને હું સામે મળ્યો.

રત્ન.—વાહ સુરસેને બહુ ડહાપણુ કર્યું, એમ સાંભળ્યું છે કે યૌવનશ્રીને ગર્ભ છે, એટલે અલબત્ત આપણી ધારણા પુરી થાય ખરી.

હર.—શા વારતે નહિ? ઇશ્વરેચ્છા હશે તો સર્વ થશે.

રત્ન.—ત્યારે તમારે સુરસેનને તમારી મૈત્રીની ખરીજ ખાતરી કરવી હોય તો એને છોડવો એટલુંજ નહિ પણ એની કાન્તાનું પતિવ્રત કેટલામાં છે તે પણ બતાવી આપો.

હર.—શી રીતે.

રત્ન.—આપણા કરણરાજ, જે કેહશે તો કરવાને તૈયારના તૈયારજ છે. કાન્તાને પકડી લાવી ફરણુને તાબે કરી દો, ને પછી પણ જો એ એનું વ્રત સાચું હશે તો ડગશે નહિ.

હર.—સત્ય છે. પણ સુરસેનથી એ વાત આપણે બહુ ગુપ્ત રાખવી.

રત્ન.—અલબત્ત તેમ ન થાય તો આપણા શ્રમ વ્યર્થ બાય ને સવળું કરતાં અવળું થઈ બેસે.

હર.—ને વળી મને બીજી વાત એમ સુઝે છે જે કાન્તાને કાંઈ નિવેડો આવે કે તરત મારે એને મળીને એને અન્નપ્રયા થઈ છોડાવવાનું પુછવું.

રત્ન.—ખરાખર છે. આપણે તે વેળે સુરસેનને બોલાવી લાવીશું. ત્યાં સુધીમાં સુરસેને પણ થોડાં માણસ ભેગાં કર્યાં હશે, ને બીજી મદદ આપણે આપીશું. આ રીતે કરણરાજનું મૃત્યુ થશે એટલે આપણું વૈર વળશે, સુરસેનને પાટણની ગાદી પાછી મળશે, ને તમારી મૈત્રીનું પુનરુન્નવન થશે.

હર.—એ દિવસે હું મારો જન્મ ફરી થયો માનીશ. પણ ભુવનાદિત્ય આપણને જ પવા દેશે નહિ.

રત્ન.—આજ સવારમાં જ એમ ઠરાવ સંભળાયો છે કે કરણરાજને માટણનું રાજ્ય સોંપી ભુવનાદિત્ય કદયાણ તરફ પાછા જનાર છે.

હર.—ત્યારે તો ઠીક. પાટણના લોક એકવાર સુરસેનનું સુખાર-વિંદ જાશે તો પછી ભુવનાદિત્ય ને બધાય અખ મારે છે.

રત્ન.—ત્યારે હાલ આપણે કરણરાજને વધામણી ખાઈએ, ને કાન્તાનો વેત ઉતારીએ.

હર.—ઠીક છે. ને સુરસેન વિષે કાલે કે પરમ દિવસે જોડવણ થશે.
(જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ નો.

સ્થળ—કરણરાજના મેહેલનું દિવાનખાનું.

કરણ, મિત્રો, (પછીથી) રત્નદાસ, હરદાસ.

કરણ.—(એક મિત્રને) ચાર, કાન્તા તો જડી નહિ. હો.

૧ મિત્ર.—તેમાં શી ફીકર છે ? કાન્તા જેવી તો કરોડ મળશે.

૨ જો.—તોયે કાન્તા તે કાન્તા ને ખીજ તે વાતો.

કરણ.—મારો વિચાર એવો હતો કે આપણા યુદ્ધમાં મરણ પા-મેલા મિત્રોની ધૂણી કરવાને દિવસે એને અધિષ્ટાત્રી બનાવી હોત.

૧ લો.—એ શિવમાર્ગીઓ તો જગદંબાનો પ્રસાદ ન લે.

૨ જો.—ત્યારે તો અમથી હુઝત થઈ જાય ને કંઈ કાવે નહિ.

કરણ.—ને વળી મને ત્યારે શંકા થાય છે કે એ આપણને આપણા સ્વસ્થ હો એની સાથે વર્તવા પણ હેત નહિ.

૧ લો.—હા એમજ.

કરણ.—પણ હોસ્ત માફ દિલ એને એકાદ વાર સપાટામાં લીધા વિના તો ઠેકાણે બેસનાર નથી. મેં ભલુભલી રતિ સરખી રૂપાળીના મદ તબાખ્યા છે તો એ કોણ માત્ર છે.

૧ લો.—પેલો હરદાસ આપણી પક્ષમાં હવે આવ્યો છે તે કાંઈક જાણતો હશે.

કરણ.—ઠીક કહ્યું, એનેજ આપણે સાધીશું. હાલ તો ત્યારે આવો આપણી સઘળી દલગીરી અંખાના પ્રસાદ વડે દૂર કરીએ.

૧ લો.—મારો પણ એજ વિચાર હતો.

૨ જો.—વાહ એ લજજત, એ મજે, બેવડું લોકો અમથા છીટ કરે છે ને સમજતા નથી કે એમાં કેવી મજા છે.

કરણ.—(હાંથમાં મધનો પ્યાલો લઈ) અહો આ ચંદ્રના અજવાળામાં કેવો દીસે છે, ને વળી—

(શાર્દૂલ વિક્રીડિત.)

જેની દેવી મિઠાશ શ્રેષ્ઠ ગણીને મધ્યે ડુબ્યો ચંદ્રમા,
ને પી વાણી ડોલતો ડગ ડગે, ગાતો શકે એ મજા;
આવી સાગરમાંથી બેન ગણતો ધિછારતો ના કદી,
તેને માનવ મર્ત્ય જે તુછ ગણે તે છે ભુંડો પાતકી. ૬

૨ જો.—વળી લક્ષ્મી પણ સુરાની બેઠેન થાય, માટે જ્યાં જ્યાં લક્ષ્મીદેવીનો વાસ હોય ત્યાં ત્યાં સુરાનુંજ નૈવેદ્ય મુકવું ઘટે.

૧ લો.—પણ એ શાસ્ત્રાર્થ ન સમજનારા મૂઠ માણસો એમ જાણે છે. જે એમાં પાપ છે.

કરણ.—જે અંખાએ એનાજ બળે મોટા દાનવ દૈત્યોને હણી આખા જગતને સંતોષ ને શાંતિ પમાડી તે અંખાની વિશ્વતિને કોણ તુચ્છ ગણનાર છે ? જે અંખે ! (કહીને મોઢામાં પ્યાલો ઠાલવે છે) (ફરીથી ભરીને) (૧ લાને) દયો ભાઈ ઉઠાવો તમે.

૧ લો.—જે, જગદંબા ! તારી પ્રસાદીનું કૃણ કરણ રાબળને સર્વ રૂપ શિરોમણિ સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ રૂપ થશે. (પીએછે.)

૨ જો.—(હાથે પ્યાલો ભરીને) મારી પણ એજ ઇચ્છા છે. (પીએછે.)

કરણ.—વધ્વી તમે જાણો છો, આજનો સુધારો એ અંખાનુંજ સાક્ષાત્ સ્વરૂપ છે. માટે, પેલા નઠારા બહેમી લોક મધને ધિ-

ધારે છે, પણ, ખરા સુધારાનું ભૂષણ તો એ જગદંબાની વિભૂતિજ છે.

૨ જો.—સત્ય કહ્યું મહારાજ !

(અનુચર પ્રવેશ કરે છે.)

અનુ.—ઘણી ખમા યુવરાજ કરણરાજને. આજ્ઞા મહારાજ ! હરદાસ તથા રત્નદાસ આવે છે.

કરણ—પ્રવેશ કરાવ. (અનુચર બાય છે.)

(હરદાસ તથા રત્નદાસ પ્રવેશ કરે છે.)

રત્ન.—જયજયકાર વર્તો કરણરાજ યુવરાજનો.

હર.—જયજયકાર થાઓ તમારા વિજયનો.

કરણ—આવો રત્નદાસ, આવો હરદાસ, આ આસને બેસો. કેમ હરદાસજી શા સમાચાર છે ? (બેસે છે.)

હર.—સારા.

રત્ન.—સુરસેન કંઈ યુદ્ધમાં મરાયો નથી. એતો એના કુટુંબ સમેત જીવતોજ છે.

કરણ—હાં, એમ કે હરદાસ. આપણે પ્રથમથી જેમ ધારતા હતા તેમજ છે.

હર.—હા મહારાજ.

કરણ—એના કુટુંબમાં કોણ કોણ છે ?

હર.—યૌવનશ્રી એની બહેન, તથા એની અતિશય રૂપવતી સ્ત્રી કાન્તા.

રત્ન.—એટલાં તો હવે વનમાં એકલાંજ પડી રહેલાં છે. ને સુરસેન તો મહારાજ અત્યારે આ પળે પાટણમાં બંદીવાન છે.

કરણ—વાહરે હરદાસ ! તમે પણ ઘણી બહાદુરી કરી.

હર.—મહારાજ ! એ સિંહ જેવાને પકડવો એ નાનીસુની વાત નહિ.

રત્ન.—ને બે હરદાસ જેવા યોગ્ય અને વિશ્વાસુ મિત્રની તં મને સહાય ન મળી હોત તો તમારું કાર્ય સરનાર નહતું.

માત્ર હરદાસની ઉપર વિશ્વાસ રાખીને સુરસેન નગરમાં આઁથો; ને ફસાથો.

કરણ—હરદાસ ! તમને શું ઇનામ આપું ?

હર.—એવા તુચ્છ ઇનામ સાડું મેં આ કાંમ કર્યું નથી. મહારાજની નિરંતર હું સેવા કરું ને તે કરવાને પાત્ર ગણાઉં એટલીજ બક્ષીસ માગું છું.

કરણ—ધન્ય છે હરદાસ ! તમે હવે નિઃશંક મારા શ્રમમિત્ર મંડલમાં મળા કરો ને ઇચ્છાનુસાર મોજ મારો. તમે મારો પુરેપુરો વિશ્વાસ આ પ્રમાણે તમારા મિત્રને પણ મારે સાડું ફસાવીને સંપાદન કર્યો છે.

હર.—(મનમાં) પણ મૂઢ સમજતો નથી કે મિત્રને હું ફસાવું કેમ ? ને કદાપિ જો મેં મારા મિત્રને આજ ફસાવ્યો તો કાલે એનો પોતાનો વારો પણ આવશે. (બહેર) મહારાજનો બહુ ઉપકૃત છું. (હાથ જોડી નમન કરે છે.)

કરણ—(પોતાના અસલ બે મિત્ર તરફ આંગળી કરી) આ અમારા બે મિત્રોને તથા આ રત્નદાસને તો તમે ઓળખતા હશે.

હર.—રત્નદાસ સાથે તો મારે બહુ વર્ષથી સહજ ઓળખાણ છે ને આ તમારા મિત્રોથી પણ હું છેક અબણ્યો નથી.

રત્ન.—ત્યારે મહારાજ ! સુરસેનનું શું કરવું ધાર્યું છે.

કરણ—મને હાલ તો પિતાજીને મળવાની કુરસદ મળી નથી. પણ હું એમને મળીશ ત્યારે એ વાતવિષે નક્કી વિચાર કરી લાવીશ. તોયે તમારો શો અભિપ્રાય છે તે કહો, કે હું પિતાજીને એ વાતવિષે સમજાવવા તત્પર થઈ રહું.

હર.—મારો વિચાર એવો કે એ સુરસેનને જો છુટો મુકયો તો ઊંધાંચતાં કર્યાવિના રહેશે નહિ.

રત્ન.—અરે જોજો છુટો મુકવાનો વિચાર કરતા.

૨ જો. મિ.—છુટો તો શું પણ એની પાસે સરખુંએ કંઈને જવા દેશે નહિ.

૧ લો.—મારો અભિપ્રાય એમ છે (જરા દારૂના ઘેનમાં ડાલતો કે....એ એની બા.....ય.....ડી આપી દે તો જવા દઇએ. બડી ગ....ગમત ઉડે....યાર !

કરણ—(ખીજા મિત્રને) (કાનમાં) આપણા હોસ્તને હવે અહીં-થી તમે સમજાવીને લેઇ જાઓ. નહિ તો હરદાસ આગળ પોકળ વેરાઇ જશે. (૨ નો ડોકું હલાવી હા કહે છે.)

૨ જો.—(૧લાને) ભાઈ આપણે ભોજન કર્યાવિના આવ્યા છીએ તેથી ચાલો. (ઉઠાડે છે.) (૧લો ઉભો થાય છે.)

૧ લો.—કરણરાજા પેલીનું....કાંઇક....ચોકડું....એસાડજે.....

૨ જો.—નમસ્કાર હરદાસ, રત્નદાસ. (હરદાસ તથા રત્નદાસ નમસ્કાર કરે છે.)

કરણ—ભાઈઓ તમે પરવારીને વેહેલા થજો.

૨ જો.—ઠીક મહારાજ. આજ્ઞા! (વેહેલો તથા ખીજો જાય છે.)

રત્ન.—કેમ આજ કાંઇ ખુબ ગમત ઉડી જણાય છે.

કરણ—ના ના એમ તો કાંઇજ નહિ.

રત્ન.—આપણે હરદાસથી કંઈ છાનું રાખવાનું કારણ નથી. હરદાસ સમાન ખીજો મિત્ર તમને આજ સુધી મળ્યોજ હશે નહિ.

હર.—મહારાજ ! મારાઉપર આપ અણુવિશ્વાસ શીઠ રાખો છો?

કરણ—(જરા આવેશમાં) ત્યારે કહો કે કાન્તા ક્યાં છે ને કેવી છે.

રત્ન.—હરદાસે હવણાંજ કહ્યું કે કાન્તા વનમાં છે, ને તેનો રક્ષણ કરનાર અત્યારે તમારા હાથમાં બાંધીવાન છે.

કરણ—હા, પણ એ સીના રૂપની વાતો બહુ મોટી મોટી ચાલે છે તે શું ખરી છે હરદાસ ?

હર.—જેણે એને જાતે જોઇ હોય તે જાણે કેમકે:-

ઉપજાતિ.

જો ખુદ્ધિ આણું શુરૂ દેવનાની, જો જીભ લાવું રૂષિ શેષ જેવી;
તોયે ન વર્ણી શકું રૂપ એનું, કલાય ના એ અકલિત એવું. ૭

તોપણ એ ઉપમાનયોગ્ય રૂપસુંદરીને ઉપમેયભાવે વર્ણન કરી કાંઈક કહું છું:-

માલિની.

સકલ ધવલતાની, સર્વલાલિત્યકેરી,
અનુરૂપગુણકેરી, સારરૂપે અનેરી;
પરિ, સુરગણનારી; કલ્પનાગમ્ય જાણો,
પ્રતિમ, નજર સામી, કાન્તિ, કાન્તા પ્રમાણો. ૮

કરણ—વાહ વાહ ! રે હરદાસ, સુંરસેન જેવા સિંહને તમે પકડી લાગ્યા ત્યારે એ હરણીને તમથી નહિ ઝલાય ?

હર.—(મનમાં) મારે ને એ કાન્તાને જોઈયાં મન નહોત તો એને ફસાવી લાવત; પણ હાલ તો એ મારું કહુંજ માને નહિ. (બહાર) મહારાજ ! સ્ત્રીજાતીને છેતરવી એ બહુ વિકટ કામ છે, ને મારો તો એમજ વિચાર છે કે:-

ઉપજાતિ.

ન સામથી સાંભળતી કદાપિ, ન દામને એ ગણતી કદાપિ;
જો ધ્યાન આવે નમિભય સહેજ, બળે થશે કામ બધું સહેજ. ૯
રત્ન.—ખરી કહી, હરદાસ ! એમજ થવું જોઈએ.

કરણ—પણ એમ બેળે બેળે આણીને પંછીથી જે બચને લીધે પ્રીતિ થાય તેમાં કાંઈ માલ નહિ.

હર.—એમ શું બોલો છો, મહારાજ ! તમારા જેવા આગળ,
દ્રુતચિલંબિત.

શીંતલ હોય શીંલે પણ ઉકળે; ગરવ માન તજી પ્રીતિમાં ગળે;
પ્રતિવ્રતા વ્રતને પળમાં તળે; સ્મરસમાન પ્રભાવ પ્રમાણુતે. ૧૦
રત્ન.—જેને જોઈને હઝારો સ્ત્રીઓએ પોતાનાં વ્રત સુકી લીધાં છે, તેના આગળ તે કાન્તા કેટલી ઘડી ટકનાર છે ?

દ્રુતચિલંબિત.

ધૃત ગળે જ્યમ વન્હિસમીપમાં, નવ ટકે કુલ વારિપ્રવાહમાં;
ત્યમ પ્રીતિ ગુણુ ને નખરાં અઢા સમૌપ, માનિર્નો માન નરે'કદા. ૧૧

કરણ.—ગમે તેવી મોટી સીતાનો ખીજો અવતાર કાં ન હોય
પતિવ્રતમાં, પણ તેનું આપણી આગળ કાંઈ ચાલનારજ નહિ.
હર.—એજ આપણી હોશીયારી છે.

રત્ન.—(કરણને) ત્યારે એ કાન્તાને પ્રાપ્ત કરવાનો વિચાર છે ?

કરણ.—

મંદાકાંતા.

વાણી એની શ્રવણ કરતા, અન્યથું કાન ખડેરા;

અક્ષ એની છર્ખાં પર શિબ્યાં, અન્ય ઠામે વળે ના;

ગાત્રે ગાત્રે સ્પર્શ સુખનું, લાન ને લાન થાય;

કાન્તા પામું તહિં લગી, બધી વૃત્તિઓ એમ શૂન્ય. ૧૨

હર.—જો એમજ હોય તો વિશેષ વિલંબ કરવાનો વખત નથી.

રત્ન.—તમારી જે યુક્તિ હોય તે કહો. કરણરાજ એવા કામ-
માં પાછી પાની કાઢે તેવા નથી.

કરણ.—તમે જે કહો તે કરવાને હું તત્પર છું; પણ ગમે તે
ઉપાય કરી મને એ કાન્તાનું સુખારવિંદ જોવા દો.

રત્ન.—ત્યારે હરદાસ ! તમે શું ધારો છો ?

હર.—મારો એમ અભિપ્રાય છે કે આપણે એને બળાત્કારે
પકડી લાવવી.

રત્ન.—ઠીક છે. એ વાત મારે ગળે ઉતરી.

કરણ.—પણ એ ક્યાં છે ? રે પ્રિયે !

વસંતતિલકા.

પાપાણુના દિલ તણો નવ તોડી બાણે,

પ્રીતિ તણી કળથો, યૌવન કોશ, તેને

હાથે ચઢી સરસ યૌવનકોશ સાંચી;

ધિમ્માર રે કૂટ ભુંડા અવળા વિરંચી ! ૧૩

હર.—વિધાતાનું એ અવળાપણું હવે વધારે વાર ચાલનાર નથી.

કરણ.—અરે એ દિવસ તે ક્યારે આવે કે હું એને તરતજ
મારા રાજની અને હૃદયની પટ્ટરાણી કરૂં.

રત્ન.—મહારાજ ! આપણે ત્વરા કરીએ તો એ દિવસે દો-હલો નથી ? હરદાસે કહ્યુંજ છે કે કાન્તા પાસેના વનમાં છે, ને આવા પ્રસંગે ઉતાવળની ઘણીજ અપેક્ષા રહે છે. (હરદાસને) (કાનમાં) કેમ ઠીક કે નહિ, એ માંકડું વળી કહીંક ચીજે ડાળે વળગ્યું તો વળી આપણું કામ બહેતુ રહે.

કરણ.—આપણે કાલ સવારના પહોરમાંજ શિકારને માટે નીકળીએ, ને ફરતા ફરતા તેજ સ્થળે જઈ કોઈ પણ યુક્તિથી એનું હરણ કરી લાવીએ.

હર.—મારો પણ એજ વિચાર છે.

રત્ન.—પણ મહારાજ ! મેં એમ સાંભળ્યું હતું જે કાલે તો વિજયાભિનંદનાર્થે દરબાર ભરાનાર છે.

કરણ.—હાલમાં એ વાત પડતી મુકેલી છે. હજી પાટણના લોક ટાઢા પડ્યા નથી. પિતાજીનો એવો અભિપ્રાય છે કે હાલ તો મને પાટણનું રાજ્ય સ્વાધીન કરી, પોતે શ્રીકલ્યાણ તરફ જવું.

રત્ન.—વાહ ત્યારે તો લીલા લેહેરજ.

કરણ.—એ લાકડુ વચમાંથી ગયું એટલે આપણે તો રાજ કારભાર તમને ને હરદાસને સોંપી દેઈ કાન્તાની સોડમાં લપાઈ જવાના. (રત્નદાસ હરદાસને હર્ષથી અણસારો કરે છે.)

રત્ન.—હર.—અમે તમારા ઉપકૃત સેવક સર્વદા સેવામાં તત્પરજ છીએ.

કરણ.—તેની મને કાંઈ શંકા નથી. પણ હવે આપણે નક્કી કાલે સવારે નીકળવુંજ.

હર.—સાથે ઝાઝો ઠાઠ રાખશે નહિ. આપણે ત્રણ તથા એક એથો માણસ અને એક વગર અસ્વારી કરેલો ઘોડો પણ વધારામાં લેવો.

કરણ.—ઘોડાની કાંઈ જરૂર નથી. એ કાન્તાને તો હું મારા ઘોડાપર બેસાડીને લાવીશ. કે,

દ્રુતવિલંબિત.

ઉકળતું કળતું દિલ સ્પર્શથી ઠરી રહે તહીંથીજ ધોંધું પડી,
નજર દેખોં પછી પળ એકનો પણ વિયોગ ન જીરવું એહનો. ૧૪
રત્ન.—હર.—ત્યારે મહારાજ ! અત્યારે તો અમે આજ્ઞા મા-
ગીએ છીએ, પ્રભાતમાં મળીશું.

કરણ.—તમારા ને હરદાસના વિના હવે મારે એક પળ પણ આલે
તેમ નથી. માટે જેમ અને તેમ વેહેલા આવજો. (જાય છે.)
આ સો વર્ષ સમી રાત્રી કાન્તા વિના ખુટનારી નથી. પણ આજે
રાત્રીએ વળી કોઇ અન્ય ઠેકાણેજ ગંભત ખોળી લેઇશું.

વસંતતિલકા.

જેકે જુની થઇ ગયે રસ સર્વ ખુટયો,
ને ચિત્તથી ઉલટનો પણ ભાવ તુટયો;
કાન્તા, તથાપિ, મળતા લગી જેમ તેમ,
કાન્તા ખીજ સહ રમીશ, ન તોય ચેન. ૧૫
(જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—કરજુરાજનો અવાસ.

કરણ—હરદાસ—રત્નદાસ.

કરણ—(વિચારતો) હરિગીત.

આવી હતી મુજ હાથમાં, ગટ બાથથી છટકી ગઇ,
જેવી ગળેકી વીજળી, મુજ દૃષ્ટિથી અળગી થઇ;
કાન્તા સહે બેઠો રમ્યો, રસ મેં પિધો અધરામૃતે,
થાતાં પ્રભાત ન ભાત તેની અંગમાં કશીએ દીસે. ૧૬
કાન્તા પામ્યા વિના બધાંય કાંકાંજ છે. મેં એને જો કે સ્વ-
પ્રમાંજ માત્ર દીઠી હતી તો પણ અહા શું એ કાન્તિ !

હરિગીત.

ચંદ્રાનના સંહુ ચંદ્રની લાલિત્ય-મધુરી સંગૃહી,
પામી વસન્તપ્રસાદ ખોલતી જુદા ગુલાબ શું કેતકી;
શૃંગાર અધરામૃત વસે ચૌવનધ્વજા કુચ ફેરે,
બેઠા લપાઈ રતી પતિ ભૂકટાક્ષમાં શર સાધિને. ૧૭

એજ કાન્તા—રતિનો ખીજો અવતાર—આજેજ મારા સ-
પાટામાં આવી જનાર છે. સૂર્યોદય થવાને હવે થોડીજ
વાર હોય એમ ભાસે છે. (સેવક પ્રવેશ કરે છે.)

સેવક.—મહારાજ ! રત્નદાસ તથા હરદાસ પધારે છે.

કરણ.—પ્રવેશ કરાવ. અને તને જે સૂચનાઓ મેં રાત્રિએ
આપેલી છે તે પ્રમાણે સજ્જ થઈ જા,

સેવક.—આપના હુકમ પ્રમાણે સર્વ તૈયારજ છે.

કરણ.—ઠીક છે ત્યારે જા. (સેવક જાય છે.)

(હરદાસ તથા રત્નદાસ પ્રવેશ કરે છે.)

રત્ન.—વાહરે ! કરણ રાજા ! આજ કાંઈ આટલા બડેલા ઉઠ્યાછો ?

કરણ.—જાણેજ છો તો કે,

(હંદ્રચિજય.)

જે કરજે ખરચે બહુ દામ નિરાંતર્યો તે નવ જાંધી શકે,
રોગોં દુખી વ્યસની જન તેમની રાત નીરાંતથી ના નીકળે;
જે ચિત, કંટક કામની રૂપ યુવા થઈને, અટકે ખટકે,
તે જનને અટકે અટકા પટકે દિલ નિંદ કહી ન ટકે. ૧૮
હર.—યોગ્ય છે, મહારાજ ! એ સઘળા અટકા હવે ઝાઝી
વાર રેહેનાર નથી.

કરણ.—તેજ વિચારમાં હું પશુ તમારી વાટ જોતો હતો.
મારે તો આખી રાત કાન્તાની અટપટીમાં પાસુ વાળીને
સુવા વારો પશુ આવ્યો નથી, તેથી મને આજની રાત્રી
કંઈક બહુજ લાંબી લાગી.

રત્ન.—હવે પ્રભાત થવાને સમય પાસે છે; આપણે અંધારામાં છુપાઈને નીકળી જઈએ તો ઠીક.

હર.—મારો પણ એવોજ વિચાર છે કે આપણા ગયાની વાત કોઈના જાણવામાં ન આવે તો ઠીક.

કરણ—ત્યારે હું તો તત્પરજ છું. ને આપણુ સર્વને માટે અશ્વ વગેરે તૈયારજ છે.

રત્ન.—પણ આપણે પ્રભાતે મોડા આવ્યા તો ?

હર.—નહિ નહિ હજી તો રાત્રી ઘણી છે. જો ઇશ્વર કરશે તો આપણે આજતું વહાણું વાતા પેહેલાંજ આવીશું.

રત્ન.—એમજ થવું જોઈએ નહિ તો પછી આવતી રાતવિના આપણા છુટકો નથી, કેમકે દિવસે તો એ બધો ઠાઠલેઈને નગરમાં શી રીતે પેસાય ?

કરણ—એવિષેની કાંઈ શ્રીકર નથી. કદાપિ એકાદ દિવસ વનમાં ગાળવો પડશે તો તે વિષે પણ મેં ગોવણ કીધેલી છે. પિતાજી તપાસતો કરનાર નથીજ ને જો કરશે તો મેં સેવકને બાણાવી મેદ્યા છે કે એ તો શત્રુઓની કંઈ શોધ લાગી છે તે તરફ ગયેલા છે એમ કહેવું.

રત્ન.—વાહવા ! તમારી યુક્તિ તો તમારીજ પાસે છે.

હર.—ખરોખર છે, કંઈ કામ કરવું તે ખુબ ચોકસાં કરવું જોઈએ, જો એમના પિતા આગળ એમની આખરૂ ગઈ તો પછી બહુ પંચાત પડે.

કરણ—આ બધા રાજાને ને પાટને સલામજ કરવી પડે, ને કાન્તા બિચારી ક્યાં રહે. પણ એ જાણનારજ નથી. રત્નદાસ ! હવે ચાલો, કેમકે

ડુહો.

દિલ ઉભુ અહીં લવલવે, વનમાં જીવ ભમંત,
કાન્તાની કેડે ભમે, નદી કુંજ વૃક્ષનાં પ્રંદ. ૧૬
(ગાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—વનમાં એક સરોવરના પ્રદેશ.

યૌવનશ્રી, કાન્તા, તરલા, (પછીથી) કરણ હરદાસ, રત્નદાસ.

યૌવ.—હજી સુધી પણ યુદ્ધનો કાંઈ પરિણામ જણાયો નહિ.

એન કાન્તા, હવે તો મારા દીલમાં સમુજગી ધીરજ રહે-
તી નથી. કોણ જાણે કેમે મારા મનમાં ખોટાને ખોટાજ
તર્ક વિતર્ક થાય છે.

કાન્તા—તમારા મનની વૃત્તિજ પ્રથમથી એમ વળી ગઈ છે.

એટલે એમ થાય છે.

તરલા—સત્ય છે. અથવા એવા પ્રતાપી સિંહ જેવા મુરસેન
સિંહયુક્ત મહારાજ જયચંદ્રરાજનો વિજય થાયજ એમાં
સ્વપ્ને પણ સંશય કોણ લાવે.

યૌવ.—પણ જેવું થનાર હોય તે પેહેલેથીજ જણાઈ આવે.

કાન્તા—આ પ્રસંગે શું ખોટું જણાયું છે? એક તમારા મનની
સંકલનાઓમાં ફેરફાર છે. મન એજ માણસના બંધનનું ને
મોક્ષનું મોટું કારણ છે. એને જેમ વાળીએ તેમ વળે.

યૌવ.—

(દેશી)

“સખી શુશોર્વાદને પાય, પ્રેમે લાયું રે.”—એ રાહ.

શિથિલ પડ્યાં સહુ ગાત્ર, અંગો લાગ્યાંરે;

મુજ તનમાં તલસાટ, ઉલટે આઝારે. ૨૦

મળવા કેરી આશ, પ્રાણપતિનેરે;

તે મનમાં કરી ઉચ્ચાટ, હર્ષ ન આપેરે. ૨૧

આ ઉકળતું મુજ દીલ, પડીયું ટાડુંરે;

એમ સંશય દુઃખમાં દિન, કયમ કરી કાઢુંરે. ૨૨

કાન્તા—એન ! હવે એ દુઃખનો દહાડો વીતી જવાને વાર
નથી. આમ છેક ધીરજ છોડી દીધાથી કાંઈ લાભ નથી.

તરલા.—બા સાહેબ ! આપણે હવે સરોવરની પાળ આગળે
આવી પોત્ર્યાં.

કાન્તા.—હા રાત્રિના ઝમઝમાટમાં એ સરોવરની કાચ જેવી
સપાટી તથા એના તટ પ્રદેશ કેવાં શોભી રહ્યાં છે.

હરિગીત.

મંદ મંદ સમીર ંહે તડ કુંજમાં બહુ મહાલતો,
ગિરિગંધુરે અથડાઇ મીઠા રાગ મૃદુ આલાપતો;
લહેર જલમાં ચાલતી વાંકી ચુંકી લચકાઇને,
એકાગ્રતાથી મળી મળી તટ પર પડે મીઠે રવે. ૨૩
તાલ દે તે ગાનને તડવર ઝુકે બહુ ઝુંડમાં,
દે માન તે શુભ ગાનને વળી ધવલ પુષ્પ વધાવતાં;
બ્યેમ તડ તટ વિન્ધ, સઘળું નાચતું પ્રતિબિંબમાં,
છાંચા સુણે ગિરિવર રહ્યા બધું ગાન ગંભીરતાઇમાં. ૨૪

દુહા.

યૌ.—તારા નાચે જલ વિષે હ્રમ મુજ ચિત ચમકંત,
પવન લહર તડવરં નમે ત્યમ ત્યમ જીવ લચંત; ૨૫
જલ ઉદધિ અવરેખીને, દિલ ઉદધિ ઉભરાય,
ગિરિવરશા ગિરિવર ડુબે, દુખ ઉદધિ છલકાય. ૨૬

હરિગીત.

કાન્તા.—નાચું ઉભી એ નૃત્યમાં દુખ ઉદધિ પશુતરી જાગું હું,
સાથે નથી મુજ નાવ દુખ દરિયા વિષે હું તણાઉં છું;
મુજ દુઃખને ડાટો હતો સૃષ્ટિ લિલા સુખ રૂપી તે,
દેખી તમારો દુઃખ અમિ ઓગળી આજે પડે. ૨૭

(રવે છે.)

યૌ.—(રોતી) બેઠેન કાન્તા ! આપણાં દુઃખનો છેડો કયારે
આવશે ? (એકેકને ગળે બાઝીને) અરે કાન્તા ! તમારું
ને મારું જીવિત વ્યર્થજ ગયું !

કાન્તા.—એમજ સમજ્યા વિના છુટકો શો.

યૌ.—અરે બીચારી કાન્તાએ પરણીને શું સુખ ભોગબધું. અ-
થવા બળ્યેા અમારો ક્ષત્રીબાળ્યોનો અવતાર કે ખરા પ્રેમનાં
પુતળાંને વર્યા છતાં પણ તેનો ઉપભોગ થતો નથી !

કાન્તા.—રહો જેન આ માલાનેજ પુછીએ.

તર.—હું પણ એજ કરવાનું કેહેવા જતી હતી. (રૂવે છે.)

યૌ.—અરે તરલા તારે શું દુઃખ છે કે તું રૂવે છે ?

તર.—મારા દુઃખની સીમા શાની ? તમારે દુઃખે મારે સ-
હાય દુઃખજ છે.

યૌ.—તરલા ! તારા નિર્મલ પ્રેમને લીધે અમને તું અમારા
સેવક કરતાં સખી જેવી પ્રિય લાગે છે.

કાન્તા.—ખરેખત એમજ છે. આ માલાને આપણે પ્રાર્થિએ.

યૌ.—આ સરોવરના તટ ઉપર એ માલાની પ્રતિષ્ઠા કરીને એની
પૂજા કરી પછી એને મનાવીએ. (નીચે મુકી પગેલાગે છે.)

કા.—યૌ.—

કાફી.

ખડેની છાં તુંતો જીવનઆધાર દોરી રે,

કહેની ત્યાં વિજય છે કે, કુશલતા ક્ષેમ છે કે;

બોલની અબોલા શાનેરે.

ખડેની—૨૮

સુખ દુઃખની તું કાતા, અમારી તું છાં વિધાતા;

આપ બોલી સુખ શાત રે.

ખડેની—૨૯

જીવ છે હજાર સાંધ્યા, દોરીએ પડેલી બાંધ્યા;

દયા કરી મુકો વાંધારે.

ખડેની—૩૦

તર.—બાઇજી સાહેબ ! એ પવિત્રહાર જ્યાં સુધી અખડ છે

ત્યાં સુધી આપણો વિજયજ છે એમાં શો સંદેહ ?

યૌ.—હે ! વિજય !

કાન્તા—મને સારી પેઠે સાંભરે છે કે એ હાર વિજયનું જ ચિન્હ છે.

યૌ.—હા, બંધુ સુરસેનનું કેહેવું પણ એવું હતું ખરું.

કાન્તા.—ત્યારે આપણે ધીરજ ધરવીજ ઘટે છે. એ હાર આપણુને મહા સંતોષદાયક છે. એનેજ આધારે આપણા છવ ટકશે. (હારને પાછો ગળામાં પહેરે છે.)

ચૌ.—અને ખરાબર પ્રસંગે સુરસેન બંધુ આપણી બાળ લીલાવિના રેહેશે નહિજ.

તરલા.—કાલે સવારેજ આઠ્યા એમ જાણવું. ખા સાહેબ ! આજે તો હવે છેક પ્રભાત થઈ જવા આઠ્યું છે, ચંદ્રનું તેજ પણ ક્ષીણ થતું જાય છે. માટે હવે સ્નાન કરીને ઘરતરફ ઠંડેલાં જવું જોઈએ.

કાન્તા.—તરલાનું કેહેવું યોગ્ય છે. આપણે દિવસે એકલાં ફરવું ઉચિત નથી.

ચૌ.—આપણા જેવી સ્થિતિનાં માણસોને આણુધાર્યે ઠંકાણેથી ને વખતે ખરા વિશ્વાસના ઠામમાંથી પણ વિપત્તિ આવી નડે.

કાન્તા.—માટેજ સાવધાન રહેવું. ચાલો ત્યારે સરોવરના જલમાં પ્રવેશ કરીએ. (જલમાં પ્રવેશ કરે છે.)

(સરોવરના એક તરફના પ્રદેશ પર કરજ, હરદાસ, સનદાસ પ્રવેશ કરે છે.)

ચૌ.—અહો આપણે સરોવરના જલમાં પેઠાં કે તરતજ આ પોયણીઓ હાલવાને ડાણવા લાગી, આપણને ક્ષત્રીપ તેડે છે.

કાન્તા—

હરિગીત.

છા. એ કુદે, નાચે કુલે મળી, ચંદ્રપતિ બહુ હર્ષથી,

પીતી બલે મોંકુ પ્રેમસુખ, ભેટે પતિ કર કોહથી,

હસતી દિસે દુખ આપણાં મનડા વિષે જઈને કુલી,

એચાર ધરીયે દિવસ ચઢતાં, સમજશે એ સહુ બુલી. ૩૧

ચૌ.—જેમ દિવસમણિના ઉદયથી કમલ હરખાય છે તેમ આપણાં હૃદયકમલ પ્રિયજનોના મિલનથી ક્યારે વિકાસશે !!

હર.—અહો શી ઇશ્વરની અનુકુલતા ! શા કરજુરાજનાં લાગ્ય ! બાઈ બાગ્યશાળીને ભૂત રજે.

રત્ન.—એવડું શું છે કહોતો ખરા, હરકાંસ !

કરણ.—શું ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ અહીંયાંજ થશે ?

હર.—તમે કોઈના સ્વર સાંભળ્યા નહિ ?

કરણ.—હા સાંભળ્યા ને બે કોઈ બે સ્ત્રિઓના બેવા છે.

રત્ન.—પણ આ અરણ્યમાં ને વિશેષે આવા વિકટ સરોવર ઉપર આટલી બેઠેલી તે એ કાન્તા બેસાડી મેલી છે; તમને બહુકારા તો વાગે છે.

હર.—રત્નદાસ ! તમે એ વાત ન માનો તેમજ છે. કાગડાતું બેસવું ને તાડતું પડવું એવોજ ન્યાય આ સ્થળે થયો છે. કોણ જાણે શા પ્રસંગે કાન્તા તથા યૌવનશ્રી આ સરોવરમાં સ્નાનાર્થે આવેલાં છે, ને તે વેળેજ કરણરાજાતું સદ્ભાગ્ય કે આપણે પણ ત્યાંજ આવી પડ્યા !

કરણ.—શું એ ગાયું તે કાન્તાએ !

હર.—હાં રાજ !

કરણ.—વાહ એ મધુરતા ! વાહ છટા ! વાહ કિન્નરકંઠ !

(વસંતતિલકા.)

જેણે મળ્યાવિણ્ય લોધું મુજ ચિત્ત ચોરી,

તે શું રહી ટળવળે અહીંયાં ચકોરી !

આ શબ્દ સાંભળી ગઈ શુધ, ભ્રુધ મારી,

એ મુજ ભવિત જરૂર ઉગારનારી !

૩૨

તેથી હરદાસ ! હવે ત્યાં લઈ જાઓ નહિ તો આ ઠામેથી એ

સરોવરમાં કુદી પડું છું. (રત્નદાસ પકડી રાખે છે.)

હર.—ત્યારે તમારી સઘળી હિંમત તૈયાર કરી એમને ઉચકી લેવા સજ્જ થજો.

રત્ન.—યૌવનશ્રીને આપણે ઉઠાવી લેઈશું.

હર.—ચાલો ત્યારે અમે અહીંને મારી મુકો સામી પાળે. (નયછે.)

કાન્તા.—(યૌવનશ્રીપર જલછાંટતી) તમે હાલ તો ટાઢાં થાઓ.

યૌ—(કાન્તાને પકડવા જતી) તમને હાલમાં ઉન્મત્તાઈ બહુ વધી છે બેઠેન, સુરસેન હવણાંનો મળ્યો નથી તો.

કાન્તા.—(સાંભળતી હોય એમ) બેન, આ સામેના ડુંગરપરથી
કેાઇકના અવાજ સંભળાય છે. પુરૂષના જેવો સ્વર છે.

યૌ.—કેાઇ બીલ લોક ગાતા હશે. (કાન્તાને પાણીમાં ડબ-
કું ખવરાવે છે.)

કાન્તા.—ના ના એમ નથી. એટલું તો મેં સ્પષ્ટ સાંભળ્યું
કે “અહીંયાં ચકોરી.”

યૌ.—એતો અમથો ભણકારો. લોને હવે તો કાંઈ નથી સંભ-
ળાતું. પેલું કમલ કેવું રમણીય હીસે છે. હવે સૂર્યના
કિરણ સ્પર્શ થતાં એ ખીલી સરસ ચોભશે, માટે લાવ
એને તોડી લાવું. (જળમાં આગળ જાય છે)

(કરણ, હરદાસ, રત્નદાસ પ્રવેશ કરે છે.)

તર.—(કીનારે ઉભી ઉભી) હાય હાય રે! (બેશુદ્ધ થઇને પડે છે.)

કરણ—રે! ભુવનાદિત્યના વંશના કુલીન કરણથી તું શા માટે
પાછી હઠે છે. હવે ક્યાં જનારી છે.

(કરણ તેને ઉચકીને ધોડે, મારી મુકે છે.)

યૌ.—શું છે રે! અહીંયાં પણ ભુવનાદિત્ય ! !

(સાંભળીને જોતાં તરતજ જળમાં બેશુદ્ધ થઇ પડે છે.)

(રત્નદાસ કાન્તા તરફ દોડે છે)

કાન્તા—રે પ્રાણનાથ !

(બેશુદ્ધ પડે છે ને રત્નદાસ ઉઠાવી લેઈ દોડી જાય છે.)

કરણ—(તરલાને કાન્તા બાણી તેને છાતી સરસી ચોંપી)

વસંતતિલકા.

રે બીરૂ લોચન ઉઘાડ, હઠીલોં થા માં,

ને એક વાર પણ બોલોં જવાડ હાવાં;

વેઠ્યાં વિયોગદુખમાં બહુ તાપ-તીર,

તેને તું છાંટ મોઠોં દુષ્ટિનું દાઢું નીર.

૩૩

(સર્વે જાય છે)

॥ इति द्वितीयोऽङ्कः समाप्तः ॥

તૃતીયોક્કઃ

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—પાટણમાંનું બંદીખાનું.

રત્નલાલ—હરલાલ—બેક પ્રતીહાર.

હર.—કાન્તા સંબંધીના કામથી મુક્ત થયા એટલે હવે આજ તમને સુરસેનનો મેલાપ કરાવી પછી એમને છુટા થવાની મુક્તિ સમજાવી આપણે જઈએ.

રત્ન.—મારું તમને બહુ દીર્ઘકાલ થયાં એજ કેહેવું થાય છે, કે સુરસેનને તમે મારીસાથે મેલવો તો ઠીક.

હર.—તે પ્રસંગ આજ આવ્યો છે. હવે સુરસેન છુટો થાય તેમાં આપણને કાંઈ અડચણ નહિ.

રત્ન.—તમે એમને અત્યારેજ વિદાય કરશો કે ?

હર.—હા, મારો વિચાર એવો છે ખરો.

રત્ન.—પણ મારે જોણખાણ થયા પછીથી તરતને તરતજ એવા સન્મનુબ્યનો વિયોગ મને ગમશે નહિ.

હર.—ગમે કે ના ગમે પણ હાલ તો તેમ કર્યાબિના ચાલે તેમ નથી. એ સુરસેનને અહીંયાં બેસાડ્યા પછી મળાયું સરખું પણ નથી, તેથી એ મારો બહુ દોષ કાઢશે; ને અધીરાઈથી મને બહુ ઠપકો પણ દેશે.

રત્ન.—પણ તમે જ્યારે એમને બંધી સમજણ પાડશો, અને આવા બારીક કામમાં પેસતાં કેટલી અડચણો નડેછે તે સમજાવશો ત્યારે એમના મનનું તરતજ સમાધાન થઈ જશે.

હર.—સત્ય છે. સુરસેન જેવા સુઝ પુરૂષનું સમાધાન કરવું સરલજ છે. આપણે વાતોમાં ને વાતોમાં બંદીખાનાને પાછળને બારણે પણ આવી પહોંચ્યા.

રત્ન.—હા, અહીંયાં ચોકીપોરો હોય એવું પણ લાગતું નથી.

હર.—ન કેમ હોય ? છે; પણ અહીંયાંજે પેરેબીર છે તે આપ-

હોજ માણસછે. (ખારણા પાસે જઈને, ધકેલતાં તે ઉઘડી બાયછે એટલે) અહો વળી અત્યારે તો છે પણ ઉઘાડુંજ.

(રત્નદાસ તથા હરદાસ અંદર પેસે છે.)

રત્ન.—હરદાસ ! આ ખારણાની ખબર સુરસેનને છે કે ?

હર.—ભાગ્યે હોય. (કોઈને સામું આવતું જોઈ) નમસ્કાર

ખંધુ સુરસેન !

રત્ન.—નમસ્કાર !

આવનાર—મારા શિરતાજ સુરખીઓ, તમારે મને વંદન કરવું યોગ્ય નહિ.

હર.—અરે ! કેણુ પ્રતીહાર ! તું આ કામ કયાંથી ?

પ્રતી.—મારી વાર્તા વિસ્મયકારક છે.

રત્ન.—અહો ! આ તો કરણરાબનો શુદ્ધસેવક. તું અહીં કયાંથી ?

સેવક.—તમે મારી વાત સાંભળ્યા પછી વિસ્મય પામશે નહિ.

હર.—પણુ સુરસેન કયાં છે તે તું મને પ્રથમ બતાવ.

સેવક—હે એ કેદી સુરસેન હોતો ?

હર.—કેમરે હુમ્યા તે 'એનું' શું કર્યું છે ! (સેવક રડી પડેછે.)

રત્ન.—જે સત્ય વાત હોય તે કહી નાંખ,

હર.—અરેરે રાબ ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનું ફલ આવા પશ્ચાન્તાપ રૂપીજ થાય છે.

સેવક—(હાથ જોડીને) મને ક્ષમા કરો મહારાજ !

હર.—જે એ સુરસેનનો એક વાળ વાંકો થશે તો તને અહીંયાં ને અહીંયાં ઉભો ચીરી નાંખીશ.

સેવક—ખમા કરે સુરસેનને. મહારાજ ! મારો વાંક એવા પ્રકારનો નથી. તમે જો જરા શાંત થાઓ તો હું મારી વાર્તા દુઃકામાં પતાવી દેજી.

હર.—જે તારે કેહેવાનું હોય તે જલદીથી દુઃકાવી નાંખી આ સંશયાત્મક તીરંગાણુ મટાડ.

સેવક—પેલી કોઇક નવી બાયડી આણી છે તેની લેહેમાં પડી જઈ પોતે કરણ રાજે આજ એમ હુકમ કર્યો કે જાઓરે કોઇ પ્રતીહારછેપેલા બંદીખાનામાં પુરેલા કેદીનું મસ્તકછેદી આવો. રત્ન.—(મનમાં) ને પછીથી હરદાસનો પણ વારો આવવાનો જ હતો પણ ખેલ બધો કથળી ગયો. (માથું ધુણાવેછે)

સેવક—આ આદેશને અનુસરીને હું અહીંયાં આંચો. આવતામાંજ સુરસેનની કરાલ આંખ તથા ભવ્ય અને પ્રચંડ આકૃતિ જોઈ મારા ગાળા નરમ થઈ ગયા. મેં એને ઉંઘતો અથવા એવી અસાવધ સ્થિતિમાં પુરો કરવો ધારેલો હતો. પણ આતો હું આંચો ત્યારે ખડ્ગને ચારેતરફ ફેરવતો હતો ને વિકાળ વદનથી મુખે આ શ્લોક વારંવાર બહુતો હતો તે મારા હૃદયમાં જડાઈ ગયો છે.—

વસંતતિલક્ષા.

પાડ્યો વિયોગ બાજિની કુમળી પ્રિયાનો:—

ફેડ્યો મણિમુકુટ ગુર્જરદેવતાનો:—

મારે રહ્યું જીવ્યું પડી અહીં બંદીખાને !!

શું જીવતાં હું રીંપુ મોજ નિરાંત માણે !! ૧

આટલું બોલી વળી શાંત થઈ બેઠો, ને વિચારમાં પડી ગયો. એટલામાં જે ખુણામાં હું લપાઈ રહ્યો હતો તે તરફ નજર પોચતાં ઝડપ દેઈને મોટા કરાલ કેશરીની પેઠે કાળ મારી મને પગ ઝાલીને ખેંચી આ ઓરડાની મધ્યમાં લાંચો. પછી મારા ગળાઉપર પોતાનો પગ મુકી (ગળુ પંખાળતો) મ્યાનમાંથી વિજળી જેવી તરવાર ખેંચી કહાડી મારા મોં આગળ ખોસવાને તૈયાર કરી હોય એમ ધરી, ને કહ્યું કે જો એક બેલ પણ બોલ્યો તો ઠેર કરી નાખીશ. મેં મારા મનમાં કરજીરાજને હજારો ગાળો દેવા માંડી, ને મારા પ્રાણને ગતતુલ્ય માંની સુરસેન જે કેહે તે કરવાની હા કહી. મને એણે પુછપરછ

કરી હું ક્યાંથી પેઠા હતો તે બહુ લીધું. પછી મારી પા-
સેથી મારો મોટો કાળો ઝખ્ખો છીનાવી લેઈ, પોતાનું રૂપ
પાલટી, મને જીવતદાન આપી આ સ્તંભ સરસો સબજડ
ખેંચી બાંધી મારા મોંમાં ડુચો ઘાલી પોતે રસ્તે પડી ગયો.

રત્ન.—ત્યારે તું છુટો ક્યાંથી થયો ?

સેવક.—તમે બારણામાં પેઠા તેજ વેળે મારો છલો બંધ હું
મથી મથીને તોડી શક્યો; ને મેં મારા મોંમાંથી ડુચો પણ
હવણાંજ દૂર ખેંચી નાંખ્યો.

હર.—ત્યારે સુરસેન તો અત્યારે ક્યાં એ હશે.

સેવક.—રાત્રિના શુદ્ધઆતમાંજ આ બનાવ થયો, એટલે અ-
લબત અત્યારે તો એ ઘણું દૂર ગયા હશે.

રત્ન.—કેમ હરદાસ ! હવે શી વલે ? કરજુરાજ કાલે સવારે
વિદાય કરી દેશે આપણને બંનેને.

હર.—કાન્તાને આ આંટીમાં ફસાવ્યા પછી મને પણ બહુ પશ્ચા-
ત્તાપ થાય છે. આમણુને વચમાંથી ખસેડી નાંખી કરજુરાજ
કાન્તા સાથે ગમે તે કરે, તોય કેાણુ અટકાવનાર છે ? વળી
વધારે વિષમવાર્તા તો એજ કે આ સુરસેન પણ આપણાથી
જૂદો પડ્યો; એટલે હવે આપણુ એને કશી ખબર પોચાડી
શકનાર નથી. (વિચારમાં પડી જાય છે.)

રત્ન.—ખરેખત હવે આપણી સ્થિતિ બહુ સૂક્ષ્મ થઈ ગઈ
છે; માટે બહુ સંભાળીને ચાલવાનો વખત છે.

હર.—અદયા સેવક ! તું કરજુરાજને શું કેહેશે ?

સેવક.—એજ કે સુરસેનને મેં માર્યો.

હર.—પણ એવું જીકું બોલીને તું ક્યાં રેંહેશે ? સુરસેન તો
કાલે સવારે આવીને કરજુના સામે ઉભો રેંહેશે.

રત્ન.—એ કરતાં એમજ કેહેવું એ ઠીક પડશે કે મારા જતા
પેહેલાંજ બંદીખાનામાં તો કેાઈ હતું નહિ.

હર.—હા, એ ઠીક છે. એથી તું સર્વ રીતે મુક્ત થઇશ; ને
અમે તો મુગાજ રહીશું. તું પણ વાત કરતાં અમારું મીઠું
મરચું લેઇશ નહિ.

સેવક.—વારૂ. મને રજા હોય તો ત્યારે બહીં.

રત્ન.—હાં, બા. (સેવક જાય છે.)

હર.—બાઈ રત્નદાસ ! આ સ્થળમાં ઉભા રહેવું આપણને પણ
હાનિકારક છે તેથી ચાલો નીકળી જઇએ.

રત્ન.—ચાલો. (હરદાસ આગળ જાય છે) (ધીમેથી) કરણરા-
બને તેમજ મારે હવે આ હરદાસની ગરજ રહી નથી, કરણરા-
બને નવું રમકડું આણી આપ્યું છે તે જાણે ખેલે. આપણે પણ યૌવ-
નશ્રીની મઝા છે. ને વળી આપું પાટણનું રાજ્ય પાટ ચલાવનાર
આપણે જ થઇશું; કરણ તો પેલી કાન્તાની સોડમાં લપાઇ રહેશે,
માટે હરદાસ જેવા ભાગીયાની હવે જરૂર નથી. વળી એ હરદા-
સભાઇના વિચાર તો કેવા, કે કાન્તાને કંઈ દુઃખ પડવા ન
હેવું, એની તો કસોટીજ કહાડવી ને એવા એવા ડાઘા દેવ જેવા;
પણ એ બધી ખટખટ હું દૂર કરવાની પેરવીમાંજ છું, માટે લાવ
કરણની પાસે જઇને એના કાન પહેલેથીજ બરી મેલું.
(જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ નો.

સ્થળ—કરણરાબનો અવાસ.

કરણ—રત્નદાસ.

કરણ.—અરેરે દેવયોગે ઇષ્ટકલની પ્રાપ્તિ થયા પછી પણ તેનો ઉ-
પયોગ કરવામાં કેટલી અડચણો નડે છે ! ! કાન્તા મારા હા-
થમાં આવી તો ખરી પણ એ હજી મેશુદ્ધજ છે. વળી યૌવન-
શ્રી જે એની પાસે છે તેને પણ શુદ્ધિ આવી નથી કે એને
એ હું અભયપ્રદાન કરું. અરે દેવ આ તે શો કૌપ ! જો
હદાયિ એ સ્ત્રીઓનું કંઈ આડું અવશું થયું તો મારે તો ભવની

ખુડશે. ન મળ્યું સુખ ને ન રહી આખરૂં. કદાપિ સચેત થાય અને પછી વાત બહાર પડે તોય શું ? એવી ચંદ્રના બચ્ચા જેવી બે રંભાઓને સાફ શું ન કરવું ?

શિક્ષરિણી.

નએ બાતી બેઠ બહુ બહુ રમાડી રતી સમી,
નવી તાજી બાણે ખીલતી કળી કાન્તા બુધ તણી;
મરૂં એને માટે. જીવું હું નૌરખી તાજું મુખડું,
હસે બગી બે એ મૃદુ લલિત આંખે લટી પડું. ૨
પણ એ દિવસ તે ક્યારે એ આવશે ! હરદાસને બોલાવી એને
શુદ્ધિમાં લાવવાનો કાંઈ ઉપાય ક્યો હોય તો સાફ. રે કાન્તે !

(મંદાકાન્તા.)

સૂતી શાને ઝટપટ ઉઠી બેથ ઉછંગ આવી,
ખાઝી કોટે અધર રસ દે નેન કાળાં નચાવી;
ટાડું પાડે દૌલ બળી જતું તાવ તાપે તળાતું,
છાંટી વાણિ મધુર જળ રે ! એક વારે પ્રિયે ! તું. ૩
(અનુચર પ્રવેશ કરે છે.)

અનુચર.—મહારાજ ! રત્નદાસ પધારે છે.

કરણ.—સત્વર પ્રવેશ કરાવ. (અનુચર બાય છે.)
(રત્નદાસ પ્રવેશ કરે છે.)

કરણ.—આવો રત્નદાસ ! તમારું જ કામ હતું ને.

રત્ન.—ત્યારે તો બહુ સાફ તમારી ખરી બીડમાં જ હું કામ આંખ્યો.

કરણ.—હા ભાઈ.

રત્ન.—એવું શું કામ પડ્યું છે ? મહારાજ !

કરણ.—કાન્તા તથા ચૌવનશ્રી અઘાપિ પણ શુદ્ધિમાં આવતાં નથી.

રત્ન.—હું પણ ચૌવનશ્રીની જ ખબર બોવા આંખ્યો હતો. પણ
તમે અહીંયાંથી જ મારી આશા લાગ કરી.

કરણ.—ત્યારે હવે એ બેને સચેત કરવાનો ઉપાય શો ? હરદા-
સને બોલાવીએ તો કાંઈક માલમ પડે ખરો.

રત્ન.—અરેરે ! એ હરદાસ તો વળી તરેહવાર પુતળું નીકળ્યું.

કરણ—કેમ ?

રત્ન.—હું જાણતો હતો જે આપણી પક્ષમાં રહી, જયચંદ્રના રાજ્યનો એ ભોમીયો છે એટલે આપણને ખુબ મદદ કરશે, પણ એ તો ખાય તેનું ખોદતો જણાય છે. એવા ત્રિશાસ-ધાતી ફાંશીયાને આપણે આપણી ઘણી ઘણી અંતરની વા-તોઓ સોંપીને ઠગાયા. એણે ઘણામાં ઘણી ન જાણવા જેવી વાત પણ જાણી છે. કાન્તા તથા યૌવનશ્રીને એણે આપણી આખ્યાં ખરાં પણ તેમાં એ રાજી નથી. સુરસેનને બંદી-ખાનામાં નાંખ્યો છે તેમાં પણ એની લુચ્ચાઈ જણાય છે, ને એ સુરસેન સાથે એની સ્ત્રીસંબંધી કાંઈ મસ્લહતમાં પણ હશે એમ મને સંકા થાય છે.

કરણ.—જો સુરસેન આ વાત જાણે તોપણ શું કરી શકનાર છે ? તથાપિ મેં એની ઝોલવણ પ્રથમથીજ કરી મુકી છે. સુરસેન અત્યારે તો ક્યારનોએ ગત થઈ ગયો હશે.

રત્ન.—ના મહારાજ ! તેમ નથી. સુરસેન તો બંદીખાનામાંથી ક્યારનો નાશી ગયો છે. એને મારવા મોકલેલા સેવકેજી મને ખબર કહી. મેં તરતજ હરદાસ બેડે એ સંબંધી વાતચીત કરી બોધ; તેમાંથી મારી શંકા સહજ દૂર થવા લાગી કે સુરસેનને નસાડી મુકનાર એ હરદાસજ છે. બંદીખાનાના તમામ સેવક વગેરેને પુછતાં પણ એમજ જણાયું કે હરદાસ બંદીખાના પાસે ગયો હતો ખરો.

કરણ—(રામમાં) એ હરામખોર સેવકોને ગરહન મારવા ઘટે છે.

રત્ન.—પ્રિય યુવરીજ ! એમ નથી. એ બીચારા સેવકો શું કરે ! હરદાસે કોણ જાણે શેાએ પેચ કર્યો હશે. તમે હજી એને ઝોળખતા નથી. એ બંદીખાનાના ઘરમાંજ વખતે કંઈ ગલી કુંચી હશે; ને તેમાં થઈ સુરસેનને રસ્તે પાડ્યો હશે.

કરણ—(હાંત કચડતો) એ હરદાસનું આ ક્ષણેજ માથું કાપી નાંખવું થટે છે.

રત્ન.—મહારાજ ! એમ ઉતાવળા થવામાં ફલ નથી. ધીમે ધીમે બધું થશે. હરદાસનો આપણે હવે વિશ્વાસ રાખવો નહિ ને ધીમે ધીમે આપણે એનું કાટણું કાઢીશું. હજી પાટણના લોકો તદ્દન આપણી પક્ષમાં આવ્યા નથી, ને એટલામાં એ હરદાસને બહાર રીતે મારી નાંખીએ તો એકાએક હુલડ થઈ જાય. માટે હરદાસની મારફત આપણા નખ લોકોમાં ખુંપતા જાય છે તે ખુંપવા દો. જ્યારે આપણે એની કાંઈ પણ ગરજ રેડેશે નહિ ત્યારે હું એને ભૂ પિતો કરીશ.

કરણ—શી રીતે તેમ કરશો ? રત્નદાસ ! તમારી ખુદ્દિ અને ડાહ્યાપણનો પારજ નથી. હરદાસની પરીક્ષા હું કરી શક્યો ન હતો પણ તમે તો તરતજ સમજી ગયા.

રત્ન.—અમારે એવાની જોડે વધારે પરિચય થાય એટલે વેહેણું સમજાય. એને દૂર કરવો પણ તેથીજ ઠીક પડશે. આપની પાસે એને ગંભીર માટે તેડી લાવીશ; ને પછી તમારેજ હાથે તમે એને મધ વગેરેમાં કાંઈ પાને એટલે પાત્રું.

કરણ—મધ તો એ પીશે નહિ.

રત્ન.—ત્યારે દુધ કયાં જતું રહ્યું છે ? હું તમને દુધના ત્રણ પ્યાલા તૈયાર કરી આપીશ. તેમાં જે પ્યાલાપર નીશાની હોય તેજ પ્યાલો તમે હરદાસને આપી દેજો એટલે નીકાલ આવ્યો.

કરણ—ત્યારે તે ક્યારે થશે ?

રત્ન.—એ થવાનું હશે તે દિવસે હું તમને ખબર કરીશ. અને એને તેડીનેજ તમારી પાસે આવીશ. આજથી એવોજ નિયમ લીધો છે કે આપણે તો એ ચાંડાલની જોડે તમારી પવિત્ર સેવામાં હાજર થનારા નહિ. જે દિવસ એની જોડે આવીએ તે દિવસ બાણવું કે આજ નક્કી હરદાસનો ઘાટ બેસાર્યો છે.

કરણ—પણ આપણે એને જલદીથી દૂર કરવાને ચુકવું નહિ.

કેમકે જો એ સુરસેનને કંઈ સંમળવશે, અથવા પાટણમાંથી સુરસેનને મદદ કરવાનાં સાધન તૈયાર કરશે તો આપણે કાન્તા તથા યૌવનશ્રીની સોડમાં કદાપિ પણ સુવાના નથી.

રત્ન.—વાહરે કરણરાજા ! તમે તો યૌવનશ્રીને પણ લેઈ પડતા જણાઓ છો ને. એટલી તો અમારે સારૂં રહેવા દો.

કરણ—તમારૂં ને અમારૂં કયાં બુદ્ધ છે ! કાન્તા કરતાં યૌવનશ્રીની કાન્તિથી હું બહુ ખુશી થયો છું. માટે યૌવનશ્રીવિના પણ ચાલે નહિ.

રત્ન.—જેવી મહારાજની ઇચ્છા. તમે જે કહો તે કરવાને અમે તત્પરજ છીએ.

કરણ—હું તમારી સેવાનો બદલો કયારે વાળીશ ?

રત્ન.—તમારી કૃપા એજ અમને મોટો બદલો છે. પણ મહારાજ ! આપણે યૌવનશ્રી ને કાન્તાવિષે એક ઠરખ કરીએ કે-મકે એ બેએ તમે લેઈ જાઓ તેતો ઠીક નહિ.

કરણ—શો ?

રત્ન.—કાન્તા અને યૌવનશ્રી જેમાંથી જે જેને પસંદ કરે તે તેને લે.

કરણ—(હસતો) આપણે એવી તેવી કાંઈ વાત સમજ્યા નથી.

રત્ન.—હશે ત્યારે જેવી તમારી ઇચ્છા.

કરણ—પણ રત્નદાસ ! એ બે રતીઓને શુદ્ધિ કયારે આવશે ?

રત્ન.—ઇન્દર કરે ને અત્યારેજ આવે.

કરણ—ચાલો આપણે એમની પાસે જઈ કાંઈ ઉપચાર કરીએ.

અથવા,

ઉપજાતિ.

એ બાંધતું તોય ભરેલું તેજે, મોહું રૂંપાળું હસતું ખીલેલું;

નીંહાળીને હાથ ચુકી કપાળે, ધીમેથી ચુંમી ઠરૂં ગાલ એના. ૪

(નય છ.)

પ્રવેશ ૩ જો.

રથળ—સરોવર તથા ખીળ વનપ્રદેશ.

મીલ—સુરસેન.

- ૧ લો મીલ—આ તલાવની ઘેડે તો કંઈ નથી ! !
- ૨ જો—તેરાં તે ખીજે રહે છે ઘેર ગ્યાં ઓહો.
- ૩ જો—નીરે હું ઓજ રહેથી હોં આંચો પણ મને તો કાંચે ન ભેટયું.
- ૪ થો—હાય હાય રે મારા બા ! આતરો બધો દન સડી ગ્યો. રાણીબા ને બાહોન કાન્તા ને તરલા એ કાંચે ભાગ્યાં નહિ.
- ૨ જો—એ રામ ! તું અમોને વતાડ.
- ૩ જો—આપણે હેલા ગાડુની વાગમાં ભાળીભાળીને થાકી ગ્યા, તો કાંચ નથી જડતું. થાલો વાહાર પાડીએ.
- ૧ લો—૪ થો—બા સાબ ! ! એ બા સાબ ! એ તરલા !
- ૩ જો—અરે રામ ! કો બોલે ને કરે.
- ૧ લો—મને એમ લાગેસેં જે આ તળાવમાં તો કાંચ થાયું નથી?
- ૨ જો—રામ રામ કરો હેવું હું હોય.
- ૪ થો—તમું કેવા હુંડા કે આજ કોઈ હાથે આંચું ના. હો દાદા હુરહેનને હું માં વતાડ હો.
- ૧ લો—આપણે મુઠે બરેબરી મેહ લાગી ગઈ. આપણું હો આ તળાવમાં મરીએ તો તાજું થાય કે આપણું મુઠ નીચું પાણીનું ન પડે. (રૂંચે છે.)
- ૨ જો—હાય હાય રે મારા બા ! ! (છાતી કુટતો પડે છે.)
- ૪ થો—ઓ મેલડી માતા ! તને દીવો ને નાળીઓર ચઢાવહું ને એક તાગો બકરો મારહું તું માહચાં બાસાબને બતાવ.
- ૨ જો—રાણી બાઈને પેટ દાહડા હતા. તે પણ કંઈની મોર ઓહો ! (સાંભળતો હોય એમ) મને તો બાબા હુરહેનના ધોગ વાગેસે. ઇહું ને હું જવાબ દીહું ?
- ૧ લો—સાલો આપણે ઘેર જઈને ભાળીએ.

(સુરસેન પ્રવેશ કરે છે.)

સુર.—ભલા ભાપાતો ! (બીજા કોડે ગભરાઇને મૂક બની બય છે) કેમ બોલતા નથી ? મેં બધી વાત બાણી છે. હશે જે થનાર તે થઇ. હું તમારો દોષ કાઢનાર નથી.

દ્રુતવિલંબિત.

સવળું તે અવળું પળમાં બને,
જગતમાં વિધિની ગતી છે બુદ્ધી;
દુખ પછી દુખને દુખ આવશે,
શિવિ શકાય શું આભ ગયું કુટી ?

૨ જો—(ધૂજતો) બાપજી ! બા સાળ તથા હમારાં આઈબા કાંતા ને તરલા આ તલાવમાં અંધોળવા આબ્યાં હતાં. તેરાંનાં પછી જડતાં નથી. (રોઇ પડે છે.)

સુર.—હા ! એ વાત મેં બાણી, એ સાંભળીને.

(શાર્દૂલચિક્રીડિત.)

આલે આડાં બમણ શિરમાં, ચક્ર આવેજ આંખે,
રેંસાયે છે ધસી ધસી રહ્યું, કાળજી કાં ન ફાટે ?
અંજે અંગો જડ થઇ ગયાં, ભાંગીયાં શક્તિહીન,
તોયે મારા દુખરસિક આ પાપી ના બય પ્રાણુ । ૬
(હળી બય છે.) (૧ બીજા પકડી લે છે.)

૧ લો—(રોતો) બા તમું આમ સેક વિહવાહ સોડો સો । ।
તમું થકી હમું હઘળાં ઝીવીએસે. આપડું ભણું થયું એ-
તરું કાંઇ એસુસે । ।

સુર.—અરેરે ! એ મારો, અરે મારા બંધુ જયચંદ્રદેવનો જય થયો હોત ને પછી મને ગમે તેમ થયું હોત તોય હું બોલત નહિ. પણ આ એક પછી એક દુઃખમાત્રનીજ પરંપરા મારાથી સહેવાતી નથી. અરે દુષ્ટ દેવ ! તે મને આટલી પાયમાલીનો સાક્ષી થવાજ જવાડયો ! ધિમ્માર છે મારા જીવતરને ! મારે હવે શું કરવું ? હે કાન્તા તથા યૌવનશ્રી અહીંયાં આબ્યાં હતાં નહિ ?

૧ મીલ—હા, બા ! ને તેરાં પસી જડતાં નથી.

સુર.—રે બેન ! તું કેમ જવાળું દેતી નથી ? આ માફ્ હૃદય,

(હરિણી.)

અજય હવથી, હાઝી હાઝી બળી ચચરી મરે,

અરિકરવિષે બ'ધાયાથી અબ્દસમ રીબતું;

બળતું મરતું કાંપે કોલે ડરે તુજ ના દીઠે,

ચિતલ કર રે બેની ! બોલી મીંડું જલ સિંચતાં. ૭

૧ મીલ—(બીબા બીલ લોકોને) તમું હરકા થોડું ગમે જઇને
બાબા હુરકેનને માટે હથળો સામાન ભેળો કરાવો. ઇંડુંના
હેવાલ તો તમે હમઝયાજ હોલે. (બીબા બીલ લોકો બાયછે.)

સુર.—અરેરે કોઇ પ્રતિઉત્તર આપતું નથી. રે કાન્તે ! શું
તું પછુ કુર થઇ,

(વૈતાલીય.)

સખિ ! તે તવ પ્રેમ ઓગળ્યો, ગણકાર્યો નહિ પ્રાણનાથને;
અથવા દીનદાસમું ફીસુથી, ધરિ અકારણ આજજ મૈનતા ! ૮

તું પછુ આમ અવળી થઇ બેઠી ! દેવયોગે જે ન થાય
તે ઓછું. આ વનની વૃક્ષકુંજેમાં એ વિહાર કરતાં હશે
માટે ચાલો ત્યાં જઇને બેઇએ. (ચાલે છે.)

અહા શી તરૂવરની ઘટાઓ ને પક્ષીઓનાં ગાન !

(હરિગીત.)

ઊંચાં નીચાં તરૂવર ઝુકે કરિ નાટ્યશાળા ગોળ, ને;
લીલાં લીલાં ઝાંખાં પીળાં વળી રંગ રંગી ચિત્ર તે;
પક્ષી નમી નમી ગાય બોડી સ્વર પ્રિયા સાથે રટે,
દોડે ધીમે ઝરણો ઝીંબું મીંડું ગાન અમઝમ ઊચરે. ૯
પવનલહેરે તરૂવરે તરૂવાસીનાં પિછ ઉડતાં,
ગિરિગંઢરે ઘુલ્લકાર કરતી સર્વને પ્રતિશબ્દમાં;

ધોધ ધધડે ડુંગરથી આ તિમિર ઝીણુથી ટાડું છે,
 તેમાં પ્રિયા બે'ની વિલાસિ નિહાળતાં અટક્યાં હશે । ૧૦
 રે બેહેન ચૌવનશ્રિ ! હે કાન્તે ! અરે, કાન્તા ! તું' પણ આજ
 આમ કેમ અવળી થઇ બેઠી ? બેહેન ચૌવનશ્રિ ! તને 'મારા
 ઉપર ખોટું લાગ્યું' હશે પણ તું' મારી અભાગી વાત સાં-
 ભળીશ ત્યારે મારો વાંક નહિ કાઢે. આવી જાતનો વિહાર
 કેવો ! આવો ટોળ પણ સારો નહિ । રે પ્રિયે પ્રાણુધાર !
 રે સહોદર ભગિનિ ! કેમ પ્રતિઉત્તર નથી દેતાં ?

વસંતતિલકા.

ઉઠે વિતર્ક અવળા અવળા વિચારે,
 મુઝાય છે હૃદય ને જીવ જાય મારો;
 હાસી મુકે રમત આ ફૂર કેવો માંડી ?
 કાન્તે ! ન બોલતો તું'એ નવ રીસ છાંડી । । ૧૧
 હા કાન્તે ! અરેખાત તું' રીસાઇજ રહી છે. અરે બુંડી
 આવી તે રીસ ઘટે ? તું' રીસાઇને પણ મારાથી આટલીવાર
 વિખુટી રહી શકે છે તેથી મને નવાઈ લાગે છે. તું' રીસાતી
 તોયે તારાથી રહેવાતું નહિ, અને તારો અંતર્પ્રેમ છલકાતો.

શિશ્નરિણી.

રિસાતી તું' ત્યારે વહતો નહિ વાણી મુખથકી,
 ન લેતી દાળીને પ્રણિપત કરું હું' નમો નમો;
 રમે જાંચાં નીચાં પ્રીતિભર છુપાં તોય નયનો,
 ખતાવી તે ઠારે શિતલ મૃદુ પ્રેમાર્ણવ મોઠા. ૧૨
 હવે તો તે નયન પણ નજરે નથી પડતાં એટલે શી દશા
 થશે । । પ્રિયે કાન્તે ! તારા મનમાં સંશય છે કે હું' સુર-
 સેન હોઇશ કે નહિ હોજી ? ના ના તેતો નજ હોય. એ-
 કવાર મારો દાસત્વનો અવાજ સાંભળ્યા પછી પણ તું' તેના
 વિષે ભ્રમિત નજ થાય. અથવા,

શિલ્પિની.

પ્રિયે । તે' રીસાવી કુસુમસજ્જથી હાથ કસિયા,
મિષે બોલી, હાવાં નહિ નહોં શકો રંગરસિયા;
પછી મેં પે'રાવી ભુજની ઝટ બેલી તુજ દોલે,
છુટી જાવા દોડી સજ તુટી રમ્યો રંગ અતિશે. ૧૩
તેનો તેજ તારો દાસ હું છું; માટે સર્વ શંકાનો ત્યાગ
કરી પ્રતિઉત્તર આપ.

અનુદુષ્.

આવીને ફરીથી તેવું, અંગને ભેટ તું, સખિ !
તારાવિના વિયોગે છે પ્રેમમાં બળતું દુષ્પી. ૧૪

અરે,

ઉપજ્ઞાતિ.

સંયોગમાં પ્રેમ સહારમાડે, મીઠા નવા રોજ રસોજમાડે,
વિયોગમાં તેજ વિશેષ માંડે અભિ ઉપાધિ, અતિશે વિતાડે. ૧૫

માટે તારા દાસઉપર દયા લાવી એક વાર તો પ્રતિઉ-
ત્તર આપ. અરે કાન્તે ! કાન્તે ! (માથુ કુટતો) મારું કર્મ
છેકજ કુટી ગયું ? આટલું પણ ઠરવાતું કામ હતું તે પણ
ઉઠી ગયું; અરે પ્રિયે ! તારા મૃદુઅંગને શું થયું હશે ?
નહિ તો આટ આટલું થતાંએ તું ન બોલે એ સંભવતું નથી.
અરે વનદેવતાઓ !

માલિની.

રસિક મંદન અંગે અંગથું જાય વારી,
નયન પ્રીતિ ઝરતાં બાળ દે સર્વ ઠારી;
ધોંધોધોંધો મૃદુ ચાલે પાય તછોડતી રે,
નવ દોંડો શું પ્રિયા તે વિશ્વને મોડતી રે? ૧૬

(જરાક થોભીને)

અહો કેાઈ પણ પ્રતિઉત્તર આપતું નથી !! પ્રિયા કાન્તા
આજ ગહનમાં આવેલી હતી તથાપિ આ તરૂવરાદિ વનવા-

સીઓને એનાવિષે કાંઈજ ખબર નહિ હોય ? અરે હૃદયધાર !
તારું શું થયું હશે !   ઉપજાતિ.

તારું મૃણાલી સરખું કૃશાંગ, તેનો કર્યો ઘાતકોએ શું ભંગ ?
હયા ન આવી હોલમાં શું તેને ? કાન્તિતણા સાર વિખેરી કેતાં. ૧૭
અથવા,   અનુદુષ્.

હોમાઈ તું ગઇ તુતી, અરિઅશિનોં આળમાં ?

કે ચઢી અવળી વાટે આંધળી પ્રીતિકાળમાં ?   ૧૮

પણ જો તું આ માર્ગે ગઇ હોય તો તારાં પગલાં સરખાં
પણ ન પડ્યાં હોય ? (સૂક્ષ્મદ્રષ્ટે નિરૂપણ કરતો અને ડોક ધુ-
ણાવતો) ચરણસુદ્રા. પણ જણાતી નથી ત્યારે શું શત્રુઓજ
એને હરિ ગયા હશે ! (વિચારતો) રે ભૂધર !

હરિણી.

કંઠણુ દિલ હું બાણું તારું કદાપિ ન ઓગળે,
તદપિ વિનવું કાં કે દૃષ્ટિ પડે તુજ વેગળે;
વળી, ચકિત દિલતું ભીતિ પામી ચિરાઈ જતા સ્વરે,
રૂઢન સુણીને તારું ચિત્તે ચિરાઈ ગયું હશે.   ૧૯
તેથી રે ગિરિરાજ મને પ્રિયાની કાંઈપણ પ્રવૃત્તિ આપો,
(જરા થોડયા પછી) અરેરે એ તો કાંઈ બોલતો નથી. (અટ-
કી જઇને) અહો આ જલાશયને કીનારે ચક્રવાક પોતાની પ્રિયા
સાથે શા આનંદમાં વિલાસે છે ! લાવ એને વિનવી કરું.

શાર્દૂલચિકીડિત.

દેખી સૂર્ય નમી જતો નભવિષે સંધ્યા સર્મે આથમી,
પાડી ખેદિત ચિસ રાત્રિ રડવી હોશે પ્રિયા આપડી;
તેવી શત્રુ નિહાળી ચિસ દઇને ધણું ઢળીને પડી,
દીડી, બણી. સુણી, પ્રિયા નથી શું તે હે પ્રેમશિરોમણિ ! ૨૦

અરે એ પણ મારો શબ્દ સાંભળી ઉડી ગયો. રીપુ તો
અહીં ઠયાંથી આન્યા હોય ? એ શંકા તો ખોટીજ છે. રે
કાન્તે ! તારાથી રસ્તો કેમ કપાતો હશે ?

દ્રુતવિલંબિત.

ચક્રિત થાકો જઈ જનતી હશે, સરવ અંગ દીલાં પડતાં હશે,
મુખથી સ્વેદ લઈ લઈને કરે, કરથી કોણ તને તહિં ટેકવે ? ૨૦

આટલી બધી મારી વ્યથાની સાક્ષી થવાને તું શીદ સંતાઈ
રહી છે. હવે તો, **હરિગીત.**

આવી પછાડીથી આંખ દાખી ઉછંગમાં તું સુવાડી લે,
કે હૃદય સરસો ચોંપીને મુજ પ્રેમતરસ છોંપાવો દે;
કે નયન નયને દોરપ્રાપ્તિ રચિ મહનનૃત્ય નચાવા દે,
કયાં ગઈ બધી તુજ સરલતા મૃદુતા ? થઈ આડી હવે. ૨૧

વળી,

દ્રુતવિલંબિત.

લગરિયે નિજ દુઃખ ન લેખતી, મુજ મનઃસુખ તું અનુવર્તતી,
તન અને મનમાં દુખી દેખીને પણ હયા ધરતી કયમ ના પ્રિયે ! ૨૨
(એકદમ ઝીણી નજરે જોઈને) અરે ! મારી દૃષ્ટિમર્યાદાને
એ શું ઓળંગી ગયું ?

હરિગીત.

શું થનન થનગન નાચતી પ્રીતિ પ્રેમરસિલી વહી ગઈ,
નયનદ્વારા ચિત્તમાં ખચ ખટક ખટકો કરી ગઈ;
વળી ચિત્તને કરી મૃત્ત નિજ પુઠે પ્રમત્ત હરી ગઈ,
નિજ પ્રેમ મૃદુ શુભ કાન્તિમય છળો અંગઅંગ જડી ગઈ. ૨૩

તેથી લાવ એને હવે હાથ આવેલી શીઠને જવા દેજો (દોડે
છે) (અટકીને) અહો આ ભવ્ય સરોવરના સુંદર પ્રદેશમાં એ
આવીને સંતાઈ ગઈ લાગે છે. (તપાસતો) આ પેલું હરણ
મારી આંખ હાંકતું હાંકતું પાણી પીવા આનંદુલ્ય તે તો મેં નહિ
હીકું હોય ? ના ના. મારી કાન્તા કાન્તાજ મને છેતરી ગઈ.
લાવ એ કુરંગીને પુછું. તને પ્રિયા કાન્તા સાથે કંઈ પરિચય છે?—

વસંતતિલકા.

તારા સમાન કૃશઅંગો કુરંગનેત્રી,
ચાલે ભૂમિ જયમ ડરે ત્યમ સૂક્ષ્મગામી;

ચુએ પ્રીતિરસ મૃદુશૌલ અંગ અંગે,

બેઠી રમી નર્થો કુરંગી શું તે ઉછંગે ? ૨૪

(હરણી ઢોડી ભય છે) પ્રિયાના કામળ કરનો સ્પર્શ એને થયો જણાતો નથી. મારી પ્રાર્થના સાંભળતાંજ નાશી ગઈ. આજ તે સરોવર જ્યાંથી પ્રિયાની ઉપલબ્ધિનો સંભવ છુટ્યો. અરે બેની, અરે કાન્તા ક્યાં હશે. (નિસાસો મુકે છે.) પ્રિયે!
હરિગીત.

પ્રીતિરસભર્યું તુજ અંગ અંગ શું જળ રસેરહું ઓગળી,

કે કઠણ હૌલથી થઇ જઇ જડ શૈલમાં જડતા ભળી;

કે ખાક થઇ મહનામિએ તટ રેતમાં તું ગઇ મળી,

કે પવનમાં થઇ પવનને આકાશ ભણી શું તું વળી. ૨૫

પ્રાણાધાર ! તારું શું થયું હશે ? પ્રતિઉત્તર આપ. આ ત-
ટની રજ રૂપ તું થઇ હોય તો આ રજને મારા અંગોઅંગે લ-
લાડું તેથી ભેઠએ શાન્તિ વળે છે ? (તેમ કરે છે) ધૂળ તે વળી શી
શાન્તિ આપે. ત્યારે હવે કેમ કેરું. પવન તો ઘણોય મને ભેટે
છે પરંતુ તેનાથીએ શાન્તિ થતી નથી. પ્રિયાના મૃદુ કરના
શીતળ સ્પર્શ જે શાંતિનું અમૃત વરસે તેના જેવી શાંતિ
ખીબ કશાથી થનાર નહિજ, અહો!

અનુષ્ટુપ્.

પ્રિયા કેરી મુદ્દ અક્ષી, બોલાવે પ્રતિવીચિથી;

ધન્ય ધન્ય મળ્યો હાવાં, ભેટું લે મન મુકીને. ૨૬

(સરોવરના જળમાં પડે છે ને નહાય છે) આ કમલનાં ફુલ
કેવાં રળીયામણાં દીસે છે ! લાવ એકાદ ભાગી લાવું. પણ

અનુષ્ટુપ્.

જેને ગળે સુહાશે એ હાર તે દુર્લભા બની;

લાવીને શું કરું એને, બ્યથા વાઘે સ્વચિત્તની. ૨૭

લાવ હવે બહાર નીકળું. (કીનારા તરફ જાય છે) અરે
મારે પગે આ શું વીટાયું. શું પ્રિયા કાન્તા જલમાં સંતાઇ

રહીને મને આમ વિનોદ કરાવા ધારે છે. લાવ જરા આગળ ચાલુ. અરે પુષ્પની પેઠે મારી પાછળ આવે છે. આવ પ્રિયે ! તને હું કાઢનાર નથી. હું પણ તારી સાથે રીસાયો છું. મેં આટ આટલું કર્યું પણ તું બોલી નહિ ! રે હડીલી !

ઈંદ્રવજ્રા.

આવી મને અંગશું લીડી લેજ, આવી પ્રીતિહાંયસુધા તું પાજિં ;
તીણી દશે રોષ ઉખાડીનાંખું, તો પ્રાણ પ્યારી ! ચટહું મનાજિં. ૨૮

અહો ! અધાપિએ બોલતી નથી એવી તારામાં અઘડાઈ ક્યાંથી આવી ગઈ ! લાવ ત્યારે હુંજ તને બહાર કાઢીને આલિંગન દેજિં. (નિએ નમી હાથમાં ઉપાડી લેઈ તદઉપર આવે છે) (નીહાળીને જોતો) આશ્ચર્ય ! મૃણાલદંડ ભાગીજવાથી કરમાઈ ગયેલું કમલ નમી ગયેલું હોય એમ તારૂં અળું તો ભાગી ગયું છે ! તારૂં સુરસવદન તારા કેશથી આચ્છાદિત છે તેને જરા ઉઘાડીને મારા કુટી ગયેલા નશીબને છેલું આલિંગન ચુંબન દજિં. (કેશ ખસેડતાં) અહો વિપરીતતા !

અનુષ્ટુપ.

આશા સર્વ તણું બિંદુ, હૃદયસ્તંભ રૂપિણી;
દેખું સત્ય, પડવો સ્વપ્ને, અથવા દૃષ્ટિ છે ભ્રમી ! ર૯
ભગિની ચૈવનશ્રી ! હવે સર્વ સમબળયું. કાન્તે ! કાન્તે !
(હૃદય કુટતો) મનેજ દુષ્ટ દેવે સર્વ કુટુંબના નાશનો સાક્ષી થવા ઇલાડયો ! આ સરોવરમાં હું પણ હવે પ્રાણત્યાગ કરૂં. (ઉભો થાય છે) આંખે હાથ દેતો.

કુહો.

તિમિર અઢયું ચોપાસથી, મધ્ય કુખ્યું મુજ ગાત્ર;
હૃદય બધું ચાકે અઢયું, સ્તબ્ધ સ્તબ્ધ સૌ ગાત્ર. ૩૦

(મૂર્છા આવી ભૂમિપર પડે છે.)

॥ इति तृतीयोऽङ्कः समाप्तः ॥

ચતુર્થોઽઙ્કઃ

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—પાટણમાં કાન્તાને રાખેલી છે તે ઘરનો છેલ્લો માળ,

વેગુદ્ધ થયેલાં કાન્તા તથા તરલા અને કરણ.

કરણ—(તરલાને કપાળે હાથ મુકી) પ્રિયે કાન્તે ! ઉઠ. તારી મધુરી આંખ કેમ મીચાઈ રહી છે! (તરલા જરા હાલે છે) અહો! મારા શબ્દોમાંજ મોહિની જણાય છે! તારા અંતરમાં મારા પ્રતિ પ્રેમ પ્રથમથીજ રોપાયેલા જણાય છે નહિ તો મારા શબ્દો સાંભળી તું હાલે શાની ? ખરેખાત પ્રિયે! આપણે પ્રીતિના તારથી સંધાયલાં છીએ. ત્યારે તને ઉઠાડવાનો આ એક બીજો પ્રયત્ન કરું.

(તરલાને ચુંબન કરે છે) (તરલા ઝબકી ઉઠે છે.)

તરલા—(ચોતરફ જોતી) બા સાહેબ! ચાલો, નાસો. એ દુષ્ટ આંખો!

(નાસવા જાય છે) (કરણ પોતાની બાથમાં પકડી લે છે.)

કરણ—મધુરી પ્રિયા! તું કયાં નાસે છે? તું નિર્ભય સ્થળમાંજ છે.

તરલા—(તરછોડતી) રે દુષ્ટ! તું કોણ છે? હું કયાં આવી છું?

માતા યૌવનશ્રી અને કાન્તા કયાં છે ?

કરણ—(મુકી દેતો) ત્યારે તું કોણ છે ?

તરલા—એ મારાં માળાપની દાસી તરલા.

કરણ—(મનમાં) અહો શી આ દાસીની કાન્તિ! એને એ સમજવું તો મારું કાંઈક વળે ખરું. ચાકરલોકો નીચા સ્વભાવનાજ હોય છે ને હું જો આને દ્રવ્ય વગેરેની લાલચ બતાવું તો એ ખસુસ મારે વશ થાય ખરી. (ભહેર) અરે તરલા! તું ડરે છે શા માટે ? તું અત્રે નિર્ભય છે ને આ મંદીર મહેલની ધણી છે.

તરલા—તમે કોણ છો ? બા સાહેબ કયાં છે ?

કરણ—તારા ચરણનો દાસ હું કરણ છું.

(પગે પડવા જાય છે) (તરલા અટકાવે છે.)

તરલા—(કાંપતી) તમારા હાથમાં હું ક્યાંથી આવી ?

કરણ—તારાં બા સાહેબ તથા કાન્તા સર્વે અત્રે કુશલ છે. તેમને કોઈ પ્રકારની બીતિ નથી. પણ તેમને મળતા પે-
હેલાં મારે તને અભિવંદન કરવું ઘટે છે.

તરલા—તમારી બોલી કાંઈક ઓર તરેહની સમજાય છે.

કરણ—(તરલાને ગળે હાથ મુકતો) તારા આ કોમળ હૃ-
દયને ગમે તેવી લાગે તોય શું ? એમ પણ હું તારો સે-
વક થઈ શકું તો પછી બાકી નથી.

તરલા—તમે આજ જયશેખર રાજના રાજ્યમાં આવી વસ્યા
છો અને વળી તેમની દાસીઓ ભેડે આવા ટોળ કરો છે તે
છાજે નહિ.

કરણ—જયશેખર તો તેમને રસ્તે ગયા. તારે હવે તારૂં
સંભાળવાનું છે. તું આજે જો મારૂં કેહેલું માનીશ તો તને
મારી પટ્ટરાણી બનાવીને રાખીશ.

તરલા—ને ન માનું તો.

કરણ—તો તારે એમ ન સમજવું કે મારી આટલી વાત જા-
ણીને તું છુટી શકે..

તરલા—(મનમાં) હું આ વિકટ સંકટમાં પડી. બા સાહેબ
ક્યાં હશે તે વાતની પણ કાંઈ ખબર મળતી નથી ને આ
તો ઉલટું ત્રીભું નીકળ્યું.

કરણ—કેમ તરલા શા વિચારમાં છે ?

(વસંતતિલકા.)

એ નાથની ભર્મો પુઠે સુખ તેં ફીકું શું !

કાંઠા જમી વનતણા ધૂળમાં રમી તું ;

છાજે ખરે તુજ સમા મૃદુ અંગને તો,

આ મહેલ, મંદિર, ઉછંગ સુરંગ દેતો.

૧

તરલા—(અભરાતી) મને મહારાજા સમજણ નથી પડતી કે શું
કરવું. મારૂં મન સુઝાઈ ગયું છે (બીજી તરફ જોતી) અહો આ

કેણ ? (નિહાળતી) આ તો બા સાહેબ કાન્તા ! શું એ-
મની પણ મારા જેવીજ અવસ્થા થશે ! રે દેવ !

અનુદુષ્.

ક્ષત્રીબંધ તણા બેલી ! વ્રતના પ્રતિપાલ હે !

વ્રત સાચવવા કેડું હૃદયે ધૈર્ય દે હરે ! ૨

કરણ—અહો ઠીક બતાવ્યું ! એજ કાન્તા કે ? ત્યારે લાવ
એનેજ જગાડું. (ચુંબન કરવા ધસે છે.)

તરલા—અરે પાપી ! એ સુતી સિંહણને શીદ જગાડે છે.
એને જગાડીશ તો તરતજ એ તને એના શાપરૂપી પં-
નમાં સપડાવી લેશે.

કરણ—(તરવારપર હાથ મુકતો) તારા હોઠને બંધ કર-
વાની આ મોહોર દીઠી છે ?

તરલા—મારાહોઠબંધકરતા પેહેલાં તે મારેગળેશે નથીલપટતી !

કરણ—(મનમાં) અરે આ ક્ષત્રાણીની દાસીમાં આટલું પાણી
છે તો એનામાં તો શુંએ હશે. વાસ્તે જવા દે. (હસતો)
અરે એમ તે સંભવે !

વસંતતિલકા.

જે ડોકશું કુસુમવજ્ર કુસુમ ચૂકે,

જે મુજ ભવિત તણા દૃઢ થંભ દીસે;

તે ઠામ કેમ ચઢશે અસિ પત્ર ધાર,

જો આમ હાથ ઘટશે મુજ તેહ ઠાર. ૩

(તરલાને ગળે બેટ છે.)

તરલા—(મનમાં) જો આને હું મારી પક્ષમાં નહિ લેજી
તો મારે ઉગરવા વારો નથી. (જરા ભરછોડતી) બાઓ
બાઓ તમારામાં શું. કેકાણું છે ?

કરણ—એમ કેમ ?

તરલા—એક તરફ કાન્તાને દેખીને ગાંડા બનો છો, ને પ-
ળી મને લલચાવો છો એ કેમ સંભવે ?

કરણ—મારે બીજીનું હવે શું કામ છે ? એ તો માત્ર તારી દહતા બેવા સાડું તારા પ્રેમની કસોટી કાઢી બેઇ. ને તે પછી કેવી સુખિત કરી ! ! મને ડરાવા સાડું શાપ આપની ઠીક ગય ઠોકી દીધી.

તરલા—નાનું એ ગય નથીજ.

કરણ—ત્યારે શું સત્ય છે ? હમણાંજ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવું પછી તને વળી જોડું લાગે માટે જવા દઉં છું.

તરલા—એવી વાત પડતી સુકો.

કરણ—પ્રિયે ! તું તો ત્યારે મારા હૃદયની પટ્ટરાણી થઇજ. પછી એક મારો મનોરથ છે તે તું પરિપૂર્ણ કરે તો થાય.

તરલા—(મનમાં) અરે મેં આ શું કર્યું. આના આંગળ શી વાત કરી. હું સુદ્ધિમાં છું કે કેમ ? પછી ખેર, થઇ, ન બનાર થનાર નથી. આવો સારો પ્રસંગ મુકીને મુવેલા જ્યોત્ષ્ણની રાણી પછવાડે ભગ્યામાં હવે શું ફલ છે ? પેલા દેહે છે તેમ લક્ષ્મી ચાલો કરવા આવે ત્યારે મોં ધોવા શીદ જઇએ.. (બહાર) પ્રાણનાથ ! અમે તો રાજ્ય-ગાદીનાં સેવક. આપના ચરણની પછી રજ. અને તેને તમે આટલો સત્કાર કર્યો, એથી બહુ ઉપકૃત છું.

કરણ—પ્રિયે ! . અનુદુષ્.

તારા સમું ભર્યું તે જે, પાણીવાળું સુરતન તે;

માથે બાંધ્યું ઘટે સાડું, ચરણે નવ શોભયો. ૪

તરલા—મહારાજ ! પછી તમ સરખાં શુભ આદીનો મારે પ્રસંગ શા સહભાગ્યે થયો ?

કરણ—તમારા સૂરસેનના મિત્ર હરદાસ જે અત્યારે અમાં-શ મિત્ર મંડળમાં છે તેમની પાસેથી સર્વ વૃત્તાંત મેં જાણ્યો. તારા રૂપની પ્રશંસા સાંભળી તુંજ મારી પટ્ટરાણી થાય તો સાડું એવો મારો નિર્ણય થયો.

તરલા—(ધૂજતી) શું હરદાસ આપના મિત્ર છે ?

કરણ--(ઉછંગે લેતો.) રે હરણી હરે છે કેમ ?

તરલા--(રડતી)મારી શરમનો એ સાક્ષી થશે! મને મહેલ્યાંથી શારી નાંખશે. મહારાજ! માફ ગળું તમારી તરવારથી વાઢી નાંખો, મારી આંખો ખોતરી કાઢો પણ મને એ શરમમાંથી બચાવો.

કરણ--(હૃદયે ચોંપતો) તેની કોઈ તરેહની ફીકર નથી. હરદાસ મહાનીચ સ્વભાવનો છે 'માટે એને ખસતો કરવાની યુક્તિ કાલેજ અમલમાં આવનાર છે.

તરલા--(જાગૃત થતી) એ બોલ તો મારા હૃદયમાં અમૃત રેડે છે. પણ હજી ખીજી અડચણ છે. આ કાન્તાતું કેમ થશે ?

કરણ--તેજ હું તને કહેવા જતો હતો. પણ વાહ ! શી તારી તીવ્ર વિચક્ષણતા ! તેજ તે વાત સંભારી.

તરલા--હા મહારાજ ! તમે કાંઈક તમારા મનોરથની વાત કરતા હતા ખરા.

કરણ--તે મનોરથ મેં તારી અડચણો આગળથી સમજી જઈ નેજ તારા સુખને અર્થે આદરેલો છે.

તરલા--તે શો ?

કરણ--એ કાન્તાને પણ એકાદ વાર ટીકો કર્યો એટલે પછી શું જીંચું જોનાર છે. શરમનો છુરકો એના પર પણ ઢંકાયલોજ રહેશે.

તરલા--પણ તે સાધ્ય નથી.

કરણ--તું એની હૃદય જાણનાર મિત્ર થઈને હરે છે શું ? સમજાવી લાવવા યુક્તિ નથી જડતી ?

તરલા--એ સમજાવી કંઠણ છે. એ કાર્યમાંથી શો પરિણામ થાય તે હું કહી ન શકું. પણ પ્રયત્ન કરીશ.

કરણ--ઠીક છે.

તરલા--પણ આપણે આમ ગુસ્સા પ્રીતિ રહે તે ઠીક નહિ.

કરણ--હું સમજીશો. પણ કાંકણ દોરાથી એકવત્ થયલાં હૃદયની ગાંઠ શું વધારે સજ્જડ થનારી છે ?

તરલા--લોકમાં તો તેમ ખરું !

કરણ—ત્યારે તારે એમ ન સમજવું કે હું કોઈ રીતે ડરું છું.

તરલા—પણ તે કાન્તા અને હરદાસનું નક્કી થયા પછી.

કરણ—હા તેમજ. વાહ ! મારું ધન્યભાગ્ય !

(વિસંતાતિલકા.)

આજે ફળયું કુચું મનોરથક્રમ મારું,

સંપૂર્ણ આજ જય-યજ્ઞ થયો હું માનું;

આજે કૃતાર્થ મકરધ્વજ સઘ યાશે,

કે રત્ન આ જડયું ગુણગૃહિતાની કંઠે.

૫

પ્રિયે તરલે ! રખે તું હવે તરલતા રાખતી.

તરલા—નામ માત્ર પણ નહિ રાખું. આજથી હું તરલા નહિ

કેહેવાઈ, પણ રમા નામથીજ ઓળખાઈશ.

કરણ—યોગ્ય છે. રમાની દાસી થવા કાન્તા ત્યારેજ યોગ્ય થશે.

તરલા—સ્વામિનાથ ! આ પ્રસંગ હવે લંબાવવામાં ફલ નથી.

હું તો મારા સદ્ભાગ્યના વિચારમાં કાન્તાની વાત વિસરી

ગઈ હતી પણ તમે ઠીક સ્મૃતિ કરાવી.

કરણ—મને પણ લાગે છે કે હવે મારે તને કાન્તા સાથે

સમબ્રુત કરવા એકલીજ મુકવી બેઠાં.

તરલા—એમ રૂચી.

કરણ—(તરલાને ગળે લેટી) પ્રિયે ! સત્વર શુભ અભિનંદન મોકલજે.

તરલા—આપના પ્રતાપે સર્વ સુલભ થશે.

કરણ—હું ક્યારે પાછો આવું ત્યારે ?

તરલા—મારાથી જે થશે તે હું એકાદ બે દિવસમાં કરીશ,

પછી તમને જણાવું ત્યારેજ પધારજો.

કરણ—ઠીક. પરંતુ તને મળ્યાવિના તો એક ક્ષણ પણ વર્ષ

સમાન છે. વાસ્તે તું મને વારંવાર મળતી રહેજે.

તરલા—એમાં શો સંદેહ છે. એ તે વળી કેહેવું પડતું હશે ?

તમારાવિના મારાથી કેમ રહેવાય ?

કરણ—ઠીક ત્યારે જાણી છું (જાય છે.)

તરલા—અહા વિધાતાનો શો અમત્કાર ! આવા જયજનક આર-
ભમાંથી પણ સુખદાયક પરિણામ થયો !! નહિતો જેતું મસ્તક
તરવારથી છેદવા યોગ્ય તેને આમ એકાએક રાજ્યકર્તાના
હૃદયમાં સ્થાન ક્યાંથી મળે ? યૌવનશ્રી ક્યાં હશે તેની મારે હવે
ગરજ નથી. એ વાત ન જાણીજ સારી છે. આ કાન્તા એક
અહીં આવી પડી છે, તેને તો હું હરેક પ્રકારે પણ મારા પ-
તિતપણીની સાક્ષી નહિજ થવા દેજી. આવા સાંકડા પ્રસંગમાં
મેં શું જોડું કર્યું છે ? (છાતી પર હાથ મુકતી) રે હૃદય !
શીઠ કાંપે છે ? સ્વસ્થ થા. તે કંઈ અધર્મ નથી કર્યો. તું
કાંઈ અમુક પુરૂષ કે સ્ત્રી વશ ન હતું. તારે તો જ્યાં રોટલી
મળે ત્યાં નિવાસ કરવાનો છે, માટે દુઃખ થા.

કાન્તા—(જિંઘતી) રે સ્વામીનાથ ! ધાઓ !

તરલા—(અમકીને) અરે ! મારા શબ્દો સાંભળીને તો નહિ !
(પાસે જાય છે) (નિહાળીને) નાના પોતે તો બર જિંઘમાં છે.
લાવ હવે જાગૃત કરૂં. આ સાહેબ ! કાન્તા ! (કાનમાં ખોલે છે.)

કાન્તા—(અમકીને) અહો તરલા ! પેલા દુષ્ટ ક્યાં છે ? માફ
રક્ષણ કર. માતા યૌવનશ્રી ક્યાં છે ?

તરલા—સ્વસ્થ થાઓ માતા. સર્વ સુકર છે.

કાન્તા—માફ ચિત્ત અસ્તવ્યસ્ત બ્રમિત છે. ચથાર્થ વૃત્તાંત
કહી જા. આ મહાલય કેવું છે ? સરોવર ક્યાં ગયું ?
વનમાંથી આપણે ક્યાં આવ્યાં ? સ્વામિનાથ પુનરપિ પાછા
વળી આપણને ઘેર લાવ્યા ?

તરલા—તમને સરોવર આગળનો અકસ્માત તો ચાહ હશેજ.

કાન્તા—હાં હાં હાં. ત્યાંથીજ હું અહીં જાગી. અરે ત્યારે આ એ
દુષ્ટ કરણનો અવાસ !! (ફરી ઢળી પડે છે) (તરલા ઝાલી લેધ
જળ છાંટે છે) (શુદ્ધિમાં આવી) તરલા ! શું થયું ?

તરલા—આમ છેક ધૈર્ય તમે નહિ. હવેજ તમારે તમારું ક્ષત્રિયત્વ બતાવવું છે.

કાન્તા—(આવેશમાં) ક્ષત્રિજાતને ઘટે તેથી વિરૂદ્ધ કિંચિત્ માત્ર પણ હું કરનાર નથી.

તરલા—સત્ય છે. પણ રાજા કરણ આપણને દેહદંડ દેનાર છે એમ સાંભળ્યું છે.

કાન્તા—એના જેવું શું રૂડું ? પણ હું ક્ષત્રાણી ખરી ત્યારેજ ગણાજી કે એમની એમ બકરીની પેઠે ન મરું. જોજી વાડું મને કોણ લેઇ જાય છે ?

તરલા—પણ તમે એકલાં, ને હું પણ, શું કરી શકશો ? આવા પ્રસંગે યુક્તિ કરવી સારી છે.

કાન્તા—અમે કાંઈ યુક્તિ કુક્તિ સમજતાં નથી; યુક્તિશાનીવળી !

તરલા—એ કરણને કોઈ રીતે શરણુ થઈ પછી આપણું કાર્યસાધવું.

કાન્તા—વિષયી કરણની હોલતથી અથવા તેના સહલાગ્યથી કે રૂપથી તું ઠગાઈ જણાય છે. મારાઉપર તેમાંનું એકે તો શું પણ તેથી કશું ઘણું બીજાં સાધનો એ અસર કરી શકનાર નથી.

તરલા—માતાજી ! તમે ભુલો છો. મેં તો માત્ર એક રસ્તો સૂચવ્યો. તેમાં તમે કોઈ શીઠ ભરાઓ છો.

કાન્તા—(આવેશમાં.)

શિશ્નરિણી.

કુદરે જે ભાળે, દહન કરું તેનું મતબજે,

દહમેમાર્ગે તે, પ્રકટ થઈ પાછો નવ વળે;

કરે તે પાણીનું, દહન વર્જી તેના કુલતણું;

લઘુ, વનિહિ કેરો કણ પણ, દહે કાનન અધું. ૬

તરલા—સત્ય છે માણ. કુલદેવીના પ્રતાપથી મતનો કદાપિ ભંગ થનારજ નથી.

કાન્તા—અરે એટલે સુધી કે આ દેહશંગ પછી પણ નહિ.

તરલા—ત્યારે શું તમે કરણની સામાં થશો ?

કાન્તા—તારા શબ્દો સમજતા નથી.

તરલા—કરણ જેવા પુરૂષ સાથે બાથ ભીડવામાં તમને સહાય કેણુ થશે ?

કાન્તા—તરલા ! આ સત્યબળે સંધાયલાં મોતીનો હાર મારા હૃદયમાં સર્વ પ્રકારનું શૌર્ય આપવા સમર્થ છે.

તરલા—તો પણ આ પ્રસંગ એવી ઉદ્વેગતાઈને નથી. ખમા કરજો બા સાહેબ મારે આટલું બેસવું પડે છે.

કાન્તા—ફીકર નહિ તરલા. હિતાર્થીનાં વચન કોઈ વાર કંદુ પણ મિષ્ટ ફલદાયી હોય છે. વાસ્તે તું અમારા કુલનો યશ ચાહીને જે કેહેશે તે ખોટું હશેજ નહિ.

તરલા—(મનમાં) ઠીક છે. સીધે રસ્તે વાત પડી ખરી. બળી માફ કેહેલું એ નહિ માને તોયે ફીકર નથી કેમકે પેલા હારની કુંચી તો અઘાપિ હું વિસરીજ ગઈ હતી. (બહેર) માલુ આપની બહુ ઉપકૃત છું. માતા યૌવનશ્રી કયાં હશે તેની આપણને ખબર નથી. આપણે કયાં છીએ ને કેવા સંકટમાં, તેની પણ આપણને કંદપના સરખીએ નથી. તો તેવે પ્રસંગે બાલભાવ આચરવો યોગ્ય નથી.

કાન્તા—એ વાત ખરી. પણ જો તારા મનનો વૃદ્ધભાવ આચર્યાથીએ માતા યૌવનશ્રી કયાં છે તે જણાતું હોય તો તેમ કરીએ. સંભવે છે કે આપણને એ દુષ્ટ કરણ અહીં કાંઈ મલિન વિચારથી હરિ લાગ્યો છે, ને માતા યૌવનશ્રી તો વનમાંજ રહ્યાં છે. તે ત્યાં ઝુરતાં હશે ને આપણુ અહીંયાં ઝુરીએ છીએ. વાસ્તે ઝટ લઈ તરલા તારા મનની વૃત્તિ ખુલી કર.

તરલા—માલુ મને ખમા કરો તો કહું.

કાન્તા—હિતાર્થીને ક્ષમા માગવાની જરૂર નથી. જે હિતમાંજ રાહ છે તે કંદુ પણ વચન, પરિણામ નિરપેક્ષ કલા વિના કેહેશે

નહિ. પણ આ પ્રસંગમાં મારી સર્વ કલ્પનાના બળથી હું વિચારું છું તોપણ એવો મને એકે માર્ગ નથી જડતો કે જે તરફ જવાનો ઉપદેશ તારા તરફથી કટુ વચને નીકળે. તરલા—એમ છે ત્યારે કાંઈ પ્રીકર નહિ. હું નિઃશંક કહું છું. મારી મતિ એવી છે જે કરણરાજ જેવા વિષયીને છેતરતાં વાર નહિ લાગે. (મનમાં). કરણ એકવાર એની પાસે આવે તો પછી એ શુદ્ધ રહેનાર નથી. (જાહેર) માટે એને બાહ્યપ્રેમ બતાવીને પણ છેતરવો ને આપણા હિતુ સાધવો.

કાન્તા—(કોઠથી) તારી નીચ જીભને બંધ કર. તને તારા જેવીજ બુદ્ધિ સુઝી. ક્ષત્રિજાઈ કોઈ પ્રસંગે પણ એવા સંબંધમાં પર પુરૂષ શું કેમ આવી શકે ? અગ્નિને ધૂતનો સંયોગ થતાં તારા જેવાં નિર્માલ્ય વરખડાંને પ્રદીપ્ત થવલો અગ્નિ પ્રજાળી નાંખે. પણ જા, મારા શાપમાંથી બચવાનો એકજ માર્ગ કે મને તારૂં મોં સરખું પણ ન બતાવીશ. તારી સર્વ વાર્તા હું સમજી ગઈ છું. તું કરણના તરફથી મને લલચાવવા આવી છે પણ તારા નીચ પતિને કહે કે એ ક્ષત્રાણી તારા જેવા પતંગને તો કયાંએ મસળી નાંખશે.

તરલા—માણ !

કાન્તા—બસ. એકદમ તારૂં પતિત મોં અહીંથી સંતાડ. અબ ધડી મને મારા ઇષ્ટદેવ શ્રી મહાદેવ અને મત પ્રતિપાળ પ્રિય પતિની સલાહ લેવાને એકલી થવા દે. નીકળ, નહિ તો તારો નાશ પણ માત્રમાં કરીશ.

તરલા—(મનમાં) ઠીક છે. અત્યારે તો ચાલો; પણ હવે જોઈ એનું મત કેવું ચાલે છે તે. કાંટોજ કાઢી નાંખું એ વચમાંથી. કરણને જઈને વાર્તા નિવેદન કરી આવતા પ્રભાતેજ એના પર મોકલું. (જાહેર) ક્ષમા કરજો માણ. તમે મારા પર કુતર્ક બાંધ્યો છે તે વિચારી જોજો. હાલ તો દાસી હુકમને તાંબે છે.

(વચન કરીને જાય છે.)

કાન્તા—હે કુલ દેવતા ! હે વ્રત પ્રતિપાલ પ્રાણનાથ ! તમે મને સહાય થાઓ. તમારું સર્વ બલ, તમારા પ્રેમનું દબ તેજ મારા હૃદયમાં સ્થાપો. કુલ દેવિ ! મને સત્ય અને અચલ દૃઢતા આપો. મારા ઉપર હવે મહા સંકટ આવનાર છે. આ નીચ ઠાસી પતિત થઇ, તે એ દુષ્ટને અહીં લાવશે. શ્રીકર નહિ.

સોરઠો.

દીપકથી અંબાઈ, પતંગ ઢોડે લેટવા;
પાંખ આંખ સહુ જોઈ, દીપકમાંજ બળી મરે. ૭
(પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૨ બે.

સ્થળ—કરણરાજનો અવાસ.

કરણ—રત્નદાસ—હરદાસ.

કરણ—હોરતો ! સહુભાગ્ય મારાથી મને મદન કે કુબેર સહાય થયો, અને તરલા સર્વ સૌંદર્ય સાર તરલા મારી થઇ ચુકી.

હરદાસ—તરલા અહીંયાં ક્યાંથી ?

રત્ન.—તરલા વળી કેાણુ છે !

હરદાસ—જયચંદ્રની રાણી ચૌવનશ્રીની ઠાસી. પુણુ તે અહીં હોય ક્યાંથી.

કરણ—બેને આપણે કાન્તા ધારતા હતા તેજ તરલા.

રત્ન.—ત્યારે ચૌવનશ્રી તે કેાણુ ? એ તો વળી કેાઈ બીજું નથી !

કરણ—એ તો મારા અંતર્નો હાર કાન્તા. તમે તો લટકયા રત્ન-દાસ, તરલા તો મારા વિના અન્યને ચહાતીજ નથી, અને કાન્તા વિના તો મારે ચાલેજ નહિ, એટલે તમે બેને ચૌવનશ્રી ધારતા હતા તે તો તમારે હાથ ન રહી.

રત્ન.—તેની મારે ચોડીજ બળબળ છે. તમે જોમ પ્રસન્ન થાઓ તો એ કદાપિ ચૌવનશ્રી હોત, તોયે હું તમને સ્વાધીન કરવા ક્યાં નાખુશી હતો !

કરણ—કેમ હરદાસ ! શા વિચારમાં ચન્ય બની ગયાછો ?

હરદાસ—કાંઈ નહિ મહારાજ ! તરલા તમારા પર પ્રસન્ન થઈ એટલે કાન્તા તો હવે સહજજ મળશે.

કરણ—હા ! તરલાએ મને એ પરીને સમજાવી લાવવાનું વચન આપ્યું છે ખરું.

હરદાસ—(મનમાં) આખરે નીચ જાતિ તે નીચજ નીકળી, પણ ખેર. કાન્તાની કસોટી તો ખરેખરી થશે. મારે તથાપિ વધારે સાવચેત રહેવું જોઈએ, કેમકે એ ખીચારી એકલી રહી એટલે એના પર ગમે તે વિકટ સંકટ પણ આવી પડે.

રત્ન—ધન્ય છે કરણરાજ ! તરલા જેવી દૃઢ દાસી જેણે પોતાના સ્વામીસાથે વનવાસ સ્વીકારેલો તે પણ ચળી.

કરણ—મારા આમળ કોણ નથી ચપ્પું. પણ ચાર ! આજ હરદાસના મન ઉપર કાંઈક ભારનું ઢળાણ થઈ રહ્યું છે. એ આપણને એની વાર્તા ખુલી કરી કેહેતા નથી.

રત્ન—(અણસારો કરીને સ્મૃતિ કરાવે છે કે એ હુન્નરો કાન્તાની પક્ષમાં છે. તેથી વિચારમાં પડ્યો છે.)

કરણ—કેમ હરદાસ ! મિત્રોથી દિલ ચોરવામાં ઉલટું બેવડું દુઃખ થાય છે. એક તે બ્યાધિનું તો હોયજને ખીણું વળી આમશુભ રાખવાના પ્રયત્નનું. વાસ્તે જરા મોકળા મનથીવાત ચિત કરો.

હરદાસ—મારા મનમાં કાંઈ પણ બ્યાધિ નથી. મારા મનમાં કાંઈક અવરૂચ લય થયાં જાય છે. હું સમજતો નથી કે મારા દિલમાં શાની શંકા થાય છે; પણ તે કંઈક છે. મને ગમતું નથી એમ સાધારણ કહીએ તો ચાલે, વળી.

હરિણી.

દિવસ દિસતો ઝાંખો આજે, પ્રભાત ન પાધરો;

ધ્રુવડ ધ્રુવવે, ત્રાસીનાસે નહિ રવિથી પરો;

શુકર્યો હરીને નાસતો મેં દિઠો વળી બાજને;

નિરખિ અવળું એવું આજું, હરે ચિત, શું થશે. ૮

કરણ—જોયું કે રત્નદાસ ! હરદાસના મનમાં આવા આવા વિચાર કરી કરીને માની લીધેલીજ પીડા જણાય છે.
રત્ન.—બીજું શું ત્યારે.. એમ બહુએ વાર સંભવેછે કે કોઇ જબરો દેડકો સર્પને પણુ હઠાવે છે માટે શું અનિષ્ટ નિપજવાની શંકા થાય ?

કરણ—કદાપિ નહિ.

હરદાસ—પણ હું એમ નથી માનતો કે કાંઇ અનિષ્ટ થશેજ. મેં તો આજ આટલું દીડું તે પરથી મનમાં કંઇક થયાં કરે છે. મારી જરા પ્રકૃતિજ એવી છે.

કરણ—હશે. એ પ્રકૃતિનો ઉપાય આપણા હાથમાંજ છે.
રત્નદાસ ! મંગાવો. . (રત્નદાસ સેવકને આદેશ કરેછે.)

રત્ન.—આવે છે રાજ.

હરદાસ—શું મંગાવ્યું એ તમે. એવું તે શું ઔષધ છે કે જે માણસના મનની વ્યાધિ મટાડી શકે છે ?

કરણ—એ ઔષધી દેવી છે:—

उपजाति.

હરે વ્યથા એ મનની વિકારી,
પ્રમોદ આનંદ મુકે વધારી;
આનંદરૂપી જનમોક્ષ કે'જે,
તે એજ પ્રત્યક્ષ અહીં કરે છે. ૯

રત્ન.—અરેખાત તેનજ છે. મોક્ષ તે શું ? આનંદજ છે. ને તે આનંદ ઇષ્ટ દેવીના પ્રસાદથી તેના ભક્તોને નિરંતર સંસારમુક્ત થયાવિના પણુ મળે છે. તો તેનો સ્વીકાર ન કરવો એમ મિથ્યા, ભ્રમિત અભિમાનીઓનું માત્ર મતજ છે.

હર.—શિવ, શિવ, કરો એવોતે આનંદ હોતો હશે. સુરાપાનથી મત્ત થવું તેનું નામ આનંદ! તેનું નામ અંતર્યાધિનું ઔષધ! નહિ નહિ. એ તો કેવલ નરકનું દ્વાર છે, અને આ સંસાર-

રમાં પણ મહાદુઃખનું કારણ છે. પ્રમત્ત થઈને વર્તવામાં આનંદ છેજ નહિ, કેવલ સ્વતઃ તથા પરતઃ દુઃખજ છે.

કરણ—રત્નદાસ ! તમે વળી ખીબ મતાંધોને શીઠ ખોળતા હતા ? આ આપણા મિત્રમંડળમાં જ્યારે મતલેદ છે ત્યારે લોકોમાં હોય તેમાં શી નવાઈ !

રત્ન.—હશે ત્યારે એ વાત પડતી ઝુકો. ગમેતેમ હોય પણ જેથી આપણા મિત્રનું દિલ દુખાય તેમ ન કરવું. વારૂ આપણે દુધ પીએ તો તે હરકત નથીજ.

હર.—લેશ માત્ર પણ નહિ.

કરણ—ત્યારે સર્વથી સુલભ, આપણે ક્યાં દેવીપ્રસાદની નવાઈ છે ? આપણે વળી પછીથી પુનઃપ્રસંગે પ્રસાદ છેજ. હાલ આપણા મિત્રની ગમગીની દુર કરવાસારૂ જાઓ રત્નદાસ ! કાંઈ મીઠાઈ વગેરે લાવો તે આપણે ખાતા જઈશું ને વાતચિત કરતા જઈશું. તેથી વિશેષ ગમત થશે. (રત્નદાસ જાય છે.)

હર.—મહારાજ ! તરલાને તમે શી રીતે સમજાવી દીધી ?

કરણ—એમાં શું સમજવાનું છે. ધનના આગળ આજ સર્વ જગત્ આધીન છે. પૈસો જે ન કરે તે થોડું. દાસી જેવી ને વળી તેમાં લલચાવવી એ તો ઘણુંજ સારલ કાર્ય.

હર.—હા. તેમ ખરૂં. એવાં માણસોના નિયમ દૃઢ હોય નહિ. એ તો ખરૂંની પેઠે જેમનો વા આવે તેમનાં નમે.

કરણ—નહિતો તાડની પેઠે અછડરહે તો કકડીને નીચે ના પડે.

હર.—વાસ્તેજ સેવાવૃત્તિવાળાને તો એજ વૃત્તિ સારી છે.

કરણ—પણ મને લાગે છે કે પૈલી કાન્તા એમ સહજમાં નહિ છતાય. મને આજ તરલા હવણાંજ મળી હતી તેણે કહ્યું કે મેં ઘણીએ સમજાવી પણ કાન્તા માનતી નથી, વાસ્તે હવે તમે તમારી બતે જઈને પ્રયત્ન કરી જુઓ, જોઈએ હવે શું નીપજે છે.

હર.—(મનમાં) ક્ષત્રાણીને ગોલીનો એક સરખો ન્યાય કરે છે.

પથુ પસ્તોશે. (બહોર) ફીકર નહિ મહારાજ ! આપને શું અગમ્ય છે.

(લથડતો લથડતો રત્નદાસ તથા સેવક પ્રવેશ કરે છે.)

રત્ન.—આ સામગ્રી તૈયાર છે.

કરણ—લાવો. (સેવક મુકીને નમન કરી જાય છે.)

રત્નદાસ ! તમે આ દુધના પ્યાલા વેહેશીં આપો.

રત્ન.—એમાં વેહેયવા છે શા. પોતે પોતાની મેળે ઉઠાવીલો.

જેને જે જનાર હશે તે.....જ.....શે;

કરણ—ના હુંજ તમને આપું. તમે મારા પરોણા કંઈ એ-ટલે એમજ ઘટે.

રત્ન.—ઘટયું ને ન ઘટયું.....હરદાસ ! કેમ છે દોસ્ત !

કરણ—વાહરે રત્નદાસ ! આપણે આજ પાછલી રાત્રિએ પે-

લા નાચમાં બેઠા હતા ત્યાંની અસર હજી તમને ઉતરી નથી

લાગતી. ચાલો એ થાળ મારી પાસે લાવો.

(રત્નદાસ કરણના આગળ થાળ મુકતાં અણસારો કરી હરદાસને આપવાનો ઝેર વાળો પ્યાલો ખતાવવાને બદલે બીજો ખતાવે છે.)

હર.—મહારાજ ! આપે તરફી લેવી ચોગ્ય નહિ. થાળ લાવો મારી પાસે.

કરણ—નાનાં એમ નહિ. લો રત્નદાસ. (હરદાસનો પ્યાલો તેને આપે છે) લો હરદાસ. ચાલો લેવા માંડો.

રત્ન.—આપને કાન્તાની પ્રાપ્તિ થવાનાં શુભ ચિન્હ જણાય છે. તેથી આ તેની ખુશાલીમાં આ આપને અભિવંદન હો (પી-જાય છે.)

હર.—તથાસ્તુ. (પીએ છે.)

કરણ—પ્રિયા તરલા વિના એકલા પીતાં કહવો ઝેર લાગે છે તથાપિ જલદી ઉતરજો ગળે. (પીએ છે.)

રત્ન.—વાહરે કરણરાજ ! તરલાને તો છેક ચઢાવી દીધીને. અમને તો હવે ગણકારશોએ શાના !

હર.—સંસારમાં સ્ત્રી મળી કે મિત્રાદિક સાથેની જરા પ્રીતિ શિથિલ થવા માંડે છે.

કરણ—મૂર્ખ હોય તે એમ કરે. મારે તો તમે પેહેલાં ને પછી તે તમારાવિના પણમાંત્ર પણ ચાલે નહિ.

રત્ન—આપની તો કૃપાજ છે. મહારાજ ! કાલ રાત્રીના ઉબગ-રાથી મને સહજ નિદ્રા આવેછે તેથી રજા હોય તો હવેનહીં.

હર.—મારી પણ એજ ઈચ્છા હતી.

કરણ—હીકછે, ભાઈઓ ! પેહેલાં મળજો. આજ રાત્રીએ સર્વ સમાચારનું નિવેદન થશે. રત્નદાસ ! તમે જરા સેવકાદિકને આજના કર્તવ્યનો આદેશ કર્યા પછી જાઓ.

રત્ન.—હીકછે જી. (હરદાસ જાયછે.)

મારી આંખોમાં ઘેન લારાઈ આવેછે. હોય એ દુષ્ટને દૂર કરવાની યોજનાની ચિંતામાં ને ચિંતામાં દેખીતી ઉંઘમાં પણ જાગતી રાત્રિયો બહુ ગાળીછે તેની આજ નચિંતાઈ થવાથી નયન ઝોકાય છે પણ.

હરિગીત.

મીચાય છે હરદાસ તારાં નયન હવણું સ્હેજમાં,
છે ઘેર નહિ, તું સ્વર્ગ કે પછી નર્કના છે માર્ગમાં;
પાપી થયો નથી હું, ભલા મેં કરણના કર કાપિયા,
કાન્તા મળી, રાજ થયો જીવ ધન્યરે તું અભાગિયા ! ૧૦
(જાયછે).

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ—કાન્તાને રાખેલી છે તે મેડા.

કાન્તા—પછીથી કરણ.

કાન્તા—રે સ્વામિનાથ ! તમે ક્યાં હશે ? આ દુષ્ટના હાથમાં આજ ક્ષત્રાણીનું મત સાચવવાનું આવી પડ્યું છે કે પ્રિયપતિ !

દેશી.

મારા જીવન હાર આધાર રે પાતળીયા !
તમે હાસીની કરજો બહાર, રે પાતળીયા !
ચોતરફે હાવાનળ ગાજે, જ્યાળ ઉડે રાતી, પીળી,
કચમ ત્યાંથી આ પોપટી નાસે, રહાય ચઢે વનમાળી, રે પાત. ૧૧
સુખ શાંતિ ખેલતાં ખેડાં, વનમાં ત્યાંથી નસાડો,
અન્તે સંકટમાં લેઈ ફસવી, દેવે સહુ વણસાડી, રે પાત. ૧૨
પ્રાણપતિ પ્રિય બેની ક્યાં છે ! જયજેખર ક્યાં રાજ !
હાસીએ નિજ નાક કપાળ્યું, એકલડી મરૂં આજ, રે પાત. ૧૩
ધાઓ બહારે પિત્રી સર્વે, કુળની તબચે લાજ,
(માળાને હાથ આડી)

વત ખેડેની તું સઘ પાળજે, તુજનેછે સહુ લાજ, રે પાત. ૧૪
કુંજરને મકરેથી કાઢયો, મીરાં મુકાવી તતકાળ,
નવસેનવાંછું પુરીયાં તે હરિ લેશે સંભાળ, રે પાતળીયા. ૧૫
(કરજુ એકદમ ધસેછે) (કાન્તા ચમકીને ઉભી થઈ નાસે છે.)
કરણ—ખીભું તારી સંભાળ કેણુ લેનારછે મારા ક્ષત્રિપુત્રવિના.
કાન્તા—તમે કેણુ છો ?

કરણ—તારા ચરણનો હાસ. તારી કારી આંખનો ઘાયેલ.
કાન્તા—અરે મારી સંભાળ લેનારના મોંમાંથી આ શાં વ-
ચન ! ! તમારું નામ કરજુ ?

કરણ—હાં એજ.

કાન્તા—તમે ક્ષત્રી થઇને ક્ષત્રાંણીની લાજ લેવા તૈયાર થાઓ
તે ઘટે નહિ. તમેતો અબલાના ને ગોપ્રાક્ષણના પ્રતિપાળ
કેહેવાઓ તેણે પરચી શું આ રીતે સંભાવણુપણુ કરવું નધટે.

કરણ—રે કાન્તા ! તારો નીતિવાદ આ પ્રસંગે વિરસ છે.
તારા સરખુ રત્ન શું પતિવિના રેહેશે ?

કાન્તા—મારો પતિ સર્વ જ્ઞાને કુળવી નાંખી તેની પત્નીના
વત ઉપર નજર સરખી નાંખનારનો પણ પ્રાણુ લે એવો છે.

કરણ—તે હાલ ક્યાં છે ?

કાન્તા—તેની જો મને ખબર હોત તો આ અસહ્ય વેદનામાં હું ન આવી પડત. તારાજેવા દુષ્ટનાં કુવચન સાંભળવાં ન પડત. તારી જીભ જ હાર ખેંચી નાંખત તે ક્ષત્રિજયો,
કરણ—અરે થેલી ! તે તથા તેનો નાથ પેલો જયચંદ્ર અત્યારે તો સ્વર્ગમાં પોચી ચુક્યા છે.

કાન્તા—તારી અસત્ય બોલતી જીભના કડકા કરવા ઘટે છે. મારા કંઠમાંનો આ જડહાર પણ તારા જેવા સચેત પ્રાણીની અસત્યતાની સાક્ષી પુરે છે વાસ્તે જા ! તારો જીવ ખચાવવા ચહાતો હોય તો અહીંથી નીકળ. સિંહજીને છેડીશ તો વિપરીત થશે.

કરણ—જે થનાર હોય તે અત્યારે થાઓ; પણ.

માલિની.

મૃદુમોઠી તુજ વાણી પ્રેમનું ચિત્ત બાંધ્યું,

અવચવ સહુ દીસે સર્વ લાલિત્ય સાંધ્યું,

નવ કર્દો વપુ તેથી, ક્રોધ કે દુઃખ થાય,

વિપરીત વદ વાણી તું થકી જે વદાય.

૧૬

(નમન કરે છે) (કાન્તા વેગળાં દોડે છે.)

કાન્તા—(ક્રોધથી) રે ચાંડાલ ! તને આટલું આટલું કે'તાં લાજ નથી. જેમ જેમ હું તારો તિરસ્કાર કરું છું તેમતેમ તું વધારે ઉગ્ર થતો જાય છે ! ધિક્કાર છે તારા જેવા નીચને.

કરણ—તું ગમે તેમ બોલે તોય મને તે માફ લાગનાર નથી. તારા મોંમાંથી જેમ કુલ ગરતાં હોય તેમ હું તારો સંધળો તિરસ્કાર માનું છું.

કાન્તા—તારા જેવા ક્ષત્રીનાં આવાં દુરાચરણથી તારા રાજ્યના નાશનાં નીશાન જણાય છે. તારૂં નિરંમુળ થશે, માટે તું સતીને ત છેડ. ચાલ નીચ બેઠકમ અહીંથી નીકળ; તારૂં મોંસંતાડ.

કરણ—અરે હજી તો તું મારી પટ્ટરાણી થવી બાકી છે, ને
એટલામાં જ હુકમ કરવા મંડી ગઈ. એમ ક્રોધ કર્યે
ફળ શું છે? આવ પ્રિયે ! (ગળે હાથ મુકવા બંધ છે)
(કાન્તા નાસીને ખુણા બંધી બંધ છે.)

કાન્તા—હે સૂર્યદેવ! તમારી પુત્રીની લાજ આ દુષ્ટ લે છે તે
તમે કેમ સહન કરી રહ્યા છો? તમારા તેજતું અજવાળું
આવા પાપીને કેમ પોંચાડો છો ? તમારા સર્વ કિરણથી
વર્ષા આવા દુષ્ટનો સંહાર કરી અળખાને ઉગારો.

કરણ—અરે તું આ શા ચાળા કરે છે. જો, તારૂં શરીર અ-
લંકારાદિકવિના કેવું નઠારૂં લાગે છે. તું ચાલ મારી સાથે
હું તને મારો ભંડાર બતાવું.

કાન્તા—તારા ભંડારમાં દહાય લાગેા. તારા મોંમાં ખીલી વા-
ગેા. તારી જીભે કાંટા પડેા. અરે પાપી તું આમ રીખાવે
છે શાને. તારી તરવારથી માફૂં બટ લેઇને માથું કાપીનાંખ.

કરણ—પ્રિય ! (ઘસંતતિલકા.)

તારો થતાં હુકમ ના નવ બંધ ભાખી,
તોયે ન આ વચન હું શકું લેશ સાંખી;
આદેશ આ નહિ થયે કદીએ તમારો,
પ્યારી મને હૃદયશું લઇ ચોંપી મારો. ૧૭

કાન્તા—(કાનઢાળતી) ધિક્ છે તને પાપી.

કરણ—હૃદયાધાર કાન્તે !

વિંદી.

મધુર વચન જોલ જોલ એકવાર,
શિતલ નજર કરી હૃદયતાપ ઠાર;
ચૂતકટાક્ષબાણ, વચનપાશ બાંધ્યો,
ક્યમ રૌંસાવીરે પ્રિયે । તું છાંડ વાંધો. ૧૮
હૃદયશું તું ચોંપી લે પ્રિયે રૌંસાવી,

(ભેટવા જાયછે, કાન્તા આધી દોડેછે.)

નમન આ કડું ઉઠાડ હાથ ઝાલી,

(લાંબો થઇને પગે પડેછે.)

નોંકર માર મેલી પાગ મુજ શિશ,

તું મુજ દેવ ને મુજ ઇષ્ટ છે જગદીશ. ૧૬

કાન્તા—ફટછે તારી જનેતાની કુખને કે આવા કલંકને ઉછેર્યું!

કરણ—(ઉભો થઇને) હાં ! હડીલી ! તું મારાં વિનય વચનથી
પણ માનતી નથી, તેમ નથી મારા વૈભવાદિકની પટ્ટરાણી
થવા સ્વીકાર કરતી તો તેથી શું તું અક્ષત ઉગરી જવા ધા-
રેછે ? તારા અંતરની આશા વ્યર્થછે. તું પતંગવત્ અબલા
ક્યાં જનારીછે. મારા પંઝામાંજ સપડાઈ ગયેલીછે, આતો
હું તને આટલીવાર રમાડતો હતો પણ હવે હું તને
બલાત્કારે પણ મનાવિશ. વાસ્તે વિચારીજો.

(પર)

અબલા તજ અભિમાન, સમજ લે અબલાં

કેવલ કરી પ્રતિપક્ષ ખરીને, હઠમાં ખોઈશ પ્રાણ. સમજ ૦ ૨૦

એબ બધી મુજ ભેધ હવે તું, ઉગરવાનું ન જાણ. સમજ ૦ ૨૧

વ્યર્થ થશે જીવન નહિ મર્યાદે, કરણ ન અન્ય સમાન. સમજ ૦ ૨૨

પણમાં તું હતો ના હતો થાશે, ઘેલિ! કહ્યું મુજ માન. સમજ ૦ ૨૩

(કાન્તા તરફ ધસે છે)

કાન્તા—રે બાયલા સ્વાર્થી ! કરણ અટકેછે) તું સિંહણને શું
કરી શકનારછે ? મારા પતિવ્રતના તેજથી તારા પ્રાણ તો હવણાં
હરી લેજાં પણ હુત્યાભાગી ડડું છું. વાસ્તે જા. બળી બળીને પો-
તાની મેળેજ રાખોડીથી ઢંકાઈ રહેલા અગ્નિ ઉપર કુંક મારવા-
થી અગ્નિ પ્રદીપ્ત થઈ પવન બળે આશપાશ ઉડી સર્વનો નાશ
કરેછે. વાસ્તે નાશ, તારૂં રક્ષણ કર. મારા મતરૂંથી અગ્નિથી
પ્રદીપ્ત થયેલા મારા અંગને અડતાંજ તું ભસ્મ થઈ જઈશ.

કરણ—(કાન્તાને બાઝવા જતો) તું મને શું કરી શકનાર છે. તારી કોઈ પણ ભાતની ધમકીથી હું ચલનાર નથી. માટે બોલાવ તારા વ્રતપ્રતિપાળ દેવને રક્ષણ કરવા. (તેની તરફ ધસે છે.)
(કાન્તા એક બારીમાં ભરાઈ જાય છે)

કાન્તા—રે દુષ્ટ ! અટક. જો તું એક ડગલું આગળ આવશે તો આ બિંદુ સ્થળથી પડતું નાખી મારા આત્માનો ત્યાગ કરીશ. એજ મારી સહાય છે. મને ઇશ્વરેજ આ બિંદુથી બારી બતાવી. હે પ્રભુ ! સહાય થાઓ. (કરણ અટકી જાય છે)

કરણ—(મનમાં) ફલ મેળવવા સાડ પ્રયત્ન કરતાં વૃક્ષનો પણ નાશ કરવામાં લાભ નથી. એ અત્યારે બેઅભ્યાર ગા-ભરી બની ગઈ છે તેથી જરૂર પડતું મેલશે. માટે ચાલ જીવ અત્યારે તો નીકળી ચાલીએ. (બહેર) તારી હઠી-લાઈ જોઈ મને બહુ દયા આવે છે. તું ઘણી ગભરાયેલી છે તેથી અત્યારે હું બલાત્કાર કરવા ખુશી નથી. મારા કહેવાનો વિચાર કરી ચુકજે. હું તને પુનરપિ કાલે મળીશ.

કાન્તા—તે પેહેલાં ફલદેવતા ! મને ઉપાડી લેજો.

કરણ—(મનમાં) તરલાએ સૂચવેલી યુક્તિજ અમલમાં લાવવી ઠીક પડશે. એને એનો પતિ જીવે છે એ વાત ઉપર બહુ દૃઢતા ચુકત આસ્તા છે. તેથી તે વાત જો ટળે તો વખતે માને ખરી. પરિણામ જો નિપજે તે ખરો. એ કદાપિ સતી થવા નીકળે તોય તેનું તેજ છે. આમ પણ એ કાંઈ ડગે તેમ નથી, એટલે વખતે આત્મઘાતથી પણ મુક્ત થાય. વાસ્તે પ્રયત્ન પર રહેવું. તેથી ચાલ. તરલાને કહું કે આજ રાત્રીએજ તેમ થાય. (બહેર) અથવા એમ ઠીક શોભશે કે મને સદ્બુદ્ધિ આપજો.
(જાય છે.)

કાન્તા—(નિહાળતી) એ પાપી વખતે એકદમ પાછો આવનાર હોય તો હું પીડામાં પડું, માટે હવણું થોડી વાર સુધી આ નિર્ભયસ્થળ તજવું નહિ. (સાંભળતી હોય એમ) એ ! કોઈનાં

પગલાં વાગે છે ।। (નીચી જીંચી થઇ જોતી) આ ભીંતપર
સૂર્યના તેજથી સહજ પ્રતિચ્છંદ જણાય ॥ ના ના કોઈ
નથી. ત્યારે શું થયું ? એ તો કોઈક, કે પછી પેલો પાપી-
જ ગયો. તેનો અવાજ થયો. (હૃદય ચોંપતી) હૃદય ! શાંત
થા. કુલ દેવતાઓ જેમ અત્યારે મત પાળ્યું તેમ નિરંતર
પાળશે. સદલાગ્યે હવે તો એ ગયોજ. (એકદમ જઇને
દ્વાર બંધ કરી દે છે.) હે કૃપાલુ નાથ ! તમે તમારી દાસી-
ની દહતાના સહાય થતા કેમ નથી ॥ રે ઇશ્વર ! આ શો યોગ
આણ્યો, પ્રિયપતિ પોતે નથી પણ,

હરિણી.

હૃદયગત છે, અંગે અંગે જડી છર્ખો કુમળી;
રસિક ગુણના, પ્રીતિ કેરા, રસે રહી ઓગળી;
નજર કરતી પાપી દેખી, ભૂલંગથો આકરી;
નીરખો હૃદયે વાઘે ધૈર્યપ્રતાપ, સહાયથી. ૨૪

અથવા એમ મને ધૈર્ય વળતી નથી. જાણે પ્રાણુધાત ક-
ઈં કઈંજ થયાં જાય છે. પણ નહિ શું સીતા જેવી સતીઓને
કષ્ટ નથી પડ્યાં, શું દ્રોપદીની લાજ નહોતી લેવાવાની, પણ
મતપ્રતિપાલ પ્રભુ સર્વદા સાનુકૂળજ છે. વળી કુલદેવતાઓ
પણ મારી સમક્ષજ એ દુષ્ટને પકડી દૂર કરવા તૈયારજ હ-
તા. હે કૃપાળુ દેવતાઓ !

વૈતાલિય.

જયમ આજે કર્યું રક્ષણ, પ્રતિકાલે ત્યમ રહાય, રે ! થજે;
પ્રિયપુત્રિનું પાલને પણ, મતથી પ્રથમે જીવ આ જજો. ૨૫
(પડે પડે)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—કાન્તાનો ઓરડો.

(બારીએથી ચઢી ઉતરીને તરલા પ્રવેશ કરે છે.)

તરલા—(કાન્તાની પાસે જઈને ઉંચો શ્વાસ લેતી) ઉઘેછે! વાહ!
દેવજ સહાય જણાય છે. એના ઉપર ઉંઘનો નિર્ભય તથા ઘાઠ
ખુરકો ઢંકાઈ રહ્યો છે. નિરાંતે ઉઘેછે. હે નિદ્રા દેવી!

વસંતતિલકા.

થાળે સહાય મુજને પળવાર આજ,
કે સઘ થાય મુજ ઇપ્સિત સર્વ કાજ,
સાલે દીલે કઠણ કંટક કાઢું તાણી,
હુંયે ઘણી ધિરજ ને કૂરતા, હું આણી. ૨૬

(હૃદયપર હાથ મુકતી જરા દૂર જઈને) તું ધડકે છે કેમ ?
તને શી અનિદ્રશંકા થાય છે? અરે માડું શરીર પણ ધૂંજે છે.
માડું હૃદય તથા હાથ આંખોને દેખી શરમાય છે. જે આંખે
સદ્ગતુ જોઈ સદ્વિચાર ને સત્કાર્યજ થયેલાં તેની સાથે રહી
આજ વિપરીત કાર્યનો સંભવ થાય છે તેથી તું ડરે છે ॥ અરે
આકાશમાંથી પણ પિત્રીદેવ ડાકીયાં કરી મને વારે છે !

હરિગીત.

જા અંદ્ર તું સંતાઈ નભમાં શીઠ અહીં ઉભો રહ્યો,
તારા છુઆઈ જળે સહુ નવ દેખશે કશુંએ તમો;
જૂત પ્રેત પિશાચ રાત્રિપ્રસંગ દેવ કરાલ તે,
સહુ આવી વસજે હૃદયમાં કરમાં વળી મારા હવે. ૨૭

આકાશ પણ મારા કુર્કર્મથી આંખુ થવા માંડ્યું? (કાન્તા
પાસે જઈ જોતી) આ ઉંઘતી જિંઘતી પણ મારી મૂર્ખાઈને
હસેછે. (દૂર જઈ) અરેરે આ કામ મારે શીઠ કરવું જોઈએ.
ના ના નહિજ કડું. અહીંયાંથી નાશી નીકળીને રખડી મર.

વામાં તોય શું સુખ છે ? એક તરફ આ કામ અને એક તરફ આમરણ દુઃખપરંપરા એ બેમાંથી સાફ તે તારું છે જીવ ! નાના પણ કાર્યમાં આટલે સુધી ધર્યા પછી પાછાં વળવું ખોટું છે. મારા સુખનો પ્રસંગ પરિપૂર્ણ કરવામાં આટલુંજ હવે બાકી છે. ખરેખાત નિર્ણય છે કે એ સતી હવે બળી મરશે, કરણનું તેમાં કંઈ વળશે નહિ. પણ મારે તો વયમાંથી ફાંસ જશે. વારતે ચાલરે સ્વાર્થ !

દ્વિવચ્ચા.

તું પાંખ થા કાર્યની તીવ્ર વેગી, કે સ્વાર થાને સુક ચિત્ત મારી;
કે થા પછી ધીરજ મુંજ હાથે ને ચાલ આ શસ્ત્રતણીજ સાથે. ૨૮
(ધીમે ધીમે કાન્તાની તરફ જાય છે) (માલાને નિહાળી.)

અરે !

દ્વિવિજય.

આંખ કરી વિકરાળ કરાળ સુરક્ષણ આ કરતો અહીં ઉભો;
ખડ્ગ રહ્યું ઝળકે કરમાં, મુજને હજીવા નયને મનસુબો;
દષ્ટિ કડું જવકાર લણી તવ એ ધસતો ઝટ ખડ્ગ ઉગામી,
ત્રા કડું ના કડું હું કશુંએ મનમાં સહુ તર્ક ગયા મુજ વામી. ૨૯
(નાસવા જાય છે) (વિચારીને જોતી.)

નહિ. કંઈ નથી. મારા મનનીજ કલ્પના છે. કયાં છે હવે સુરસેન ! (કાન્તાની પાસે જાય છે) (માલાને હાથમાં પકડી) રે હીન્ય મૌકિતક ! તમે પણ ચુપ રહો.

ચાલ કાતર !

અનુપ્પદ્મ.

છેલ્લાં અંથી આ નહેલી, સુખની શુભ દોરશું;
ભાગ્ય દોરી કશી બાંધે મારી, ચાલ વિચાર શું ! ૩૦
અથવા કાપ તું એને સુખની સુખ દોરને;
સ્વર્ગનો દોર દે કાપી લલાટે લખ્યું તે બને. ૩૧
અરે એ શાનો અવાજ થયો ! (નાસે છે) (બારીએ જઈ જોતી) તા ના ! કંઈ નથી ! મારા ચિત્તની અવસ્થાજ કાંઈક

વિચિત્ર છે. સહજ પવન વાયાથી પશુ તરત ભડકીને નાસે છે ॥ (પાછી જાય છે) (કાતરને) ચાલ જહેન આ દુ ખથી છાડવ, હે સ્વાર્થ દેવ । હે ભૂત પિશાચ । સર્વ મારા હાથમાં જળ આપો । આ શસ્ત્રને ચલાવો ॥

સોરઠો.

રે દિલ ! જહીકણુ રાંક, થરથરતું ધીસું પડી,
ખાલભાવ સહુ છાંડ, એકજ વાર મનુષ્ય થા. ૩૨
(એકદમ કાપે છે) (નાસવા માંડે છે.)

અનુબુદ્ધ.

નાશરે વેગથી બહેલો, પાય । કાં અટકી પડે ॥
નિહાળી ન શકે ચક્ષુ, ફરી આ અપકીર્તિને । ૩૩
(ખારીએથી ઉતરીને જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—રાજમાર્ગ.

હરદાસ—તરલા.

હર.—પાછલી રાત્રી પશુ શી ભયાનક । આજે મને સર્વ
હામ ખાવા ધાય છે.

દ્વિવજ્ઞા.

ગાયે પશુ ભૂત પિશાચ રંગે,
જંખાય તારા નભ ઝાંખુ લાગે;
અંધારૂં તે મીષુ મળી ગયું છે,
ને ચિત્ત સારૂં અમકી રહ્યું છે. ૩૪

અત્યારે વળી તેમાં કણ્ણરાબજો મને શા માટે બોલાવ્યો
હશે ॥ રત્નદાસના શોકથી એમને દુઃખ થતું હશે તે જરા હળ-
વું થાય માટે મને બોલાવ્યો હશે. (તરલા પ્રવેશ કરે છે.)

આંહા ! આ પેલી કાકેણુ મારા તરફ ધસી આવે છે.
વારૂં ભેજ એ શું કેહે છે.
તરલા—(મનમાં) ધિછાર છે ! મારૂં હૃદય તો હવે ફાટી
જાય છે, ને મારા મનમાં એટલો બધો દુઃખો ભરાઈ આ-
વ્યો છે કે શું કરવું તે સમજતું નથી.
હર.—પિશાચ નહિ હોય. કોઈ વખાની મારી અમલા આ-
પધાત કરવા સારૂં નીકળી હશે. લાવ એને બોલાવું. રે બેન
તમે કોણુ છો.

તરલા—(પાસે આવીને) તમે કોણુ છો ?

ઉપજાતિ.

છો વૈદ કે મંત્ર ઉપાસની છો ?

સાચું કહો ભૂત પિશાચ શું છો ?

મટાઈ દેશે મન કેરો વ્યાધિ ?

કહો મંત્ર તંત્રે હણશે ઉપાધિ ?

૩૫

હર.—તમે કોણુ છો ? ને તમારે શું દુઃખ છે તે કહો.

તરલા—(આશામાં) મારૂં નામ તરલા.

હર.—હાં ! ! કરણરાજના પ્રસાદના છાયામાં મહાલતી તર-
લાને શી વ્યાધિ આવી પડી ! !

તરલા—(મનમાં) અરે આ ત્રાહિત માણસ મારી વાત
ક્યાંથી જાણે (જાહેર) બાઈ તમે કેંણુ છો.

હર.—હરદાસ ! સુરસેનના કુલવ્રતનો રક્ષણ કરનાર હરદાસ !

તરલા—તમે અસત્ય બોલો છો. હરદાસ તો અત્યારે ક્યાંએ
સ્વર્ગ કે નરકમાં પડેલો હશે. ફરી પ્રેતરૂપે આવ્યો હોય ત્યારે.

હર.—એમ કેમ વારૂં ?

તરલા—મારી ખાત્રી છે કે એમજ હોવું જોઈએ.

હરદાસ—(વિચાર કરતો) હાં ! હાં ! હવે સર્વ સમજાયું.

નહિ તો રત્નદાસનું આમ છેક આકસ્મિક મરણ થયાથી
મને બહુ આશ્ચર્ય લાગતું હતું. હોય ખાડો જોડે તે પડે.

તરલા—થું હું સત્ય સાંભળું છું ? કે થું હું સ્વપ્નમાં છું ?

હરદાસ—

હરિગીત.

આશ તણે તુજ વ્યર્થ સઘળી સત્યવાત વિચારી લે,

સુરસેનનાજ બલિષ્ઠ ગૃહવિણ કોણ આજ ઉગારી લે ।

વર વ્યાળ વ્યાધ કરાલ મુખથી સહજ કોણ મુકાવી દે !

તે છે શકુન શુભ આજથી જયચંદ્રનો જય કરો થશે. ૩૬

તરલા—મારા દિલમાં પણ હરદાસ ! પશ્ચાત્તાપનું શલ બહુ કારી સાલે છે. જન્મમાં એમજ સત્ય છે. કે જ્યાં કપટ ત્યાંજ અપટ. એક સત્યતા અને દૃઢતાનાં ફલ જુદાંજ છે. મેં તો મૂર્ખાઇથી કે મારા દુષ્ટગૃહથી આ અને પરલોકની હાનિ કરી છે.

હરદાસ—તે કેવી રીતે તરલા !

તરલા—(અશ્રુપાત કરતી) તે કેહેવાને મારી જીભ પણ ઉપકતી નથી. એ વાર્તા સાંભળી હરદાસ ! તમારા અંગનું રોમ રોમ મારાપર ક્રોધ કરી મને અહીંજ ચીરી નાંખશે. પણ ખેર, હું એટલુંજ માગું છું. તમારા જેવા દૃઢમતના સત્યભક્તને હાથે મારું મૃત્યુ થાય તેજ સારું છે.

હરદાસ—તરલા ! તું શાથી છેક આટલી બધી ગભરાઇ ગઇ છે ? કરણરાજાએ તને પોતાની પદરાણી કરવાનું કહ્યું છે, પછી તારે શી પ્રીત કર છે ? માત્ર હવે કાન્તાની લાજ લૂટાવવી બાકી છે. ને અમારા પ્રતિનો પ્રયત્ન તો નિષ્ફલ થયો.

તરલા—મારાં કુકર્મના તાપથી શેકાઇ જતા હૃદયમાં હવે આવાં કરડાં વચનરૂપી ઘી ના હોમો. મારા ચીરાતા દિલને હવે પાટો બાંધનાર તમારા વિના અન્ય આ ભૂમિપર નથી. તમે મને તજી જશો તો સઘ હું અત્યારે આ નગર પાસેના કોઇ સ્થલે જઈ મારા આત્માનો ઘાત કરીશ.

હર.—પણ એવું તે તે થું કર્યું કે જેથી તને આટલો બધો પશ્ચાત્તાપ થયો.

તરલા—મેં જે કામ કર્યું છે તેનું નામ નથી જડતું કે શું કેહેવું. (ધૂળે છે) અરેરે ! એનું દીન અને શાન્ત વદન મને જોઇ હસે છે !

હર.—શું કાન્તાને કાંઈ કીધું ? (તરલાને પકડતો.)

તરલા—તેનોજ માર્ગ કર્યો. એના પતિની આપેલી સત્યવ્રતે બંધાઈ રહેલી માલાના બે વિભાગ પેલા દુષ્ટની સલાહથી કર્યા ! (રૂવે છે) હરદાસ ! માફ રક્ષણ કરો. (પડે છે.)

હર.—શિવ ! શિવ ! (નિસાસો નાંખતો) પ્રભાતમાંજ એ સતી શુંએ કરવા ઉભી થશે. ને એને કોણ વારી શકનાર છે ? મારાથી તો એને કાંઈ સમજાવાનાર નથીજ. માફ કહ્યું એ માને નહિ ને ઊલટો આરોપ કરે. (મનમાં) આ દાસીનો પશ્ચાત્તાપ ખરો લાગે છે, કેમકે મને દીઠો ન હતો ત્યારે પણ વિલાપ કરતીજ હતી. (જાહેર) તરલા ! તને કુકર્મનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે એજ ઇશ્વરના દરબારમાં પણ તને માફી બક્ષાવશે. હવે તું શુનામાં આટલે સુધી આગળ ગઇ છે તો તારે પાછું ફરવાનો માર્ગ પણ તેજ દ્વારા છે.

તરલા—(આશાભરી) તે કેવી રીતે ? માતા કાન્તા ફરીથી માફ મેં જોશે ?

હર.—ઇશ્વરેચ્છા અનુકૂલ હશે તો સર્વ થશે.

તરલા—મારા બોળીયામાં હવે મારો જીવ કાંઈક જાગૃત થવા માંડે છે.

હર.—પણ આપણા કાર્યમાં અડચણ માત્ર એક કરણનીજ છે. તેને તું કોઈ પણ પ્રકારે દૂર કર તો હું તરત સુરસેનને બોલાવી લાવું ને કાન્તાને ઉગાડું.

તરલા—સુરસેન ક્યાં છે ?

હર.—મારી પાસે કાલેજ આ ગામના કેટલાક શાહુકાર લોકો આ બધા હતા તે વાત કરતા હતા ને કેહેતા હતા કે આ કરણના જીવમથી અને વિષયીપણાથી તો તોળા ! અમે તો ગામ

છોડીને જઇશું. નહિતો આપણા સુરસેનને ગાદીએ બેસાડો મેં વધારે પુછપરછ કરી ત્યારે તેમણે કહ્યું કે સુરસેન અમને પાસેના વનની શુદ્ધકુંભેમાં રખડતા ગાંડા જેવા થઇ ગયેલા કાન્તા ! કાન્તા ! એમ ગોખતા મળ્યા હતા.

તરલા—ખરેખત જયચંદ્રનો જય આજથી ફરીજ થયો. કરણને હું અત્યારેજ દૂર કડું છું. અને તમે સુરસેનની શોધમાં બંધા. હર.—ઇશ્વરધૃષ્ટાએ જો સુરસેનનો ને મારો મેલાપ થયો તો પછી સર્વ સફળ થશે. (મનમાં) પણ સુરસેન માનનાર તો નથીજ. બંદીખાનામાંથી મારાથી એને સુકત ન કરી શકાયો તેથી એના મનમાં ખરેખરો ડાઘ લાગી ગયો હશે. પણ જોઈ તો ખરો. આ પ્રસંગ વિચારવાનો નથી. રાત થોડી ને વેશ ધણીએ તેથી તત્કાળ કાંઇક કર્યું જોઇએ. (બહેર) તરલા ! સમજ ત્યારે આ પાટણના રાજ્યનો દોર અત્યારે તારા હાથમાં છે. માટે સાવધાન રહેજે.

તરલા—નિઃસંશય, તમે બેફીકર રહેજો.

હર.—હું તો ત્યારે બંધી છું.

(ભય છે.)

તરલા—મારા હૃદયને હવે કાંઇક શાન્તિ વળી. પણ હજીએ હજારો આશંકાઓનું ભરેલું છે તેથી માંહે ચટકા ભર્યાજ બચે. મારાથી હવે કાર્યનો ભાર ખમી શકાતો નથી. એટલું આળું થઇ ગયું છે કે હવે જરાક અડતાં તરતજ માફ મન કુટી જશે. તોપણ ફરી પ્રયત્ન કરી જોઈ. મારાથી હવે માતૃશ્રી કાન્તા તથા સુરસેનરાજને મેં ખતાવાનાર નથી. મારે પણ મારા દેહનો અંત આણવોજ સારો છે. હરદાસ સુરસેનને સહજ લેઈ આવશે અને કરણ જેવા નિર્માલ્ય ખાયલાને તો ટપ લેઇને ઉથલાવી પાડશે. પંછી મારી શી દુર્દશા ! ! વારતે ચાલ જીવ સાવધાન થા. કુકર્મ કર્યા પછી જીવવું ઉચિત નથી. શું કાન્તા અને સુરસેન આગળ મારે જઇને માથું નીચું નમાવી તેમનાં મેહેણાં ખાવાં ઉભાં રહેવું ?

કદાપિ નહિ. મને તો મારો રરતો સુઝિજ ચુકેલો છે. પરંતુ તેમ કરતી કરતીએ મારા પશ્ચાત્તાપની નીશાનીમાં મારા સુખા-રક રાજને માટે માર્ગ સરલ કરતી જાઉં. મારા મુવા જેવા દેહને હવે આ સંસાર વ્યર્થજ લાગે છે. મારું કાર્ય અહીંયાં થઈ રહ્યું છે. મારેતો હવે સ્વર્ગમાં બેઠે બેઠેજ સર્વ જોવાનું છે. મારાં માણ મારા મુવા પછી મારું સ્મરણ રોજ કરશે. વાસ્તે, અનુષ્ટુપ.

બહિં હું કંઈની પાસે, સાવધાન તું રે થજે;
તરલાની સાથ તું આજે, સ્વર્ગ કે નર્કમાં જજે, ૩૭
(ભય છે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

રથળ—પાસેના વનમાંનું સરોવર.

સુરસેન—હરદાસ.

સુર.—પ્રિયે કાન્તે ! અરેરે, તને પ્રતિ પ્રાતઃકાળ થતા પેહેલાં હું આવીને બોલાવું છું પણ ઉત્તર આપતી નથી !! આજકાલ કરતાં સહજ દસખાર દિવસ વીત્યા. મેં અવસ્યે કરી તને આ પર્વતો ઉપર ચઢીને નાંચી જતાં જોઈ છે. જો આજ તું પ્રતિઉત્તર નહિ આપે તો આ સરોવરમાં ઝંપલાવી હું મારો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. મારે તારાવિના આ સંસાર નકામોજ છે. પ્રિય ભગિની પણ ગઈ ! વાસ્તે બોલ પ્રિયે !
(હરદાસ પ્રવેશ કરે છે.)

હર.—નમસ્કાર બંધુ સુરસેન.

સુર.—કોણ છે એ ? તમારે અમારું શું કામ પડ્યું ?

હર.—મને કાન્તાની પક્ષી ભાળ મળી છે. પણ હું તો અથડાઈ અથડાઈને થાક્યો. ત્યારે હવણાંજ પેલાં ભીલડાંએ કહ્યું કે એ તો બેહલા ઉઠીને સરોવર જઈ બેસે છે, ત્યાં હશે.

સુર.—(શ્વાસ ભર્યો પાસે જઇ) ઠીક થયું આવી પહોંચ્યા તે.

પ્રિયા કાન્તાની, શું તમે કહ્યું ? ભાળ જડીછે, નહિ.

હર.—હા મહારાજ ! આપ પધારો તો બતાવું.

સુર.—(નિહાળીને બોલે) અરે આતો હરદાસ ! વળી ફરી-
થી ફસાવા આંચો હોઇશ.

(ખડ્ગ ખેંચતો.)

દ્રવ્યજ્ઞા.

તારો ઠંચો હું કહ્યો ના ઠગાણી,

કાન્તા પ્રિયા ક્યાં ! તુજને મળે શું !!

તારી મોઠી ઘાતકી ભલડી તે,

આ ખડ્ગધારે ચીરવી ઘટે છે.

૩૮

(ઝાલવા બંધ છે.)

હર.—મહારાજ ! હું તમારે આધીનજ છું. તમારા ખડ્ગથી
મારો શિરચ્છેદ થાય તે સમાન બીજી કૃતાર્થતા હવે મારે
રહી નથી. પણ તમે મારી વાર્તા સાંભળી જાઓ ને પછી
ચથાડ્યિ કરજો.

સુર.—સત્વર કહી બ.

હર.—આપને સુકાવી ન શકાયા તે મારો દોષ નથી. કાર્યપ્રસંગે
અટકી જવાથીજ હું ન આવી શક્યો. તમે ગયા ત્યારથી,
રત્નદાસે મારા સામાં શીંજડાં માંડ્યાં. ને કાન્તાને ત્યાં તેઓ
હરી ગયા છે, તેની સાથે સ્વચ્છંદે વર્તવા સાડૂ મને દૂર કર-
વાની યુક્તિઓ ચલાવવા માંડી. અંતે મને ઝેર દેવું ઠરાવ્યું
પણ તેમાં તેઓ નિષ્ફળ થયા ને કુકર્મનાં ફળ કરનારનેજ
નડ્યાં; રત્નદાસ ગત થયો. માતા કાન્તાના વ્રતનો ભંગ કરવા
દુષ્ટ કરણે બલાત્કાર સુધી પણ કરવા માંડ્યાં પણ ફાવ્યું નહિ.

સુર.—ધન્ય છે ! રાજપુત્રિ !! પછી.

હર.—પછી પેલી તરલા પાસે કરણે કાન્તાના કંઠમાંનો આ-
પનો આપેલો દીવ્યહાર કપાંચો.

સુર.—અરર ! એ સતી ત્યારે તો અત્યારે સ્વર્ગમાં હશે । હે પ્રિયે ! (મૂર્છામાં પડે છે) (હરદાસ સરોવરમાંથી જલ છાંટે છે.તેથી શુદ્ધિ આવતાં) હરદાસ ! પછી કહો. મારે હવે થોડોજ કાલ રહેવાનું છે.

હર.—મહારાજ ! શાંત થાઓ. એમ નથી. એ હાર આજનીજ રાત્રીમાં કપાયો છે એટલે હજી વાત આપણે હાથ છે. વળી તરલાને પશ્ચાત્તાપ થવાથી સદ્ભાગ્યે એ મને મળી અને ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરતી હતી. ત્યાંથી એવો નિર્ણય થયો કે આજ રાત્રીએજ એણે કરણના પ્રાણ લેવા, ને મારે તમને તેડી જવા; કે માતા કાન્તા પ્રભાતમાં સતી થઇ કંઈ અનિષ્ટ કરતાં અટકે.

સુર.—(ઠાંત કચડતો) એ દુષ્ટ કરણનું તો આ માફ અડગજ લોહી ઠીક પીત. પણ શ્રીકર નહિ. એ નીચ દાસીને હાથેજ એવા પતિતનું મૃત્યુ તો ઘટે. એ રાંડ તરલા વિપરીત થઇ બેઠી ! આલો ત્યારે હરદાસ ! આપણે જવા માંડીએ.

હર.—મહારાજ ! ત્વરાનોજ આ પ્રસંગ છે. પ્રભાતમાં તો આપ પુનરપિ પાટણના પ્રતિષ્ઠિત રાજા થશો.

સુર.—ઇશ્વરેચ્છા બલંવાન છે. હે વિધાત્રિ !

ઉપજાતિ.

તે' હરત દીધા બલ હાંડવાને, ને પાય દીધા વર્ણી આલવને;
સરીરરક્ષા કરીં શૈરૂપાળી, પાંખોનદીધો કયમ હે કૃપાળિ । ઉદ
હરદાસ ! આપણે ચાલો । તમારાં વચન અવિશ્વસનીય નથી લાગતાં. આપણે પેલા માયાળુ ભાઇઓને ખબર કરતા જવી જોઇએ. તેઓ પાછળથી આવશે. ચાલો, જે થનાર હશે તે થશે. અહા !

અનુદુષ્.

મહાકાવ્યે રહું આવી, સાંકડે અટકી રહું । ।

જેવ સમું જીએ તો એ, સર્વથા સફલી થયું. ૪૦

(બંધ છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—કાન્તાને રાખેલી છે તે.

કાન્તા.

કાન્તા—(સુતેલી છે ત્યાંથી ઉઠે છે એટલે મોતી વેરાય છે તેથી)
રે દીવ્ય સુકતા! તમે કેમ છુટાં થઇ ગયાં!!-(વિચારતી) પ્રાણ-
નાથ પ્રાણ સહિત સ્વર્ગમાં પધાર્યા!! વાહ! ઇશ્વરેજ મારેવાસ્તે
તેડું મોકલ્યું. (બેસી પડે છે) (ધૂજવા માંડે છે) રે કુલદેવિ!

વસંતતિલકા.

હો સત્ય ધૈર્ય સઘળાં પ્રિયપુત્રીઅંગે,
બહારે ચઢો ત્રિશૂલ હાથ લઈ પ્રસંગે;
લો આજ આજ મુજને તમ પાસ તાણી,
હાથે ઝલાવી ફરો હો પ્રિયનાથપાણી. ૪૧
(ઉભી થઇને કેશ છોડી નાંખી) હે પ્રિયપતિ! હે પિત્રી દેવ!
(વસંતતિલકા.)

મારું ખરું સરવ સત્ય હવે બતાવું,
હે પિત્રોદેવ તમને મુજ હોંમ આપું;
આવું છું રે પ્રિયપતિ તમ સાથ બેઠેલી,
છે રોમ રોમ પ્રકટી બળ દીવ્ય હેલી. ૪૨
(ચાલતી) પતિ પછી સંસાર વ્યર્થજ છે. મારા જેવી
સ્થિતિમાં વળી વિશેષે. મને તો હવે એમ લાગે છે કે,

હરિગીત.

ઊંચી ઉડું હું સ્વર્ગ લાણી જળ થળ નંમે નીચાં નીચાં,
ગાન સુણું શુભ કાનમાં મુજ અંગ સર્વ ગળ્યાં ગળ્યાં;
ઓ પ્રિયપતિ કરદય પસારો ઉભા રહ્યા દૃઢ ભેટવા,
રે ચાલ ચરણ ઉતાવળો કયમ અટકોને ઉભો હવાં. ૪૩
(એકદમ બહાર નીકળવા જાય છે. દરવાજો સળંગડ ખંધ દે-

ખીને) ધિક્કાર છે સતીને અટકાવનાર દુષ્ટને ! હે કુલદેવી
મારા અચલ મતના પ્રતાપથી આ દરવાજો તરત મને માગ
આપજો.
(દરવાજો ઉઘડી જાય છે એટલે કાન્તા બહાર નિકળી માર્ગમાં જાય છે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—રાજમાર્ગ.

કાન્તા—તથા કેટલાક લોકો.

૧ માગસ—કેમ શેઠ ! આજ તો કાંઈ બહુ વેહેલા ઉઝ્યા છે !
૨ જો—હા ! જરા અમારા શેઠને ઘેર જવું હતું.
૩ જો—બહુ સાડું. કેમ હાલ બજાર કેવો છે.
૪ યો—કાલ તો તેજી પર હતા. આજની તો ઉગે તેને માલમ.
(જે અંખે ! એવો મોટો અવાજ સાંભળીને.)

૨ જો—આ શું !

૪ યો—અહો આગળ એક સ્ત્રી ધૂણતી ધૂણતી ચાલે છે ને
પાછળ બધા લોકોનું ટોળું જે અંખે ! જે અંખે ! કરે છે.
(બધું પાસે આવે છે.) (એક જણને) આ શું છે બાપ.

૫ મો—અમે જાણતા નથી.

૧ લો—(કાન્તાને પગે પડી) માણ તમે કોણ છો ?

કાન્તા—પુત્રા ! તમારા પ્રિય બંધુ સુરસેનની હું પત્ની છું.
તેમણે સ્વર્ગવાસ કીધો એમ સમજવાથી હું પણ તેમની
સાથે જવા ચાલી છું. મને છેકનારનો અત્યારેજ અંત આ
વશે, વાસ્તે મને જવા હો.

૧ લો—ના માણ મારે તો તમારી આશિષ જોઈએ.

કાન્તા—કલ્યાણ થાઓ પુત્ર ! (ચાલે છે.)

૨ જો—ખરી વાત ! લોકો કેહેતા હતા તો જે કરણે મેહે-
લમાં એક સ્ત્રીને ને ઘણું કરીને કાન્તાને બંદીવાન કરી છે
તે આજ. હવે વાત મળી.

બધા—જે અંબે ! જે અંબે ! જે અંબે !

૩ જો—(મનમાં) આ સતી કયાં આગળ જળી મરશે. દુષ્ટ કરણ
એને કાંઈજ સરળ કરી આપનાર નથી. ને સતીને મદદ કર-
વામાં મહા પુણ્ય છે માટે ચાલ હુંજ કાંઈક સાર્યક કરી લેજીં
કે લાભ થાય. પણ કરણ મને જીવથી મારી નાંખશે, તેથી આ-
પણ મોટા શેઠને પણ માંહે જોળવીને વાત કરૂં. (જાયછે.)
કાન્તા—(પોતાના હાથ ધસીને કંકુ કાઢતી.)

ઉપજાતિ.

કલ્યાણ થાને સહુ પુત્ર કેરૂં,
થાને સ્વપત્નિવ્રત સઘ સાચું;
સમૃદ્ધિ સંતાન વધો વધારે,
એ આજ આશિઃસતીતો જીવારે. ૪૪

(સર્વપર કંકુ છાંટે છે)

લોકો—જે અંબે ! જે અંબે ! જે અંબે ! હો

(સર્વે આગળ જાય છે.)

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ—સ્થાન.

કાન્તા-કંટલાક લોકો. પછીથી હરદાસ-સુરસેન-તરલા.
કાન્તા—

હરિગીત.

આ નગર થોડા વખતમાં પળવારમાં જિંધું થશે,
છે શાપ સર્તોનો રાજ આ પળમાત્રમાં પડી ભાગશે;
એ દુષ્ટના કુલનો થાને સંહાર સર્તો ત્રાસી કહે,
જે સત્યનાં વ્રત તોડતો અશિઃ પછી શીર્ષાજી દીએ ? ૪૫
(પોતાના હાથ ધસીને પછી અંગારા છાંટે છે નગરભણી.)

૧ સ્ત્રી—(નમન કરીને) માતાજી મને આશિર્વાદ દો.

કાન્તા—પુત્રિ ! તારૂં અખંડ સૌભાગ્ય રહો. પુત્ર પરિવારની તને પ્રાપ્તિ થાઓ. (કંકુનો ચાંદો કરેછે.)

લોકો—જે અંધે ! જે અંધે !

૧ પુરુષ—સતી માતા ! આ સામગ્રિ સ્વીકારો.

(સતી ઊભી રહેછે.)

(પેથો પુરૂષ તેને પીએળ વગેરે કરે છે, ગળે પુષ્પના દાર પેટરાવેછે.)

લોકો—જે અંધે ! જે અંધે ! જે અંધે !

કાન્તા—હે સમજન ! તારૂં સર્વથા કલ્યાણ થાઓ એમ સતીની આશિષૂંછે. તેં આ દુષ્ટ નરેશની સામા થઇ સતીની સ્વાગતા કરી તેથી તારી વંશપરંપરા વૃદ્ધિજ સમજજે. (કંકુનો ચાંદો કરેછે) હે (હાથમાંથી કાઢીને) આ શ્રીફલ્ગી સદાય સેવા કરજે.

(પુરૂષ લાંબો થઇ પગે લાગેછે.)

કાન્તા—(ચીતા પાસે જઇને) હે ચિતા દેવિ !

હરિગીત.

તું કાષ્ટ નથા પણ કાષ્ટનું વૈમાન છે શુભ સ્વર્ગનું,
આનંદ તુજને નિરખતાં વાષે ધણો તુજમાં મળું;
તું લેઇ જા મુજને હવે પ્રિયપતિ જહાં વાસો વસે,
જઇ તેહ સહ મુજ દેહ સહુ સુખદુઃખ ત્યાંનાં અનુભવે. ૪૬
(ચીતાપર ચઢે છે.)

(દોલ, નગારાં, ભુંગળો વગેરે વાગે છે.)

લોકો —જે અંધે ! જે અંધે ! જે અંધે !

(ચારે તરફથી કુલ તથા અક્ષતનો વર્ષાદ પડે છે.)

કાન્તા --(ચીતાની મરૂડીમાં પેશી) હે કુળદેવતા ! સૂર્યનારાયણ !

સોરઠો.

જે હું સત્ય બળેજ, દૃઢવ્રતથી ન ચળી કદા;

કિરણ એક તવ તેજ, મ્રાણજને મેલી ચીંતા. ૪૭

(એકદમ ચીતા ભડભડાટ લાગી ઉઠે છે.)

(લોકો જે અંધે ! ના પોકાર કર્યાજ નાથ છે ને વાદિત્ર પશુ વાગ્યાં નાથ છે.)

(હરદાસ અને સુરસેન દોડતા પ્રવેશ કરે છે.)

(તરલા એક ઠેકાણે વાટ જોતી બેસી રહી છે તે પશુ આગળ આવે છે.)

તરલા—નમસ્કાર મહારાજાધિરાજ સુરસેનરાજ અને હરદાસજી.
સર્વ રાજ્યશ્રી આપના ઉપર સંતુષ્ટ છે. (લથડી પડે છે.)

હર.—અરે તરલા ! તને શું થયું ?

તરલા—હું તમને પેલા દુષ્ટના સમાચાર નિવેદન કરવાજ ચોખી રહી હતી. હવે મારા નામને દોષમુક્ત કરી સ્મરણ રાખજો.

હર.—મહારાજ ! કરણ તે ગયો. (મરી નાથ છે.)

સુર.—પશુ આ શું થઈ ગયું ?

इन्द्रब्रह्मा.

आ विद्मनां भधन सर्वं क्षुत्थां,

द्वैवे करी कर्म कुडांज कुत्थां;

अभ्यु नकाभुं गध प्राणु न्यारे ।

કાન્તા—રે પ્રાણુનાથ ! (એમ કહી અસિમાં ઢળી પડી મરણ પામે છે.)

આવ્યો પ્રિયે ! ધીરજ ધાર સિત્તે. ૪૮

(સુરસેન ચીલામાં પ્રવેશ કરી કાન્તાને વળગી પડે છે.)

(હરદાસ આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થઈ મુર્છાગત થાય છે.)

॥ समाप्तमिदं नाटकम् ॥

